

SARIQ DEVNI MINIB

ROMAN

Toshkent
«Yangi asr avlodi»
2010

O'zbekiston xalq yozuvchisi, bolalarning sevimli adibi Xudoyberdi To'xtaboyevning asarlarini nafaqat respublikamizda, balki chet ellarda ham ma'lum va mashhurdir. Qo'lingizdagi "Sariq devni minib" sarguzasht romani bolalar hayotidan olib yozilgan bo'lib, ularning sevimli kitoblaridandir. Bu asarda orzu-havasga eltadigan chinakam yo'l halol mehnat, yaxshi xulq odob va qunt bilan o'qishda ekanligi ta'kidlanadi.

ISBN 978-9943-08-286-1

© Xudoyberdi To'xtaboyev, «Sariq devni minib». «Yangi asr avlodи»,
2010-yil

SARIQ DEVNI MINIB

SEHRLI QALPOQCHA**I bob****KO'CHAGA QUVILDIM**

Tanishib qo'yaylik: otim Hoshim, erkatalib chaqirmoqchi bo'lsangiz Hoshimjon deb aytasiz. Familiyam — Ro'ziyev, Ro'zivoy traktorchining o'g'liman. Ruxsat bersangiz, oilamiz haqida ham ikki-uch og'iz so'zlab o'tsam: dadam ikki-uch yildan buyon cho'lida buldozer haydab yer tekislaydi, oyimning aytishiga qaraganda o'sha tomonlarga ham paxta ekisharmish. Bir oyda, ba'zan ikki oyda bir kelib ketadi. Kelganida har birimizga alohida-alohida sovg'a-salomlar olib keladi. Sovg'aning eng yaxshisi, albatta, menga tegadi. Oyim bo'lsa uyimizdan uch yuz metr naridagi fermada sigir sog'adi. Bir o'ziga 24 govmish qaraydi. O'tgan yili sutni ko'p soqqani uchun medal olgan. O'sha medalni oyimdan yashirib men ham ikki marta taqdim. Bir marta taqib bozorga borib sabzi-piyoz olib keldim, ikkinchi marta taqib maktabga boruvdim, direktorimiz chaqirib olib rosa urishdi.

Katta singlim Oyshaxon to'rtinchi sinfda o'qiydi. Hovlini supurish, idish-tovoqlarni yuvish o'shaning bo'ynida. Oyim uni: «Oppoqqinam, joniooning huzuri», deb erkatalgani-erkatalgan. Oyim uni bag'riga bosib suygan kuni men ham biqinidan sekin chimdib:

— Puchuqqinam, — deb qo'yaman.

Kichik singlimning oti Donoxon. Hozir birinchi sinfda o'qiyapti. Oyimning aytishiga qaraganda u katta bo'lsa, albatta doktor bo'larmish. Menimcha, undan doktor chiqmasa kerak. Nega desangiz, ko'cha-kuyda hamshiralarga ko'zi tushib qolsa ukol qiladi deb, tog'dan-toqqa qochadi. Tunov kuni maktab hovlisida oq xalat kiygan bufetchini ko'rib doktor keldi deb derazadan tashlab qochibdi.

Rostini aytam, o'zim ham unchalik yomon bola emasman. Aql-hushim joyida, odobim ham chakki emas, oltinchi sinfning

intizomli o‘quvchilaridanman. Bir xil, haligi sho‘x bolalarga o‘xshab, kunbo‘yi ko‘cha changitib yurmayman. Yashirib nima qilaman, ko‘cha changitib yurgandan ko‘ra komandaga bo‘linib olib, to‘p tepgan yoki xoliroq joyga, masalan, oying harchand chaqirsa ham ovozi yetmaydigan joyga borib olib chillak o‘ynagan ming marta yaxshi.

— Hoshim! — deb chaqiradi ba’zan oyim.

— Labbay, oyijon?

— Tomdan o‘tin tashlab bergin.

— Xo‘p bo‘ladi, oyijon, — deymanu sekin u yoq-bu yoqqa qarayman-da:

— Oysha! – deb qichqiraman.

— Labbay, akajon?

— Tomdan o‘tin tashlab bergin.

— Xo‘p bo‘ladi, akajon, — deydi Oysha. Shunday demasa, ishlar chatoq. Och biqiniga musht kelib tushadi. Ishqilib oyimning gapini hech yerda qoldirmayman. Aytganini o‘zim bajarmasam, birov orqali bajaraman. Aslini olganda o‘zing bajarishing shart emas. Fermamizning mudiri Sirojiddin aka nuql shunaqa qiladi. Raisdan biron topshiriq olib kelsa a’zolariga topshiradi. Siz qanaqaligingizni bilmayman-ku, lekin men mudirlikka o‘xhash ishlarni yaxshi ko‘raman. Shu o‘ynayversang-o‘ynaversang, senga tegishli ishlarni birovlar bajaraversa-bajaraversa...

— Orif! – deb qichqiraman ba’zan. Aytgandek, esimdan chiqib qolayozibdi, Orif bilan birga o‘qiyimiz, bir partada o‘tiramiz. O‘zi pakanagina bola-yu, lekin boshi to‘la aql. Har qanday masalani ham ko‘z yumib-ochguncha ishlab tashlaydi, men ham ko‘z yumib-ochguncha ko‘chirib olaman. Goho biror joyini jo‘rttaga xato qilib ko‘chiraman, shunday qilmasam bo‘lmaydi, muallimimiz ko‘chirganimni bilib qoladi. Shunday qilib:

— Orif! – deb chaqiraman.

— Nima deysan? – deydi Orif uylaridan turib.

— Chiq, dars tayyorlaymiz.

— O‘zing chiqa qol.

Orif meni chaqirayotganini oyim eshitsin, deb jo‘rttaga qayta-qayta so‘rayman:

— Nima deding?

— O'zing chiqa qol deyapman, nima qulog'ing karmi?

Papkani ko'tarib sekin «quyon» bo'lib qolaman. Chiqib tayyor vazifalarni apil-tapil ko'chiraman-da, hali aytganimdek, ko'cha changitib yurmayman-ku, to'ppa-to'g'ri narigi mahallaga futbol o'ynagani jo'nab qolaman.

Mana bugun ham shunga o'xhash rejalar tuzib, Orifni chaqiraman deb endigina kekirdagimni cho'zayotgan edim, oyim:

— Hoshim, — deb chaqirib qoldi.

— Labbay, oyijon.

— Nega tovuqlarga don bermading?

Rost, ertalab oyim tovuqlarga don berib qo'ygin, deb tayinlab ketgan edi. Butunlay unutgan ekanman. Endi nima qildam-a, ishqilib qulquning tagida shavla qaynamasa bo'lGANI!

— Nima dedingiz, oyi?

— Nega tovuqlarga don bermading, deyapman, nima, qulog'ing devorning ostida qolganmi?

— Ovqatini o'zi topib yesin-da. Tokaygacha tekinxo'rlik qilishadi, — deb gapni chalg'itmoqchi bo'ldim.

— Voy, o'lmasam, suvam bermaganga o'xshaysan.

— Oyi, tovuqlar suv ichmaydigan bo'lib ketgan...

— Shunaqami?

— Ha, shunaqa...

Nojo'ya gap aytib qo'ygan bo'lsam kerak, oyim katta kaltakni olib quvlashga tushdi. Uch marta hovlini aylandimda, ko'cha eshik oldiga borib egilib salom berdim va bir hatlab o'zimni ko'chaga oldim. O'sha yerdan turib:

— Bir haftadan beri suv bergenim yo'q. Tuxumini bir yo'la poroshok qilib tug'aversin! — deb baqirdim.

— Teringga somon tiqmasammi! — dedi oyim tayoqni o'qtalib.

«Tamom», deb o'yladim ichimda. Nega desangiz, kecha ham shunga o'xhashroq bir voqeа bo'lib o'tgan edi. Har kuni darsdan qaytganimda oyim:

— Hoshimjon, bugun qanaqa baho olding, o'g'lim? — deb so'raydi.

— Besh-da, oyijon, bizniki doim besh! — deyman.

— Barakalla. — dedi oyim. Keyin o'zim yaxshi ko'rgan shokoladdan ikki-uchta uzatib, — bor, endi birpas o'ynab kelgin, — deydi. Kun botguncha maza qilib o'ynab yuraman.

Kecha oyim negadir bahoni so'ramadi-yu, qani kundaligini bir ko'rsat-chi, deb qoldi. Rang-qutim o'chib ketdi, nega desangiz, ishning bu yog'i sal ishkalroq edi-da.

— Kundaligim o'qituvchimizda qolgan, — deb qutulmoqchi bo'ldim.

— Papkangni och deyapman!

Boshqa ilojim bo'limganidan papkani ochib, sekin kundalikni chiqarib berdim.

— Bu nima? — so'radi oyim.

— Ikki.

— Bunisi-chi?

— Uch.

— Nega yolg'on gapirding?

— Kim yolg'on gapiribdi, — dedim bo'sh kelmay, — ikkovini qo'shsa besh bo'ladi, oyijon!

— Shunaqami?

— Shunaqa...

Oyim qoshlarini chimirib, qo'llari qaltirab, kundalikni varaqlashda davom etdi.

— Bu nima?

— Ikki, oyijon.

— Bunisi-chi?

— Bunisi fizikadan olingan baho.

— Xo'p, mana bunisiga nima deysan?

— Hech narsa deyolmayman, lekin oyijon, uchovini qo'shsa besh bo'ladi.

— Shunaqami?

— Shunaqa..

— Hu o'sha...

Fizkulturadan qilgan mashqlarim mana shu paytda qo'l kelib qoldi. Bir sakragan edim, o'zimni hovlini o'rtasida ko'rdim. Bu gal kaltak yeishim aniq bo'lib qoldi.

— Sen hali shoshmay turgin! — dedi oyim dag'dag'a qilib.

Shunday qilib desangiz, kecha mana shunaqangi dili siyohlik bo'lib o'tgan. Hozir ko'chaga chiqib shularni o'ylab yuragim qisilib ketdi. Singlimni uyga kiritib papkani oldirib chiqdimda, uy vazifalarini ko'chirib olish uchun Oriflarnikiga kirdim.

— Orif yo'q, — dedi oyisi, — magazin tomonga ketuvdi.

— Orif meni papkamni olib kelgin deb yubordi, — dedim. Nega desangiz, agar papka qo'lga eson-omon tegib qolsa, ichini ochib uy vazifalarini ko'chirib olishni mo'ljallagan edim.

— Papkasini o'zi bilan olib ketuvdi-ku.

— Bo'lmasa o'g'lingiz meni aladapti-da — dedim sir boy bermay.

Endi nima qildim? Juda boshim qotib qoldi-ku. Bir yo'la uch fandan vazifa berilgan edi, bittasini ham bajarganim yo'q. Hozir negadir, Orifni tutib olib do'pposlagim, biqiniga, boshiga rosa mushtlagim kelib ketdi. Qani endi qo'llimga tushsa-yu, bir alamimdan chiqsam.

Ancha vaqtdan buyon direkorimiz nomiga to'rt-beshtamiz birlashib talabnama yozmoqchi bo'lib yuruvdik. Maktabga borib o'shani yozishga kirishdim.

*«Pushkin nomli maktab direkori o'rtoq O.Azizovga
O'quvchilar nomidan*

ARIZA

Biz o'quvchilar so'nggi paytda juda qiynalib ketdik, uy vazifalari ko'paydi, ishlashga vaqt yo'q. Shuning uchun quyidagi fanlarni dars jadvalidan vaqtinchha bo'lsa ham olib tashlashingizni so'raymiz: algebra, geometriya, ona tili. Umuman olganda, bu fanlarning hech kimga keragi yo'q. Boshni qotiradi xolos. Ularning o'rni bo'sh qolmasin desangiz, futbol haqida fan bo'lsa o'shani kiritса ham bo'ladi. O'qituvchilikka, agar xo'p desa, o'rtoq Gennadiy Krasnitskiyni olib kelish kerak. Talabimizni amalgao shihsangiz, hamma fanlardan besh olib o'qishga so'z beramiz. sho'xlik qilmaymiz. O'quvchilar nomidan:

Hoshimjon Ro'ziyev»

Talabnomani yozishga yozib qo'ydim-u. lekin direktoring oldiga kirishga botinolmay qoldim. O'rnimdan turay desam deng, tizzam dag'-dag' qaltiraydi. Ko'zimni chirt yumib shartta turdim-da, shu holda, sekretar qizning hoyhoylashiga ham qaramay to'ppa-to'g'ri Otajon Azizovichni kabinetiga kirib bordim.

— Xizmat? — so'radi direktor.

— Salom, domla! — dedim ko'zimni ochib.

— Salom.

Indamasdan talabnomani uzatdim. Yo'q, ishim yana o'ngidan kelmadi. Otajon Azizovich naq bir soatcha nasihat qildi. Men ro'yxatdan o'chirib tashlamoqchi bo'lgan fanlar juda foydali emish, ularni puxta egallamasdan turib, kishi agronom ham, injener ham, zootexnik ham bo'la olmas emish. U desam bu dedi, bu desam u dedi, xullas, oxiriga borib hech gap topolmay qoldim. Ichimda esa «Algebra o'qigandan ko'ra oyimdan kaltak yeganim ming marta yaxshi edi», deb turibman.

— To'g'rimi? — deb so'radi oxirida Otajon Azizovich.

— Noto'g'ri! — dedim ko'zimni uyning shiftiga tikib, — uchastkamizning agronomi Anorvoy tog'a hech joyda o'qimagan-ku.

— Endi o'qiymen deb turganida urush boshlanib qolgan, sen bilan bizning hayotimizni saqlash uchun frontga ketgan, — deb tushuntira boshladi Otajon Azizovich. Keyin u yog'ini yana nasihatga ulab yubordi...

O'zi ishing bir ketga ketsa, hech o'ngarib bo'lmas ekan. Bu ko'ngilsizliklar ozlik qilgandek, o'sha kuni yana ketma-ket yomon baholar oldim. Birinchi dars «joni-dilimdan yaxshi ko'rganim» algebra edi, albatta. Qo'ng'iroq chalinishi bilan yuragim shig'illab ketdi. Qo'ng'iroq xuddi qornimning ichida chalingandek ko'nglimni ozdirib yubordi. O'qituvchi ko'rib qolmasin, deb oyoqlarimni oldingi partaning ostiga uzatib, faqat boshimnigina chiqarib o'tirardim.

— Ro'ziyev, to'g'ri o'tirib ol! — dedi Qobilov.

To'g'ri o'tirib oldim.

— Ro'ziyev, qani ayt-chi, o'tgan darsda nimani o'tuvdik?

Sekin o'rnimdan turib yonginamda o'tirgan Orifni turtdim.
U bo'lsa teskari qarab, go'yo hech narsadan xabarsizdek jum
o'tirardi.

— Tezroq gapir! — qistadi muallim.

Bu gal men ham Orifni qattiqroq turtgan edim, ko'zlar ola-
kula bo'lib ketdi-yu, qo'rqqanidan pichirlay boshladi. U nima
desa oqizmay-tomizmay men ham takrorlab turdim.

Sinfda gurillab kulgi ko'tarildi. O'zim ham maza qilib kulgiga
qo'shildim. Keyin bilsam, «teng» so'zi o'rniga «eng» deb
yuborgan ekanman «Qani, ta'rifini ayt-chi», — dedi muallim
kulgini bosib.

— Tilimning uchida turibdi-yu, aytolmayapman, — dedim
go'yo aytishga qiynalayotgandek. Shunday deymanu uyning
shiftiga, derazaga, doskaga qarayman. Oradan uch-to'rt minut
o'tgach: «Aytasanmi, yo'qmi», deb so'radi yana o'qituvchimiz.

— Aytaman, domlajon, albatta aytaman.

— Ayt, axir bo'imasam.

— Mana hozir tilimning uchida turibdi.

— Tilingning uchi qursin seni, o'tir, — deb yubordi
o'qituvchimiz.

O'sha kunni eslasam, hozir ham yuragim orqamga tortib
ketadi. Rostini aytsam, tug'ilganimga ming bor pushaymon
bo'ldim. Lekin darsdan qaytayotganda men ham bo'sh
kelmadim, Orifdan boplab o'chimni oldim.

— Menga qara, — dedim chinorning tagiga yetganda biqiniga
turtib, — nega mening kuchugimni urding?

— Qachon uribman?

— O'tgan yili urding-ku!

— Hecham urganim yo'q.

— Urgansan, mana bunday qilib urgansan. — dedim-da,
boshiga bir musht tushirdim. Keyin... u yog'ini o'zingiz ham
bilib turgan bo'lsangiz kerak, kattagina mushtlashish bo'ldi.
Bolalarning yarmi Orif taraf bo'lishdi, yarmi men taraf. Kiyim-
boshlarni dabdalab bo'ldi, yuzlarimiz qonga bo'yaldi...

Lekin men xursand edim, o'ch olganimdan xursand edim,
yuz-ko'zi demay savalaganimdan o'zimda yo'q shod edim.
To'g'ri-da, hadeb beshlarni u qatorlab olaveradi-yu, men

ikkidan chiqmas ekanman-da. Menga ham uncha-muncha yordamlashib tursa bir joyi kamayib qoladimi!

Xullas, kaysim chog' edi. Xursand holda ashulan vang qo'yib uyga qaytardim. Qorin ham ochgan, oyijonim pishirib qo'yan palovjonne ko'z oldimga keltirib har zamonda lablarimni chapillatib qo'yaman. Hozir borib palovxonto'rani pok-pokiza tushiramanu, qorinni qashlab yotib, televizor ko'raman, deb o'layman-da, ashulaning avjiga chiqaman.

Ko'cha eshigimiz ichkaridan zanjir ekan. Taqillatdim. Tirqishidan qarab turibman. Bir mahal tayoq ko'tarib asta-sekin chiqib kelayotgan oyimga ko'zim tushib qolsa bo'lidimi!

— Kim bilan mushtlashding?! — Eshikni ochgan, oyijonimning birinchi savoli shu bo'ldi.

— Hech kim bilan, — dedim orqamga tisarilib.

— Orifni uribsan-ku?

— Yolg'on! Uning o'zi meni urdi.

— Dars tayyorlamasang, uy ishlariga qarashmasang, singillaringga kun bermasang, kunbo'yi mushtlashsang — seni o'ldirib qo'ya qolmasammi. — deb oyim qo'lidagi tayoqni menga qarab otdi. Chap berib qoldim. — Yo'qol, ko'zimga ko'rinxma!

Ko'cha eshik oldida turib qoldim. Yo'q, oyim shashtidan qaytadiganga o'xshamaydi. Endi nima qildim, qayoqqa boray, kimdan bospana so'rayman? Qorinchi, ovqatni qayoqdan topdim endi...

II b o b

SHAYTONNING YELKASIGA IGNIA SANCHDIM

Bir jihatdan olib qaraganda, oyim uyga kiritmay to'g'ri ish qilgan ekan. Nega desangiz, o'sha paytlarda men sehrli qalpoq axtarib egasi ko'chib ketgan hovlilarni, go'ng tepalarni, eski-tuski kiyim-boshlar tashlanadigan burchak-surchaklarni tintuv qilib yurgan edim. Bir oy avval Kashmir qishloqda turadigan buvim biznikiga mehmonga kelib, sehrli qalpoq haqida ertak aytib beruvdi. Qalpoqni kiyib olgan azamat yigit

biram ishlar qiladiki, biram qahramonliklar ko'rsatadiki, agar eshitsangiz, og'zingiz ochilib qola-di. U hammani ko'rib turadi. Uni esa hech kim, eng ko'zi o'tkir odamlar ham ko'rolmaydi.

— Buvi, buvijon, o'sha qalpoqning rangi qanaqa? — deb so'rədim hovliqib.

— Oq, jundan to'qilgan.

— Uni qayerdan topsa bo'larkin?

— O'sha qahramon qarib-chirib o'layotganda qalpoqni shu atrofdagi hovlilardan biriga yashirib ketgan, bolam.

— Topsa bo'larmikan?

— Nega bo'lmas ekan. Izlasang, albatta topasan, o'g'lim.

Xullas, o'sha kechadan buyon oromimni yo'qotganman. Kechasiyu kunduzi tinim bilmay sehrli qalpoq axtaraman. Ishonsangiz, izlamagan oyim qolmadi. Faqat eski qishloqning chekkasidagi tashlandiq bir uy qolgan, xolos. Bu hovli kimniki ekanligini hech kim bilmaydi. Xatto, oyim ham aniq bir narsa ayta olmadi.

Kechqurun uya kirishdan mahrum bo'lgach, oyim aptyapti deb, qo'shnimizdan ikkita nonni qarzga oldim-da, qorong'i tushishi bilan o'sha hovli tomon yo'l oldim. Tashlandiq uydan xunugi bo'lmas ekan. Qaysi burchakka qaramang, ajinami, alvastimi ko'zini lo'q qilib menga baqrayib turganga o'xshaydi. Hatto nazarimda ikki marta bo'ri ham ko'ringandek bo'ldi. Keyin bundoq, sinchiklab qarasam, ikkovi ham mushuk ekan. Men titkilamagan burchak qolmadi. Teshikki bor, hammasiga qo'l suqib ko'rdim...

Bir mahal charchab, suvsab, holdan toyib o'tirib qolibman. Mudray boshladim. Yo'q, men uxlamasligim kerak dedim o'zimga-o'zim. Keyin shartta o'rnimdan turib sal ichkariroq kirdim. Molxona bo'lsa kerak oxurda bir to'p latta yotibdi. Orasini titkilagan edim... topdim, ishonasizmi, topdim, xuddi o'shaning o'zi! Oq mayin jundan, chekkasiga ipakdan chiroyli xoshiya tikilgan!

— Salom, qalpoqcham! — qichqirib yubordim.

— Salom, Hoshimjon! — degan ovoz eshitildi.

— Men seni axtarib yuruvdim.

— Men seni kutib yotuvdim...

Boshimga ildimu, uy tomon qush bo'lib uchdim. Axir men uning chinakam sehrli qalpoq ekanligini sinab ko'rishim kerak edi-da... Sinab ko'rdim ham. Ko'cha eshikning ustidan oshib to'ppa-to'g'ri uyga kirib bordim. Oyim tepki mashinada Donoga ko'yak tikib o'tirgan ekan. Yonginasiga borib:

— Oyi, — dedim ingichka ovozda. Oyim boshini ko'tarib, u yoq-bu yoqqa qaradi-yu, «tavba» deb ko'kragiga tuflab qo'ydi. Sekin borib lagandagi sovuq oshni yeya boshladim.

— Oysha, akangdan darak bo'lindi-ku? — deb so'radi oyim.

— Bilmasam, — deb qo'ydi bir chekkada dars tayyorlab o'tirgan singlim.

— Bechora qayerlarda qolib ketdi ekan?

— O'zingiz-da, bo'lar-bo'lmasga urishaverasiz.

Shu payt sovuq osh tomosanimga tiqilib hiqichoq tutib qolsa bo'ladimi, bunaqasiga ilgari hech uchramagan edim. O'ziyam naq o'n besh minut nag'ma qildim-da.

— Tavba! — dedi oyim u yoq-bu yoqqa qarab.

— Tavba! — dedi singlim ham yoqasini ushlab.

Demak, qalpoqcham chindan ham sehrli ekan, deb o'yladimda, termosdan choy quyib ichgan edim, hiqichoq bosildi. O'shangacha ham hech birlari meni ko'rishmadi. Sekin xolodilnikning yoniga bordimu, eshigini ochib boshimdan qalpoqchani oldim. Oyim bilan singlim baravariga o'rnilaridan turib ketishdi.

— Qayoqdan paydo bo'lib qolding? — ikkovlarining ham savoli shu bo'ldi.

— Xolodilnikning ichida yotuvdim, — deb yuboribman bilmasdan. Oyim bechora qo'rqqanidan andak, bo'lmasa yig'lab yuborayozdi. Darrov meni issiq bag'riga olib yuzu ko'zlarimdan o'pa ketdi.

— Bolaginam, muzlab qolay debsan-ku! — dedi u tinmay. Issiq ko'rpgaga o'rab qaynoq-qaynoq choy ichirishdi. Har choy xo'plaganimda jo'rttaga bir inqillab qo'yaman. Ichimga issiq kirishi bilan huzur qilib uxlab qolibman.

Ertasiga birinchi qilgan ishim qishlog'imizda yashaydigan Soraxon folbinning ishlarini tekshirib ko'rish bo'ldi. Meni biron

kishi komissiya qilib tayinlagani yo'q-ku, lekin shunchaki o'zim qiziqib ko'rdimda. O'qituvchimiz unga ishonmanglar, hammasi yolg'on deydi. Yolg'on bo'lsa, nega xolamning shuhrati shunchalik yoyilib ketadi. Rom ochirib, dardiga davo so'rash uchun odam shunaqangi ko'p keladiki, shunaqangi ko'p keladiki, qishlog'imizdagi medpunkt uning oldida ip esholmaydi. Undan keyin, kelganlar quruq kelishmaydi. Birovi shoxdor qo'y, birovi sariq echki, birovi qog'ozga o'ralgan pul, bir xillari katta tog'orada to'rt quloqli somsa tashlab ketishadi. Men bilan o'qiydigan o'g'li Mirobiddinxo'janing kerilganini aytmaysizmi, bir o'zining ikkita velosipedi bor. Tunov kun, bittasini minib bir oz sayohat qilgan edim, qosqonini egib qo'ygan ekanman, aka-uka meni tutib olib rosa do'pposlashedi.

Odamlar:

— Soraxon folbin to'ppa-to'g'ri xudo bilan gaplashadi! — deyishadi. Murobiddinxo'ja bo'lsa maqtanib:

— Bizning uydan xudoning ovozi eshitilib turadi! — deydi.

Ishqilib, ana shu narsalarni tekshirib ko'rmoqchi bo'ldimu, ertalab nonushtadan so'ng to'ppa-to'g'ri folbin xolamning uyiga qarab yo'l oldim. Hovlisida yettita xotin, beshta chol, uchta bola o'tirishibdi. Hammasi ham kasal bo'lsa kerak rangi oftob urgan xamakdek sap-sariq. Qalpoqni kiyib sekin ichkari kirdim. Folbin xolam qorong'i uuda o'tirib olib rom ochyapti, qarshisida bola qo'lтиqlagan mening oyimga o'xshagan cho'ziq yuzli bir ayol o'tiribdi.

— O'g'lingni sariq jin uribdi, qizim, — dedi folbin xolam.

Shu payt uyning pollari ostidanmi, qalin devorlari orasidanmi, shiftidanmi — qayoqdanligini aniq anglay olmadimku, — lekin sariq jinlarning jarang-jurung qilib o'yinga tushayotgani, chidirma chalayotgani eshitilib, qo'rqqanimdan dodlab yuborayozdim. Xayriyatki, oldimda folbin xolam, bolali ayol o'tirishibdi. Bo'lmasa, kim biladi, nimalar qilib qo'ygan bo'lardim. Vahimali ovozlar tinishi bilan g'oyibdan:

— Ovm-i-i-in! — degan surnaynikiga o'xshash ingichka ovoz eshitildi.

Folbin xolam davom etdilar:

— Sariq echki so'yib, terisiga bolangni o'raysan.

— Ovm-i-i-in! — degan ovoz eshitildi yana g'oyibdan. Ketidan haligi vahimali jarang-jurunglar jo'r bo'ldi. Folbin xolam bolali ayolning qo'rqqanidan o'ynab turgan ko'zlariga tikilib:

— Xudo o'zi shifo beradi, ana, arshi-a'lodan uning tabarruk ovozi eshitilyapti, eshit! — deb qo'ydi.

Bu gal jarang-jurung eshitilmadi-yu, lekin qisqa-qisqa qilib aytilgan «ovmin» eshitildi. Boshimda qalpoqcham bor. Jinlar bari bir meni ko'rolmaydi, deb o'zimga-o'zim dalda berdim-da, ular bilan uchrashish niyatida ovoz qaysi tomondan kelayotganligini aniqlash uchun shoshilib tomga chiqdim. Qalin devor orasiga narvon tushirilgan ekan. Sekin pastga tushdim. Uyning osti podval, o'rtada so'ppayib bir xum turibdi. Shu choq folbin xolamning uyiga yana bir kishi kirgandek bo'ldi. Uning: «Oh, otaginam, otaginam, sizga qora dev hamla qilibdi, suf, suf, suf», degani eshitildi. Bu ovoz tinib ulgurmasdan xumning ichidan jarang-jurung bilan childirma sadolari yangradi, ketidan «ovmin» ham eshitilib qoldi. Avvaliga ko'rganimdan bezgak tutgandek dag'-dag' qaltiradim. Keyin o'zimni bosib, sekin borib mo'ralasam, xumning ichida o'zimizning Mirobiddinxo'ja o'tiribdi. Bilaklariga har xil shiqildoqlar taqib olgan, qo'lida do'ppidan sal kattaroq o'yinchoq childirma! «Iy-e, ha, shaytonning o'zlari shu yerda ekanlarda, yashavorsinlar-e! — dedim kulgim qistab, — sariq jin ham o'zlari bo'lsa kerak?» Shu paytda shunaqangi achchig'im chiqdiki, shunaqangi achchig'im chiqdiki, cho'ntagimdan to'g'nag'ichni olib bor bo'yicha yelkasiga sanchib yuborganimni o'zim ham sezmay qolibman.

— Voy-dod! — deb qichqirdi Mirobiddinxo'ja. Folbin xolam: «Otaginam, kasalingiz g'oyat og'ir, ana, quloq soling. parilarim faryod chekyapti», deb javray boshladi. Kap-katta xotinning yolg'on so'zlaganini ko'rib, yana jahlim chiqib ketdi. Ko'zimga Mirobiddinxo'ja alvastidan ham xunuk ko'rinish ketdi nazarimda. To'g'nag'ichni yana sanchib yuboribman.

— Oyijon! — deb qichqirdi Mirobiddinxo'ja.

— Ovozingni o'chir! — boshidan xumning ichiga bosdim.

— A! — Mirobiddinxo'janing ko'zi xuddi jon berayotgandek ola-kula bo'lib ketdi. — Sen kimsan o'zi, ayt, kimsan?

- Men Azroilman.
- Azroil?
- Ha, Azroilman, joningni olgani keldim.
- Oyijon! Men o'lyapman...
- Dodlama, — deb boshiga bir shapaloq urdim. — menga qara, Hoshim degan bolani taniysanmi?
- Taniyman, Azroilbobo, taniyman.
- Tanisang, nega unga velosipedingni berib turmading?
- Berdim-ku?
- Nega uni akang bilan ikkovlashib urdilaring?
- Tavba qildim, endi urmaymiz.
- Baribir, hozir joningni olaman, — shunday deb jo'rttaga bo'g'moqchi bo'lgandek ikki qo'limni tomog'iga olib bordim.
- Jon Azroilbobo, bu gal jonimni olmang, kechiring.
- Nega odamlarni aldaysan?
- Oyim aytdilarda...
- Oying nima dedi?
- Ovmin deysan, dedi. Undan keyin mana bu shiqildoqlarni chalib, childirmani do'pillatasan, dedi.
- Yolg'on. O'zing ham mакtabga borib uyimizdan xudoning ovozi eshitiladi degansan.
- Aytdim-ku, oyim o'rgatdi deb.
- Oying nima deb o'rgatdi?
- Ko'cha-kuyda yurganingda, mакtabga borganingda shunday deb aytasan, dedi.
- Demak hammasi yolg'onmi?
- Yolg'on, Azroilbobo, yolg'on.
- Yolg'onligini mакtabga borib aytasanmi yoki joningni olib qo'ya qolaymi?
- Aytaman, bugunoq aytaman.
- Bo'lmasa seni sinab ko'raman. Hozircha joning o'zingda tursin. Uy vazifalarini yaxshilab tayyorlagin, Hoshim degan bola so'rasha yo'q demagin...
- Tashqariga chiqib endi nima qiliq ko'rsatsam ekan, deb o'ylanib qoldim. Hali folbin xolam bolali ayolga dori berayotganida xaltasiga ko'zim tushib qoluvdi. Ana o'sha xaltachalarni ham bir tekshirib ko'rmoqchi bo'ldim. Har xil chitdan tikilgan

katta-kichik beshta xaltacha bor, hammasida ham o'zimizning aptekalarda sotiladigan oddiy dorilar: birida penitsillin, birida biomitsin, boshqasida yurak o'ynoqni bosadigan poroshok xudoi taolo ato qilgan noyob dorilar deb, xolajonim ana shularni pullayotgan ekan. Yashavorsinlar-e, dedim o'zimga o'zim, hali shoshmay tursinlar, o'zlarini ham bir uyaltirib qo'ymasammi...

Folbin xolamning cho'ntagiga qo'l solib besh-o'n so'm oldimda, darhol tug'ruqxona oldidagi aptekaga yugurdim. O'sha yerdan ichni suradigan har xil dorilar olib keldim. Xaltachalardagi dorilarni olib, o'rniga o'shalarni ehtiyyotlik bilan joylab qo'ydim. Oradan o'n-o'n besh kun o'tar-o'tmas, xolamning obro'lari ham bir pul bo'ldi. Sen hali bizni atayabdan zaharlamoqchi bo'ldingmi deb, ichi surib darmondan ketgan bemorlar xolamni tutib olib rosa do'pposlashibdi...

Ishlarim yurishgandan-yurishib ketdi. O'zim xursand, kayfim choq, ashula aytganim-aytgan. Baholarim ham joyida — nuql besh! Ilgarigidek uy vazifangni bajargan bo'lsang menga berib tur, deb birov larga yolvorib ham o'tirmayman. O'qituvchilarimizning uyiga shartta kiraman-da, konspekt daftarini olib o'sha yerda ko'chiraman qo'yaman. Obro'yim ham shunaqangi oshib ketdiki, o'qituvchilar menga kulib boqadigan bo'lib qolishdi. Faqat og'zaki so'raladigan fanlardan hamon mazam yo'qroq. Lekin unga ham bir vaj topib qo'yganman.

— Mening og'zaqi nutqim rivojlanmagan, yozma ravishda talab qilaveringlar, — deymanda, o'qituvchilarimning o'zlaridan ko'chirib olgan konspektlarni sal boshqacharoq qilib o'qib beraveraman.

Xullas, ishlarim har jihatdan yurishib ketgan edi. Sinfkomizni amaldan tushirib o'rniga meni saylamoqchi bo'lib turishgan edi-yu, bir xatoga yo'l qo'yib, butun maktabda sharmandayu sharmisor bo'ldim, rostini aytsam, bir pulcha obro'yim qolmadi.

Darsdan qaytayotganda hech kim sezmasa kerak deb o'zimga va eng yaqin do'stim bo'lmish Qosimjonga yettila fandan a'lo baholar qo'yib, chorak tugamagan bo'lsa ham, cho'zib o'tiramanmi deb, chorak baholarini ham chiqarib qo'ya qolgan edim. Bu ishni avval ona tili o'qituvchimiz, so'ngra fizika

328247 17

o'qituvchimiz payqab qolibdi. O'sha soatdayoq hammaga oshkor bo'libdi. Ertasiga maktabga borishim bilan direktorning kabinetiga chaqirishdi. Kirsam, yettita o'qituvchi qator o'tiribdi. Qosimni ham chaqirtirib kelishdi.

— Hoshim, beriroq kel-chi, — dedi Otajon Azizovich barmog'i bilan jurnaldagи bahoni ko'rsatib, — bu baholarni kim qo'ydi?

— Bilmasam... — dedim yelkamni qisib.

— Sen qo'ydingmi? — so'radi Qosimdan direktor.

— Nimani? — mendan battaroq hayron bo'lib dedi Qosim.

— Ikkoving maslahatlashib qilgansan bu ishni. Ochiqchasiga iqror bo'linglar, — dedi o'qituvchilardan biri.

— Yo'q, bu ish Qosimdan chiqqan, — dedi boshqasi, — nega desanglar, Hoshim so'nggi paytlarda ancha tuzalib qoldi. Baholari ham nuqul besh...

O'tirganlar hammasiga bu fikr ma'qul tushdi shekilli, har tomondan bechora Qosimga savol yog'dira boshlashdi. Qarasam, do'stimning ahvoli chatoq — ko'zida miltillab yosh tomchilari ko'rinyapti. Yo'q qilg'ilikni men qilib, jabrini birov tortmasligi kerak! Shartta o'rtaga chiqdim:

— Kechirasizlar, bu ishni men qilganman.

— Nimaga?! — sakkiz kishi birdaniga shu savolni berdi.

— Ha, men qilganman. Qosimning bu ishdan mutlaqo xabari yo'q. Undan keyin, xullas, bu ishni men qilganman...

Tamom, hali aytganimdek obro' ikki pul bo'ldi. Aytildagan gapu, qilinmagan nasihat qolmadи. Mendan shu ketishda ketaversam, tuzukroq odam chiqmas emish, agronom ham, injener ham, zootexnik ham bo'la olmas emishman.

— Yo'q, — dedim qaysarligim tutib, — mendan agronom chiqadi, albatta.

— Chiqmaydi! — sakkiztalovlari bir ovozdan takrorlashdi.

— Bo'lmasa zootexnik bo'laman.

— Ilmsiz bo'lsang, zootexnik tugul molboqar ham bo'lolmaysan!

— Bo'la olaman.

— Gapni ko'paytirma, bo'lolmaysan! — achchig'i chiqib dedi direktor.

— Bo'laman, bo'laman, bo'laman! — dedim-da, eshikni tarsillatib yopib chiqib ketdim. Men o'qimay turib ham

boshimda shu qadrdon qalpoqcham bor ekan, albatta, agronom ham, injener ham, shoiru artist ham bo'la olaman deb qattiq ishonar edim. «Ha albatta bo'laman,— deb takrorladim o'zimga-o'zim, — bularga, menga, ishonchsizlik bilan qarayotgan mana shu qadrdon o'qituvchilarimga o'zimning kimligimni ko'rsatib qo'yaman...»

O'sha kuni kechasiyoq qahramonliklar ko'rsatib, shonu shuhrat taratib, o'qituvchilarimni, Otajon Azizovichni hayratda qoldirish niyatida safarga otlandim.

Xayr jonajon qishlog'im, hayqirib toshdan-toshga urilib oqayotgan zilol suvli anhorlar, poyonsiz mevazor bog'lar, hammangizga xayr. Yo'l yoqasidagi azim yong'oqlar, sizlar ham yaxshi qoling. Endi sizlarga hech kim tosh otib shoxingizni sindirmaydi, tanangizga mix qoqib ozor bermaydi!

Mehribon oyijonim, sho'xliklar qilib ko'nglingizni og'ritgan bo'lsam, qaysarligim tufayli o'ksitgan bo'lsam, kechiring meni! Qo'ng'ir sochli singillarim, sizlar ham yaxshi qoling. Har xil qiziqchiliklar qilib sizlarni qiqirlatib kuldiradigan, mакtabдан qaytayotganingizda sho'x bolalar urganda tarafingizni oladigan akangiz yoningizda yo'q endi. Sog'inganda, ko'nglingiz o'ksiganda rasmga boqing. Lekin yig'lamang. U albatta keladi, qahramonliklar ko'rsatib qaytadi. O'z o'qituvchilariga o'qimasdan turib ham agronom bo'la olishi mumkinligini, artist bo'lib hammani o'ziga mahliyo qila olishi mumkinligini ko'rsatib qo'yadi. Ha, albatta ko'rsatadi. Ko'ksi to'la orden bilan qaytadi.

Xayr!

Ey, chala qolgan uy vazifalari, sizlarga ham xayr!

Yarim tunda qishloqdan chiqib borar ekanman, ko'zim jiqlqa yosh, ammo qalbim shodliklarga to'la edi.

III bob

BAXTIM KULIB BOQQAN EDI

Qayoqqa borishni, nima qilishni bilmas edim. Boshim qotgan, o'ylab o'yimga yetolmayman. Ammo bir jihatdan ko'nglim shod — ovqat tekin, poyezdu avtobuslar tekin, qadrdon qalpoqcham boshimda. Zeriksam, u bilan suhbat quraman.

— Qalpoqcham, qayerlarga kelib qoldik? — deb so'rayman.
 — O'zim ham bilmayman, Hoshimjon, — deydi qalpoqcham.
 — Rostini ayt, mendan agronom chiqarmikin-a?
 — Chiqadi. Albatta, chiqadi.
 — Axir mening diplomim yo'q-ku? — deyman ko'nglim o'ksib.

— O'kinma, — deydi qalpoqcham, — qo'lingni cho'ntagingga sol — diplom tayyor.

Qo'limni cho'ntagimga solgan edim, chindan ham ko'k jildli, ichkarisiga har xil yozuvlar yozilib, dumaloq muhr bosilgan diplom chiqib qoldi.

— Qalpoqcham, axir mening bo'yim juda past-ku, — deyman yana ikkilanib, — hech kim meni katta odam deb o'ylamaydi-ku?

— Xafa bo'lma, kerak bo'lganda bo'y ham qo'shib beraman.

Yo'l yurdim, yo'l yursam ham mo'l yurdim, bir mahal mundoq qarasam sahroyu biyobonga kelib qolibman. Bir tomoni poyoni yo'q cho'l. Qarasang, ko'zing jimirlab ketadi. Yantog'u sho'radan boshqa hech narsa ko'rinxaydi. Ahyon-ahyonda menga o'xshab qayoqqa borishini bilmay garang bo'lib uchib yurgan qushlar to'dasigami, dumi uzun yumronqoziq yoki ko'zini lo'q qilib turgan kaltakesakkami duch kelib qolasan.

Ikki marta ilonlar galasiga ham uchrab qoldim. Yegani ovqat topolmay bir-birining dumini so'rib yotgan ekan, meni ko'rishi bilan sevinib shunaqangi quvlashga tushib ketishdiki, agar boshimga qalpoqchamni kiyib olmaganimda, kim biladi, holim ne kechar edi...

Bir oz yurgach, bog'-rog'lar yashnab yotgan joyga kelib qolibman. Tavakkal qilib daraxtzorlar orasidan yurib boraverdim. Goh olmazor, goh shaftolizor, goh tokzorlar orasidan o'tib borardim. Bir tomonda g'o'zalar ham yashnab yotibdi. Dadamga o'xshagan odamlar tepasiga brezentdan soyabon o'rnatilgan universallarga minib olib ishlov berishmoqda. Katta sement ariqdan shundoqqina o'tishim bilan g'alati bir manzaraga ko'zim tushib, rostini aytsam, hangu mang bo'lib qoldim. Yuz gektarcha keladigan katta maydon mayda-mayda bo'laklarga bo'lib tashlangan, har bir bo'lakchada uchtadan-to'rttadan bo'lib o'zim tengi, o'zimdan sal kattaroq bolalar, Oyshaxon singlimga o'xhash qo'ng'ir sochli qizchalar terlab-pishib ishlashib yotibdi.

— Hoy bola, horma! — dedim g'o'zaning ichidan o't yulib yurgan bir bolaning yoniga borib.

— Ishingni qil, — dedi u boshini ko'tarmay.

— Horma, deyapman.

— Ishingni qil deyapman, — shunday deb notanish bola sekin boshini ko'tardi. Ko'tardi-yu, uyalganidan bo'lsa kerak sholgomdek qizarib ketdi.

— Kechirasiz, — dedi peshanasidagi terini artib,— men sizni o'zimizning Shavkat deb o'ylabman.

— Kechirasiz, — dedim men ham hurmatini joyiga qo'yib,

— bu qaysi mamlakat?

— Nima?

— Qaysi mamlakat deyapman?

— Mamlakat emas, Mirzacho'l.

— E, anavi gazetadagi Mirzacho'l shu yerlarmi?

— Gazetadagi emas, Mirzacho'l dagi Mirzacho'l, — tushuntirdi notanish bola.

— Bu yerda nima qilyapsizlar?

— O't yulyapmiz.

— Bu g'o'zalar kimniki o'zi?

— Bizniki.

— Nega endi sizniki bo'larkan?

— Ana shu, ko'rib turganingiz uch gektar yerdagi g'o'zani oltovimiz ekkanniz. o zimiz parvarishlayapmiz, hosilini ham mashinada o'zimiz yig'ishtirib olmoqchimiz.

- Sizlarga agronom kerak emasmi?
- Yo'q, — dedi bola boshini chayqab, — biz o'zi bo'lajak agronomlarmiz...

Gapni cho'zib o'tirmasdan narigi kartalarga o'tib ketdim. Menden ko'ra sal novcharoq bo'lgan ikkita bola qovun chopiq qilish bilan ovora.

- Nima qilyapsizlar? — so'radim jo'rttaga nima qilayotganlarini ko'rib turgan bo'lsam ham.

— Ikkinci chopiq qilyapmiz, — degan mujmalroq javob oldim. Bolalar juda shoshib ishlashardi. Yo bir-birlari bilan kim ko'p ishlashga musobaqa o'ynashgan yoki o'zları shunaqangi chaqqon ishlashga o'rganib qolishgan bo'lsa kerak deb o'yladim. Rostini aytSAM, shu paytda mening ham ana shu bolalar bilan egatlarga yonma-yon tushib olib, musobaqalashib, ketmon chopgim kelib ketdi. Lekin o'zimni bosib, jiddiy bir ohangda:

- Sizlarga agronom kerak emasmi? — deb so'radim.
- Yo'q, kerak emas.
- Nega endi kerak bo'lmas ekan? Ehtimol, kerakdir?
- Bizning o'zimiz agronommiz.

Shundan keyin kun botguncha ishlayotganlarni gapga solib, suhbatlashib, mayda kartalarni aylanib, tomosha qilib yuraverdim. O'ziyam tomosha qilsang arzigulik joylar ekan, cho'lni yashnatib yuborishibdi. Bir kartada hali aytganimdek paxta, boshqasida hali aytganimdek qovun-tarvuz, nariroqda piyoz, beriroqda karam! Ayniqsa, bu atrofdagi mevalarni aytmaysizmi. Luchchak shaftolilarga maza kiray deb qolibdi, olma daraxtlari hosilni ko'p qilganidan biron ayb ish qilib qo'ygandek boshlarini egib turibdi. Uzumning o'zidan, xoh ishoning, xoh ishonmang, roppa-rosa yigirma ikki xilini sanasama.

Tovuqlarga don berib yurgan, hadeb tuxum yeyaverganidan bo'lsa kerak oshqovoqdek semirib ketgan sariq sochli, bir qizdan:

- Bu tovuqlar kimniki? — deb so'radim.
- Bizniki, — dedi qiz hozirgina archilgan kattagina tuxumni og'ziga solib.

- Tuxumni kimga berasan?
- O'quvchilarga.
- Uy vazifalarini bajarmaganlarga ham beriladimi?
- Unaqalar bizda yo'q.
- Bordi-yu, bitta-yarimta topilib qolsa-chi?
- Bor, ishingni qil, — dedi sariq sochli qiz yana bitta tuxumni og'ziga solib, — tovuqlarimni xurkitib yuboryapsan.
- Menga qara, — dedim bir oz yumshab, — sizlarga zootexnik kerak emasmi?
- Zootexnikni nima qilamiz?
- Ish o'rgatadi-da.
- Unaqasidan o'zimizda ham to'lib yotibdi...

Sal nari borgan edim, atrofi yog'och taxta bilan o'rالган katta qo'rg'onga ko'zim tushib qoldi. Darvoza tepasiga «Krupskaya nomli mакtab-internat fermasi» deb yozib qo'yishibdi. Ha-ha, bu mакtabning hali fermasi ham bor ekan-da, deb o'yladimu, sekin ichkari kirib bordim. Rostini aytsam, ferma uncha katta ham, uncha kichik ham emas ekan: sakkizta sigir, o'n to'rtta cho'chqa, uchta qo'tir echki — bor-yo'g'i shu.

— Qo'ylaring ham bormi? — so'radim mollarning tagini tozalab yurgan past bo'yli, peshonasi do'ng bir boladan.

- Qo'ylar cho'lда... — dedi bola menga qarab angrayib.
- Quyonlar-chi?
- Quyon fermamiz katta bog'ning ichida turadi.
- Echkilaring bor-yo'g'i uchtami?
- Muncha ezma ekansan, aytdim-ku, echkilar ham qo'ylarning yonida deb.

— Shunaqa demaysanmi, — dedim sal past kelib. — Men bo'lsam boshqalari kasal tegib o'lib ketganmi deb o'ylabman. Buzoqlaring ko'rinxaydi?

Peshonasi do'ng bola toza jonimga tegding-ku, degandek qo'lini siltab, paqir bilan supurgini ko'targancha, hiyol oqsoqlanib cho'chqaxonaga o'tib ketdi. O'sha yerdan turib, negadir tilini uzun chiqarib meni masxara ham qilib qo'ydi.

— Tort tilingni, hozir borib sug'urib olaman! — dedim mushtimni ko'rsatib.

— Meni-ya!

- Ha, seni.
- Urihgandan ko'ra kelib ishga qarashsang bo'lmaydim!
- dedi bola iljayib. Ishga tushsam tushay deb ustimdagi yangi kuylagimni shartta yechdim-da:
 - Qani, ishingni ko'rsataver, — deb qo'ydim.
 - Menga qara, tag'in sen mehmon bo'Imagin?
 - Qiziqib qoldi u.
 - Mehmonman-da.
 - Iye, shunday demaysanmi? Qani, tanishib qo'yaylik. mening otim Hayitvoy, yettinchi sinfda o'qiyan.
 - Mening otim Hoshimboy, — deb qo'limni cho'zdim, — oltinchi sinfnинг a'lochi o'quvchilaridan bo'laman. Sizlar o'zi kimi larsizlar, o'quvchimi, koixozchimi, xech tushunolmay qoldim-ku?
 - Bizmi, biz xu anavi ikki qavatl bino bor-ku, o'sha yerda o'qiymiz, darsdan bo'sh vaqtimizda ko'rib turganingdek ishlaymiz, kasb o'rganamiz. Bizchi, Hoshimboy, o'zimizni o'zimiz boqamiz, o'zimizni o'zimiz kiyintiramiz...
 - Rostdan-a?! — dedim hech ishongim kelmay.
 - Rost, — Hayitvoy ishonchsizlik bildirganim uchun bir oz xafa bo'ldi, — hali sen ko'rganing yo'q, o'ttiz gektar yerda mevazor bog'imiz bor, shirin hosilga kirgan. Yarmini yeymiz, yarmini bozorga chiqarib sotamiz. Go'sht ham, sut ham o'zimizda yetarli.
 - Sigirlarni kim sog'ib beradi?
 - Kim sog'ardi, o'ninch sinfn qizlari-da.
 - Meva-chevalarni ham o'shalar sotib beradimi?
 - Bo'lmasam-chi? — dedi Hayitvoy maqtanib, — direktorimiz Xursanal Sharafiddinovich bu qizlardan ajoyib sotuvchilar yetishib chiqadi, deydi. Mayli, rastrata qilsalar ham ishlashaversin, bora-bora o'rganib ketishadi, deydi. Tunov kuni, bilasanmi, nima bo'ldi? Tekshiruvchilar borganda, haligi budkada sut-qatiq sotib o'tiradigan Sanobar opam bor-ku?
 - Qaysi? — so'rab qo'ydim.
 - Hali o'ninch «b» da o'qiydigan bor-ku o'sha oq xalat kiymasdan savdo qilayotgan ekan, qo'lga tushib qolibdi. Tartibni buzgani uchun rosa muhokama qilib vigovor berishdi. Undan keyin desang, o'n besh so'm shtraf qilishdi.

- Shtraf pulini qayerdan oladi?
- Qayerdan olardi, brigadaning fondidan oladi-da, hali aytdim-ku, mahsulotlarimizdan kelgan foydani kassaga qo'yamiz deb. Kassadagi pul yig'ilaveradi, yig'ilaveradi, keyin o'ninchini bitirib butunlay ketayotganimizda har kim o'ziga tegishli pulni olib ketadi.
- Rost aytyapsanmi? — dedim yana ishongim kelmay.
- Rost. O'tgan yili mакtabimizni ellik kishi bitiruvdi, bitirish kechasi Xursanalı Sharafiddinovich har biriga ming so'mdan pul to'lashdi, biz rosa qarsak chaldik. Sizlarning maktablariningizda ham shunaqami?
- Rostini aytsam, nima deyishimni bilmay, jo'rttaga nariroqdagi sigirlarni tomosha qilayotgandek angrayib turaverdim. Bizning maktabimizda, yashirib nima qilaman, bu yerda ko'rganlarimning mingdan biri ham yo'q. Rost, tirik burchakda ikkita oriq quyon bor edi, lekin uning ham bittasi ochidan o'lib qolgan. Undan keyin maktabimizning orqasida kattagina mevazor bog' ham bor, lekin bu daraxtlar meva qiladimi-yo'qmi, hozir o'ylay-o'ylay hech xotirlay olmadim. Shunday bo'lsa ham maktabimizning sha'nini hecham yerga urgim kelmasdi.
- Nima deding? — dedim maqtanishga chog'lanib.
- Sizlarda ham shunaqalar bormi deyapman?
- Sizlarnikidan yuz marta yaxshisi bor.
- Quyon fermalaringiz ham bormi?
- Bor. Xatto bizda sher, arslonlargacha bor...
- O'h-ho', — dedi Hayitvoy qo'rqqanidan ko'zlar ola-kula bo'lib, — yeb qo'ymaydimi?
- Biz ularni temir qafaslarga solib, ustidan kattaligi sening kallangdek keladigan qulflar solib qo'ygamiz...
- Sizlarda haligi eshik rom yasaydigan ustaxonalar ham bormi?
- Oh-ho', bizning ustaxonani bir ko'rsang, — deb qo'ydim. Shunday deymanu, lekin maktabimizning ustaxonasi qayerda ekanligini o'zim ham bilmayman.
- Haligi kiyim-bosh tikadigan artel-chi? — deb so'rashda davom etdi Hayitvoy.

— Bor. Hammasi bor. Mana shu ustimdagi ko'ylak ham o'sha yerda tikilgan. Oyog'imdag'i tuflini Shokir degan bitta og'aynim tikib bergen.

— Bizda ham ustaxonaning har xilidan bor, — dedi Hayitvoy bir oz shashtidan tushib, — hozir olib borib ko'rsatardim, lekin ishlarim qolib ketadi-da.

Men uning ishlariga ko'maklashadigan bo'ldim. Ko'z yumib-ochguncha avval molxonani, so'ngra cho'chqaxonani yog' tomsa yalagudek qilib tozalab tashladik. Go'ng bilan chiqindilarni men katta chelakka solib turdim. Hayitvoy tashqariga bo'zchining mokisidek qatnab turdi. Bir nafasda hammayoq, hali aytganimdek yog' tomsa yalagudek bo'ldi-qoldi.

— Do'stim Hayitvoy, — dedim ishlar tugagach, — sizlarga mol doktori kerak emasmi?

— Do'stim Hoshimboy, — javob qaytardi sherigim, — mana shu fermadagi sakkiz bola hammamiz mol doktori bo'lamiz...

Hayitvoy bilan o'rtoq bo'lib qoldik. O'ziyam ko'ngli ochiq, xushchaqchaq, menga o'xshab qiziqchirop bola ekan. Avvaliga rosa maqtanchoq bo'lsa kerak deb o'ylagan edim. Yo'q unchalik maqtanchoq ham emas ekan. Aytganidek maktabning ustaxonasi ko'rsang ko'rgudek, tomosha qilsang tomosha qilgudek joy ekan. Qizlar mening oyimnikiga o'xshash tepki mashinada chok tikishayotgan xonaga kirib o'n minut chamasi angrayib turdim. Qasam ich desangiz, qasam ichib aytamanki, bunaqangi ustaxona dunyoda hech bir maktabda bo'lmasa kerak. Quyonlarning terisidan jajji qizlar uchun popukli qalpoqchalar, oq batistdan o'quvchi qizlar kiyadigan fartuk deysizmi, paxta teriladigan kanop etaklar deysizmi, xullas, dunyodagi yo'q kiyimlar mana shu yerda tikilar ekan. Biram bejirim, biram chiroyli tikishyaptiki! Hay-hay, nozik qo'lchallarning chiroyli harakatlarini aytmaysizmi, oyoqchalarning bir me'yorda ishlashini qarang-a! O'zлari kichkina-kichkina qizlar, oyoqlari tepkiga zo'rg'a yetyapti-yu, katta xotinlardek kerilib o'tirishadi-ya, obbo jin sochlар-ey! Zavqim oshganidan yoniga borib bittasining biqinidan sekin chimdigan edim, qo'limga bir tushirdi.

— Bular ham sotiladimi? — deb so'radim Hayitvoydan.

- Sotiladi, hammasi sotiladi, — tushuntirishda davom etdi u.
- Menga qara, ana u qalpoqchalardan esdalik uchun menga ikkita berolmaysanmi?
- Nima qilasan bularni?
- Ikkita singlim bor, o'shalarga sovg'a qilib olib bormoqchiman.
- Yo'q, berolmayman.
- Berasan, keyin qo'limga pul tushganda kelib to'lab ketaman.
- Berolmayman! — dedi Xayitvoy bir oz jahli chiqib.
- Berasan, — shunday dedim-da, stol ustida turgan chiroli qalpoqchalardan ikkitasini olib qo'ltiqqa urdim. Hayitvoy qo'limga yopishgan edi, bilmasdan qattiqroq itarib yuborgan ekanman, bechora ikki-uch dumalab ketsa bo'ldimi. Chok tikayotgan qizlar bizni kuzatib turishgan ekan, ularni sutqatiqlar bilan ta'minlab, nonushtalariga qaymoqlar yetkazib berayotgan ukajonlarini ranjitganim uchun mendan o'ch olmoqchi bo'lib 28 qiz baravariga o'rnidan turdi: birining qo'lida pichoq, birining qo'lida qaychi, birisi qizib turgan dazmolini ushlab olgan, hammalari menga tashlanib qolishdi. Qarasam, ishning keti xunuk bo'ladigan. Qochmagan nomard, dedimda, o'zimni eshikka urdim... Yo'q, Mullahoshimboy kechikkan ekanlar, eshikni allaqachon berkitishga ulgurishibdi, qalpoqchamni boshimga kiyishga arang ulgurib qoldim. Ko'zdan yo'q bo'lishim bilan:
- Stolning tagini qaranglar, stolning tagida! — deb qichqirdi biri.
- Shkafning ichiga kirgandek bo'ldi! — dedi boshqasi shovqin solib. O'zimni sekingina derazadan hovliga otdim. Qizlar: «O'g'ri qochdi, ushlanglar!» — deb orqamdan yugurib chiqishdi. Butun internatda trevoga ko'tarildi. Direktor Xursanali Sharafiddinovich radiouzel orqali e'lon qilib, meni qidirishga 550 o'quvchining hammasini safarbar qildi.
- Afti angori esingda qolganmi? — so'radi u Hayitvoydan.
- Bo'lmasam-chi?...
- Unda mana bu radiouzel orqali hammasini gapirib ber, tezroq bo'l!

— Diqqat, diqqat! — hovliqib, xirillab gapira boshladı Hayitvoy, — o'g'rini qidirayotganlar diqqatiga. Hozirgina qochgan bola 12—13 yoshlarda edi. O'zi qorachadan kelgan, oriq, bo'yı mendan ko'ra novcharoq. Ko'zları yirik-yirik doim chaqnab turadi. Burni angishvonaga o'xshaydi. Gapirganda tutilib-tutilib qoladi. Ustida oq shoyidan sorochkasi bor, shimi yo'l-yo'l sherstdan, dazmollanmagan. Afti boshiga bir haftadan buyon suv tegmagan bo'lsa kerak hammayog'i kir...

Hayitvoy radiodan e'lon berayotgan mahalda men direktorning kabinetida xuddi o'sha direktorning o'zi bilan yonma-yon o'tirib choyxo'rlik qilmoqda edim. Divanga yonboshlab olib o'ylanib ketdim.

— Nimalar qilib qo'ydim o'zi? Ularning mehnatiga yordamlashish o'rniga hammasini ishdan qo'ydim-ku! Mana Xursanali Sharafiddinovich bilan yonma-yon o'tiribmiz, o'zi yomon odamga o'xshamaydi, ancha mehribon, gapga tushunadigan ko'rindi... Ehtimol, yaxshilikchasiga iltimos qilganimda meni biron uchastkaga agronom qilib olgan bo'larmidi. Ishlarim yurishib ketganda, kim biladi, rasmim gazetalarda bosilib ham chiqarmidi. Ana unda mehribon direktorimiz Otajon Azizovich ham, algebra muallimimiz Qobilov ham kishi o'qimasdan turib agronom bo'la olishi, o'rtoqlariga hisobsiz foydalar keltirishi mumkinligini o'z ko'zları bilan ko'rardilar... ha, baxtim kulib boqay deb turgan edi. Lekin afsuski, ishni o'zim buzib qo'ydim...

Sekin o'rnimdan turdim-da, Xursanali Sharafiddinovichning sovib qolgan choyidan och qoringa xo'rillatib bir xo'pladimu, radiouzel o'rnatilgan xonaga kirdim. Hayitvoy o'sha yerda hamon kekirdagini cho'zib gapirar edi.

— Ma, qalpog'ingni ol, bunaqasi bizning mакtabda hanito'lib yotibdi! — dedim-da, oyog'ining tagiga tap etib tashladim.

Arzimagan bir narsa uchun yuzim shuvut bo'lib qoldi, endi bu yerda qolishim mumkin emas edi. Bolalarning oshxonasiга kirib, qozonning boshiga o'tirib oldim-da, lazzatli taomlardan to'yib-to'yib yedim. Kompot pishirishgan ekan, undan ham ikki stakanni pok-pokiza urib oldim. Keyin, o'zingiz ham sezib-turgan bo'lsangiz kerak yana yo'lga ravona bo'ldim...

IV bob

HASHAROTNI KALTAKLASHGA BUYURDIM

Ketyapman-ketyapman, na yo'lning oxiri ko'rindi, na atrofda biron qo'qqaygan kulba. O'ngga qarasang ham g'o'za, chapga qarasang ham g'o'za. Bir mahal burilib orqamga boqqan edim, nazarimda, hozirgina men bosib o'tgan yo'llarda ham g'o'zalar o'sayotganga o'xshab ko'rindi. Siz qanaqaligingizni bilmayman-ku, lekin men mana shunaqangi poyonsiz dalalarga chiqqanimda yayrab, jonim tanimga sig'may ketadi. Undan keyin qornim to'ydi deguncha, ashula aytib yuboradigan odatim ham bor. Shu paytda qorin masalasida shikoyatim yo'q hisobi. Undan keyin atrofda: «Hoy, Mullahoshim, quloq o'zimizga ham kerak», — deb tanbeh beradigan biron kimsa ham ko'rindiydi. Sharhta ashulani boshlab yubordim:

*Xoh g'o'zam, xoh-xoh g'o'zam,
Hosili oppoq g'o'zam, —*

deymanu, buralib-buralib o'yinga tushib yuboramani. Keyin ikki qo'limni biqinimga qo'yib, egilib, g'o'zalarga salom beramanda:

*Xoh g'o'zam, xoh-xoh g'o'zam,
Hosili oppoq g'o'zam, —*

deb kuylab yo'lda davom etaman. Qorong'i tushib osmonda charaqlab yulduzlar ham ko'riniqoldi. Ammo hali aytganimdek yo'lning oxiridan darak yo'q.

Bir mahal ko'chaning chap tomonidan miltillab chiroq yorug'i ko'riniqoldi. Borib qarasam, yetmish yoshlarga kirgan, oppoq soqoli ko'ksiga tushib turgan bir otaxon yonboshlab olib xo'rillatib ko'k choy ichyapti. Oyoq tomonda — toshfonus, o'shaning yorug'ini ko'rgan ekanman.

— Assalomu alaykum, otaxon! — dedim cho'zib, — suv quyayapsizmi?

— Vaalaykum, — otaxon chordana qurib o'tirib oldi, — kel, o'g'lim, kel. Qani, beriroq kelchi, tanimayroq turibman. Kimning o'g'lisan o'zi?

— Dadamning o'g'liman, — deb yuboribman shoshilib.

Hash-pash deguncha ikkovimiz ota-boladek bo'ldik-qoldik. Otaxonning ismlari Polvontog'a ekan. Ishimning o'ngidan kelganini qarangki, Polvontog'a yolg'iz o'zi zerikib o'tirgan ekan. Menga o'xhash esli-hushli, gapga tushunadigan bir yigitga juda-juda ham zoriqib o'tirgan ekan. Xursand bo'lib ketganidan otaxon meni obdan mehmon qildi, keyin termosdan choy qo'yib berayotib:

— Obbo o'g'lim-ey, obbo taylog'im-ey, — deb qo'ydi.

— Otaxon, bu go'zalar qaysi kolxozniki? — sekin maqsadga o'tdim.

— Kolxozniki emas, sovxozniki. Oltinchi sovxozniki. O'g'lim, qani qanddan ol, choy rasmi qand bilan ichiladi.

— Otaxon, sovxozlaringga agronom kerak emasmi?

— Sovxoza kerak-kerakmasligini bilmayman-u, ammodoq bizning bo'limga agronom kerak. O'zimizning agronom oblastga ko'tarilib ketdi. Umringdan baraka topkur ko'p azamat yigit edi. Nima, dadang agronommi deyman?

— Dadam emas, mening o'zim agronomman.

— Nima?! Mushtumdek bola-ya! — Shunday deb otaxon menga boshdan-oyoq razm solib chiqdi. Men qo'ltig'imda turgan qalpoqchamga «qalpoqcham, sehringni ko'rsat», deb asta shivirladim-da, ovozimni chiqarib:

— Otaxon, meni chog'imda yosh bola deb o'ylayapsiz shekilli? — deb shartta o'rnimdan turgan edim, Polvontog'am mirzaterakdek bo'yimni ko'rib:

— Yopirim-ey, yopirim-ey! — deb soqolini changallab, hangu mang bo'lgancha menga tikilib qoldi. — Hozirgina yosh bola eding-ku, yo tush ko'rayotibmannikin-a! Astag'firullo...

— Otaxon, men o'zi shunaqaman, — dedim shoshib-pishib, — bir qarasangiz yosh boladek yana bir qarasangiz katta odamdek ko'rinaman.

— Yopir-ey, yopir-ey! — derdi otaxon tinmasdan. U bir nafasdan so'ng o'ziga kelib, «shunday qilib, agronomman deng, o'g'lim» deb so'radi.

- Ha, otaxon, agronomman.
- Bizning sovxoza ishga kirmoqchi bo'lib yaxshi qilibsiz, o'g'lim. Sovxzozimiz keng, hammaga ham ish yetib ortadi. Farg'ona tomondan bo'laman, dedingizmi?
- Ha, Farg'ona tomondan bo'laman.
- Ota-onalar hayotmi?
- Hayot, otaxon, hayot.
- Barakalla. Ularning davrida u yoq-bu yoqni ko'rib olganingiz ma'qul. Musofir bo'lmasang, musulmon bo'lmayсан, deydilar keksalar. Ertalab sovxozi direktorining oldiga o'zim boshlab boraman. Farg'onadan meni qora tortib kepti, hamshaharim bo'ladi, ishga olsang ham olasan, olmasang ham olasan, deb turib olaman...

O'sha kechasi Polvontog'a bilan dalaning o'zida yotib qoldik o'ziyam anchadan buyon bunaqangi huzuri jon bo'limgan edi. Sement ariqlarda hayqirib oqayotgan suvlardan egatlarga tarab qo'ydik-da, yerning o'rtasiga qilingan baland supada cho'zilib yotdik. Olis-olislarda miltillab chiroqlar yonadi, ko'kdagi yulduzlarni aytmaysizmi, charaqlab ko'zni olay deydi. Oy bo'lsa tepamizga kelib allaqanday sarg'ish, allaqanday ko'kimtir nurlar sochadi. Qalbimizda hech tushunib bo'lmaydigan, shodlikka ham, g'ussaga ham o'xshamaydigan g'alati-g'alati hislar uyg'otgandek bo'ladi. Suv o'z tilida bir nimalar deb chulduraydi, chigirkalarning basma-basga kuylashi, qurbaqalarning pashsha tuta olmaganidan kimgadir shikoyat qilayotgandek cho'zib-cho'zib qurillashi — mana shularning hammasi menga, negadir, qishlog'imizni eslatib yubordi. Chalqancha tushib, ikki qo'limni boshim ostiga qo'ygancha yulduzlar chamaniga mahliyo bo'lib yotarkanman, shu paytda oyijonim, jondan yaxshi ko'rgan singillarimni eslab ketdim. Ehtimol, bechora oyijonim sochlari yilib faryod chekayotgandir, dalama-dala, qishloqma-qishloq bo'zlab meni axtarib yurgandir. Oyijon, oyijonim, meni axtarmang, meni deb ko'z yoshlaringizni oqizmang. Hoshimboyning ishlari besh, katta sovxoza katta agronom bo'lay deb turibdi...

O'ylay-o'ylay uxbab qolibman.

Sovxozi direktori baland bo'yli, yelkalari keng, polvonnamo bir kishi ekan. Gapirganda ovozi xuddi xumning ichidan

chiqqandek g'uldirab, jaranglab eshitiladi. Kulganda tomni ko'tarib yuborgudek qattiq kuladi, yurganda uyning pollari lapanglab ketadi. Polvontog'a meni tanishtirgach:

— Hoshimboy hali yosh, uni o'zing tarbiyangga olasan, — deb tayinladi sovxoz direktoriga.

— Otaxon, Sizning gapingizni hech qaytarolmayman, — dedi direktor menga zimdan razm solib, keyin mening o'zimdan ham so'rab qo'ydi: — Qaysi institutni bitirgansiz?

— Agronomlik institutini.

— Qaysi fakultetini?

— Agronomlik fakultetini.

— Yaxshi. Ilgari ishlaganmisiz?

— Yo'q.

Akbar aka Nosirov unaqangi ezma direktorlardan emas ekan, gapni cho'zib, meni ham, o'zini ham qiyab o'tirmadiyu, shartta agronom qilib tayinladi-qo'ydi.

O'sha kuni ikkovimiz uning «pavillioniga o'tirib, dala aylandik to'rtinch bo'limga tayinlangan ekanman, ixtiyorimda 1200 hektar paxta maydoni-yu, 12 brigada. Akbar aka meni jamiki brigada boshliqlari, men rahbarlik qilishim kerak bo'lgan odamlar bilan birma-bir tanishtirib chiqdi. Minib yuring deb, «IJ» markali mototsikl berib, oylik maosh ham tayinladi.

— Eng muhimi, o'rtoq Ro'ziyev, — dedi u ta'kidlab, — odamlar bilan ishlash. Agar kishilar bilan yaxshi muomala qilsangiz, ularning qalbiga yo'l topa olsangiz ish o'z-o'zidan yurishib ketaveradi. Tushunarlimi?

— Tushunarli, o'rtoq Nosirov! — dedim.

Mototsiklni olishga olib qo'ydim-u, lekin yashirib nima qilaman, haydashni bilmas edim. To'g'ri dadamning mototsikliga uch-to'rt bor minganim bor. O't oldirishni, gaz berishni, tezligini oshirib, pasaytirishni o'shanda uncha-muncha o'rgangan edim.

Uch kun mototsikl minishni mashq qilib, to'rtinch kundan boshlab dala aylanishga tushdim. Bu yerning odamlari ajoyib kishilar ekan. Qayerga bormay, hurmatimni joyiga qo'yib, kutib olishadi. Choy, ba'zan qozon osib ovqat ham tayyorlashadi. Ikki marta tovuq sho'rva ham qilib berishdi. «Aroq-paroq ham

ichasizmi?» deb so'rashgan edi, «tag'in mast bo'lib qolib aljib o'tirmay» deb, «yo'q, men ichkilikni yomon ko'raman», deb qo'ya qoldim. Gohida:

— O'rtoq agronom, sizningcha, mahalliy o'gitga superfosfatni aralashtirib solgan yaxshimi, yoki superfosfatni selitra bilan tashlayveraylikmi? — deb so'rab qolishadi.

Superfosfat nimasi-yu, selitra nimasi, rostini aytSAM, o'zim ham bilmayman. Ilgari bunaqangi gaplarni hech eshitmagan ekanman. Lekin shunday bo'lsa ham sir boy bermayman:

— Shuni ham so'rab o'tiribsizlarmi, — deb jo'rttaga balanddan kelaman, — kim aytadi sizlarni Mirzacho'lning mashhur paxtakorlari deb, uyat emasmi!

Aylanib yurib to'rtinchchi brigada dalasida janjal ustidan chiqib qolibman. Bo'lim boshlig'i O'rmon aka bilan brigadir Rahimjon aka nima to'g'risidadir qo'llarini pasta qilib bahslashmoqda edi. Meni ko'rishi bilan bo'lim boshlig'i:

— O'rtoq agronom, Sizdan bir iltimosim bor, — deb qoldi.

— Marhamat, — mototsikldan asta tushdim.

— Agar malol kelmasa mana bu Rahimonga, uning a'zolariga kompost to'g'risida bir gapirib bersangiz. Bular haligacha hech narsa tushunishmas ekan.

— Marhamat, — dedimda, u yoq-bu yoqqa qarab olgach, leksiya o'qishga tushib ketdim, — o'rtoqlar, kompost juda foydali ichimlik uni asosan mevadan tayyorlashadi. Mevalarning xili qancha ko'p bo'lsa, u shuncha shirin bo'ladi. Bizning Farg'ona tomonlarda kompostni o'rik, shaftoli qoqi va olchaning qurug'idan tayyorlashadi. Xullas, kompost ichmabsiz, dunyoga kelmabsiz...

Gapimni tugatmasimdan o'tirgan odamlar sharaqlab kulib yuborishdi. Qiziqroq gap aytgan bo'lsam kerak deb, mening o'zim ham kulaverdim, rosa kulishdik keyin bilsam, o'sha kuni obdan sharmanda bo'lgan ekanman. Go'ngni achitib tayyorlanadigan kompost bilan mevalardan tayyorlanadigan kompotning farqiga bormasdan, rosa aljibman, o'sha kundan boshlab to'rtinchchi brigada dalalariga qadam bosmaydigan bo'lib ketdim.

Qisqasi, mana shunga o'xhash ikir-chikirlarni hisobga olmaganda ishlarim ko'ngildagidek, kayfim chog' edi. Qani

endi direktorimiz Otajon Azizovichmi yoki menga ikki baholar qo'yishdan hech charchamaydigan Qobilovmi mana shu yurishlarimni bir ko'rishsa-yu, o'qimasdan katta odam bo'lib olganimni, mas'ul ishda ishlayotganimni ko'rib o'z aytganlariga pushaymon bo'lishsa, deb o'ylayman.

Kunlarning birida mehribon oyijonimga, direktorimizga alohida-alohida qilib xat yozdim. Oyijonimga nima deb yozganimni o'zingiz ham sezib turgan bo'lsangiz kerak. Otajon Azizovichga esa taxminan mana bunday deb yozgan edim:

«QADRLI OTAJON AZIZOVICH!

Mirzacho'lning azamat paxtakorlaridan Sizga otashin salom. Shuni ham aytib qo'yayki, Siz yolg'onchi bo'lib chiqdingiz, kishi o'qimasa, yoshlikda ilm olmasa, algebra, geometriya, ona tilini puxta egallamasa, agronom ham, injener ham bo'la olmaydi devdingiz, yolg'on ekan. Mana men agronomman. Ishonmasangiz, shu xat bilan yuborgan rasmimga qarang. Endi ordenli bo'lganimda uchrashamiz.

Xayr. Salom bilan agronom Hoshimjon Ro'ziyev».

Xatni yuborgan kunim ertasiga ikkinchi brigada yerlarini aylanib nima qilishni, kimga qanaqa buyruq berishni bilmay xunobim oshib yurgan edim. Rahbar bo'lsangu, hech kimga hech qanaqa buyruq bera olmasang, bundan ham xunugi bo'lmas ekan. Demak, deyman, o'zimga-o'zim, qishlog'imizdag'i savodsiz agronom Anorboy tog'a shuning uchun ham bo'lar bo'lmasga baqiraverarkanda. Ko'p baqirsang, yomon ishlayotganing ham sezilmas ekan. Baqiroqlarning hammasi ham menga o'xshab ilmsiz, sehrgarlik bilan rahbar bo'lgan ekan-da, deb o'ylaymanu, ishlab turgan kishilarning yoniga borib bo'lar bo'lmasga baqiraman, shovqin solaman.

Lekin bugun kimga, nima deb baqirishni bilmay garang edim. Bir mahal brigada boshlig'i Murodjon aka halloslagancha kelib qoldi.

— O'rtoq agronom, o'rtoq agronom! — dedi u o'pkasi og'ziga tiqilib.

— Xo'sh, — dedim qovog'imni solib qoshlarimni past-baland qilib.

— Men sizni ertalabdan buyon axtarib yuruvdim.

— Xo'sh? — deb pishqirdim yana.

— Gap bunday, o'rtoq agronom, g'o'zalarimizga yoppasiga shira tushib ketibdi.

— Shira? Qanaqa shira? — deb baqirdim, — yopishqog'idan tushibdimi?

Shunday deymanu, lekin o'zim shira qanaqa bo'lishini hech ko'z oldimga keltirolmayman. To'g'ri, ilgari shira-pira deb eshitganim bor, lekin hech ko'rgan emasman.

— Maslahat bersangiz: qanday tugatsak ekan? — deb so'radi yana Murodxon aka.

— Qani, menga ko'rsatingchi, — dedim o'zimni bosib. Brigadir kelgan tomonga qarab ketdik boryapmanu, yo'l-yo'lakay qo'ltig'imga qisib olganim, sehrli qalpoqchamga «qalpoqcham, yordam bergen, aql o'rgatgin» deb shivirlayman.

«Aql sehrga bo'ysunmaydi, aqlingga aql qo'shib berolmay-man, o'zimda ham shu qurg'urdan sal kamroq», — deydi qalpoqcham.

— Bo'limgan gap, qo'shasan!

— «Qo'sholmayman. Ilm, aql degan narsalar qalin jildli kitoblarda bo'ladi, dono kishilarning kallasida bo'ladi. Umrim bino bo'lib bitta ham kitob o'qigan emasman. Xat-savodim yo'q...»

— Mana ko'ring, mana shu g'o'zalarga shira tushgan,— deb qoldi Murodxon aka shu payt katta paykalni ko'rsatib. Imillashning payti emas edi. Biron donoroq maslahat bermasam, bu yerda ham to'rtinchi brigadadagiga o'xshab obro'yim bir pul bo'lib qolishi mumkin. Lekin nima desam ekan?

— Bargiga tushibdimi? — deb so'radim gap orasida.

— Bargiga tushmay, poyasiga tusharmidi? — kesatib qo'ydi brigadir.

— Menga qarang, g'o'zalarning tubidan ushlab qattiq.oq silkitsak shirasini to'kilib ketmasmikan-a?

— Hazilingizni qo'ysangiz-chi, o'rtoq agronom.

— G'o'zaning ustidan chelaklab suv quysak shirasini yuvib ketadi-ku. Ha, albatta shunday qilamiz. Shunday! — dedim hovliqib.

Murodjon aka dalani boshiga ko'tarib xaholab kulib yubordi. Demak, u meni hazil qilyapti deb o'ylamoqda. Hazil bo'lsa bo'la qolsin dedimda, o'zim ham qiqirlab kulaverdim. Jag'larimiz qiyshayib qolguncha kulishdik keyin o'zimni bosib, jiddiy bir ohangda:

— Necha ishchingiz bor? — deb so'radim.

- - Ellik beshta, o'rtoq agronom.

— Har bittasiga yigirma donadan tol navdasi kestiring va bir soat ichida jamiki ishchingizni mana shu yerga to'plang! — deb buyurdim. Aytganimdek bir soat o'tar-o'tmas 55 ishchi qo'llig'ida bir dastadan novdasi bilan huzurimga «qani, ishingiz bo'lsa buyuring», deb yetib kelishdi. Egat oralab paykalga tushinglar, dedim.

— Endi hurmatli o'rtoqlar, shira tushgan barglarni kaltaklaysizlar, — deb qo'ydim gapimning oxirida.

— Nima? — ko'zлari joyidan chiqib ketgudek bo'lib so'radi brigadir.

— Gapni ko'paytirmang, buyruqni bajaring!

— Hushingiz joyidami o'zi, o'rtoq agronom? Axir bunda g'o'zalar nobud bo'ladi-ku!

— G'o'za nobud bo'lsa, men javob beraman, agronom javob beradi, — deb baqirib yubordim to'satdan. — Shiraga qarshi kurashishning yangi metodi bo'ladi bu. Tushundingmi? Zamondan orqada qopsan, kallavaram...

Xullas, buyrug'imni o'tkazmaguncha qo'ymadim. To'g'rida, gapimni gap qilolmasam bu yerda men nima deb yuribman. Odamlar avvaliga yelka qisishib, bir-birlariga qarab, hayron bo'lib turishdi-da, yangi metod deganimni eshitib, «chindan ham biron hikmati bo'lsa kerak», deb o'ylashdi shekilli, ko'zlarini chirt yumib, g'o'zalarni savalashga tushib ketishdi.

Bir mahal, bunday qarasam, bir xil g'o'zalarda bitta ham barg qolmagan, tandir kosovdek so'ppayib turibdi, bir xillarining boshi singan.

— Esizgina mehnat, Eshvoy! — deydi ishchilardan biri bosh chayqab.

— Nimasini aytasiz, Qobilvoy, — deydi boshqasi uh tortib, — yangi metod shunaqa bo'lsa... tavba.

— Aslida, agronomning o‘zini tutib olib kaltaklash kerak edi! — dedi uchinchisi.

Shu payt orqa tomondan mashinaning ketma-ket chalingan signali eshitilib qoldi. Qarasam, sovxoziimizning direktori Nosir aka tushib kelyapti.

— Hormang, agronom, — deb qo‘l uzatdi u.

— Salomat bo‘ling, — dedim yangi metod o‘ylab chiqqarganim uchun gerdayib. Ehtimol, mukofotga ham taqdim qilib yuborar, deb ich-ichimdan sevinib ham turibman.

— Nimalar qildiryapsiz?

— Shiraga qarshi kurashyapmiz.

Direktor odamlar ishlayotgan joyga borib, avvaliga nimalar bo‘layotganiga tushunmadi shekilli, birpas angrayib turdi. Keyin to‘satdan har bir ko‘zi shokosadek bo‘lib:

— Bular tentak bo‘lganmi o‘zi! — deb baqirdi.

— O‘rtoq agronom buyurdilar, — tushuntirdi brigadir.

— Agronom? Nima?! — Nosirov shunaqangi qattiq baqirdiki, nazarimda olis-olislardagi tog‘lar ham larzaga kelib silkingandek bo‘ldi.

— Aqlingiz joyidami o‘zi, o‘rtoq Ro‘ziyev, — o‘sha vajohat bilan so‘radi direktor.

— Joyida, o‘rtoq Nosirov.

— Agronomimiz jinni bo‘lib qolganga o‘xshaydi, — dedi kimdir.

— Rost, ana, qaranglar ko‘zi ham bejo, — dedi boshqasi.

— Ushlanglar uni! — deb yuborsa bo‘ladimi Nosirov.

Ellik besh kishi tengdan g‘azabga kelib turgan ekan, hammalari mujib tashlagudek bo‘lib menga tashlanib qolishdi. Qani, hurmatli do‘stim, o‘zingiz insof bilan aytinchchi, shundan keyin men, nima qilishim kerak edi. Albatta, boshimga qalpoqchamni kiyib xayr-ma’zurni nasiya qilib bo‘lsa ham juftakni rostlab qolishdan o‘zga chora qolmagandi.

O‘sha atrofda aylanib yurgan edim, qo‘limga, nima bo‘ldiyu, bitta gazeta tushib qoldi. Unda ushbu e’loncha bosilgan ekan:

«Rayon militsiya bo‘limi mehnatkashlarga shuni yozib bildiradiki, bundan uch kun avval to‘rtinchi sovxozdan

Hoshimjon Ro'ziyev nomli bir yigit qochdi. O'zini agronom qilib ko'rsatib yurgan bu shaxs, aslida, shahar jinnixonalarining biridan qo'chib kelgan kimsadir. Bo'yи terakdek novcha, o'zi igna yutgandek ozg'in, yurganda bir oz oqsab yuradi. Gapida ma'no yo'q yosh bolalardek aljib gapiradi. Ko'rgan-bilganlar bo'lsa militsiya bo'limiga xabar qilishini so'raymiz...»

Bu dargohdan ham tezroq chiqib ketish payiga tushib qoldim.

V bob

QOFIYA BOZORI QAYDADIR

Sanqib yurib bir mahal katta yig'in ustidan chiqib qolibman: to'y desam, to'yga o'xshamaydi, majlis desam, majlisga o'xshamaydi. Kolxozning katta bog'iyu odam demagani hech yerga sig'may ketgan. Gulzor o'rtasiga qo'yilgan so'rillarda, atrofi gul bilan o'ralgan supalarda kishilar to'p-to'p bo'lib gurunglashmoqda. Kimdir yelpib-yelpib barra go'shtlardan qabob pishiryapti. Novcha bo'yli bir odam yoniga beshta shogirdini olib palov damlash bilan ovora. Nariroqda uchta xotin kuyib-pishib, puf-puflab to'rt qulolli somsa yopmoqda, menga o'xhash bolalar g'izillab choy tashib turibdi. Hammasi yasangan-tusangan, lablarida kulgi desam kulgiga, tabassum desam tabassumga o'xshamaydigan g'alati ifoda. Kimnidir kutishayotganga o'xshaydi. Barchasi betoqat, ko'zi atrofda.

Avvalo, boshimdan qalpoqchamni olmasdan turib issiq-issiq somsalardan to'yib-to'yib yeb oldim. Keyin, qalpoqchamni olgach, olma daraxtining shoxiga chiqib olgan olako'z boladan so'radim:

— Bu yerda nima bo'lyapti o'zi?

— Xabaring yo'qmi? — dedi olako'z.

— Yo'q.

— Qani, og'ayni. bu yoqqa chiqaver. Keyin hammasini aytib beraman.

Daraxtga chiqib, joylashibroq o'tirib oldim. Olako'z oyog'ini silkita-silkita tushuntira ketdi:

— Bu yerda, og‘ayni, she‘r bazmi bo‘ladi, bilingmi? Shahardan zo‘r shoirlar kelgan, bilingmi? Ular cho‘lquvarlar bilan kattakon uchrashuv o‘tkazadi. Hozir mehmonxonaga tuxum yutgani kirib ketishdi, bilingmi?

— Nega endi tuxum yutishar ekan?

— Nega deysanmi, toza kallavaram ekansan-ku, og‘ayni. Axir tuxum yutishmasa, ovozları yaxshi chiqmay she‘rni past-baland qilib o‘qib qo‘yishadi-da. Hozir raisimiz o‘scha tomonga to‘rt yashik tuxum olib o‘tib ketdi, bilingmi?

To‘rt yashik tuxumni eson-omon yutib olishsa, rosa she‘rxonlik qizir ekan-da, deb o‘yladimu joylashibroq o‘tirib oldim.

Shu payt bog‘ning darvozasidan bir yo‘la sakkizta shoir birin-ketin kirib kela boshladilar. Oldinda past bo‘yli, dum-dumaloq, ko‘zoynak taqqan ellik yoshlardagi bir shoir, uning orqasidan qotmadan kelgan, sochlariqa oq oralab qolgan, cho‘ziq yuzli yana bir shoir. Hammasingning boshida movut shlyapa, hammasingning egnida ketvorgan kostyumlar, uchi ingichka tuflilarini aytmaysizmi!

Darvoza oldida ko‘rinishlari bilan kolxozchilar o‘rinlaridan turib qarsak chalib yuborishdi. Men ham, daraxt ustida o‘tirganim hech esimda yo‘q, qarsak chalmoqchi bo‘lgan edim, ushlab turgan shoxim qo‘ldan chiqib, gursillab yerga yiqildim. Xayriyatki, hech kim meni ko‘rmay qoldi, bo‘lmasa rosa kulgi bo‘larmidim. She‘rxonlik boshlanib ketdi.

Birinchi bo‘lib haligi katta shoir, oti Mamarasul Bolta ekan, o‘scha o‘qidi. U paytlarda xotiram juda yomon edi, she‘rni qatorma-qator eslab qololmadim, ammo mazmunini haligacha unutgan emasman.

Dalalar, go‘zal dalalar, boqib to‘yib bo‘lmas husningiz, rang-barang toblangan atlasingiz, guldek yashnagan shu jamolingiz qalbimga o‘t solar.

Dalalar, qadrdon dalalar. Bahor ta‘risingiz boshlasa bulbul, madhingiz tugamas kuzda ham butkul. Quti barakangiz to‘kin shu qadar. Farovon hayotda qaynab-to‘libsiz, xazina bo‘libsiz, go‘zal bo‘libsiz...

Odamlar she‘rning sehriga mahliyo bo‘lib, ishonsangiz haykaldek qotib qolishdi. Shuning uchun ham she‘rning

tugaganini hech kim sezmadni. Faqat shoir o'rniga qaytib o'tirayotgandagina kishilar o'ziga kelib qarsakni yangratib yuborishdi.

— Barakallo!

— Ming ofarin!

— She'r degan ana shunday bo'lishi kerak! — degan ovozlar yangradi atrofda. Shu payt kolxozchilardan biri otilib o'rnidan turdi-da, shoirga yaqinlashib, yelkasiga banoras to'n yopdi, boshiga chust nusxa do'ppi kiygazdi, beliga jimjimador gullar tikilgan qizil atlas belbog' bog'ladi.

— Ruxsat bersalar, — dedi u to'lqinlanib, — kolxozchilar nomidan bir tabriklab ham qo'ysam.

Shunday dedi-yu, shoirning terlab turgan peshonasidan cho'lpillatib o'pib oldi. Yana gurillab qarsak chalindi. Bu gal men ham, yonginamda oyog'ini solintirib o'tirgan olako'z ham o'zimizni ushlab turolmay, yiqlasak yiqlarmiz-da, deb qarsak chalib yubordik.

Shoirlar tuxumni ko'p yutishgan ekan, she'rxonlik qorong'i tushguncha davom etdi. Men esa birinchi she'rni eshitganimdayoq, shoirga ko'rsatilgan hurmatu ehtiromni ko'rib adyo tamom bo'lgan edim.

«Ana hurmatu, ana e'zoz, — deyman o'zimga-o'zim, — men bo'lsam jonioq qiyab agronom bo'laman, deb qayoqdagi g'alvalarga qolib yuribman-a. Mana, shoir bo'lsang boshqa gap. To'yib-to'yib tuxum yutasan, kitoblaring chiqadi, surating gazetada bosiladi. Bitta-yarimta she'r o'qib qo'ysang, yelkangga banoras to'n yopishadi. Qarsaklar, ofarinlar! Yo'q. Yo'q! Men ham shoir bo'laman, albatta bo'laman».

Yig'in tugashi bilan sekin pastga tushdim-u, qalpoqchamni boshimga ilib shoirlarga qo'shilib oldim. Axir shoir bo'lish uchun, uncha-muncha ularning siru asrорidan xabardor bo'lishim, loaqlal bitta-yarimtasi bilan durustroq oshno bo'lib olishim kerak edi-da. Shoirlar, ishlari qistov ekan, kolxozchilar harchand qistashsa ham, tunab qolishga ko'nmay, «Volga»larga o'tirib sekin jilib qolishdi. Men ham Mamarasul Bolta o'tirgan «Volga»ga tushdim. Kirsam, bo'sh joy yo'q shoirning tizzasiga o'tirib qo'ya qoldim.

— Saydullo, men negadir og'irlashib ketyapman, — dedi Mamarasul aka betoqat bo'lib. Qarasam, gap ko'payadigan, shuning uchun uchovlarining tizzasiga uzala tushib yotib oldim. Mashina tekis yo'lidan qushdek uchib borardi. Men shoirlikka oid biror gap eshitib qolarmikanman, deb ularning og'zini poyleyman. Gapga qulq solib yotib, bir mahal ko'zim ilinay deb qopti. «Shahar, shahar» degan so'zlar qulog'imga chalinishi bilan sapchib o'rnimdan turib ketdim. Minglab chiroqlar porlaydi, ketma-ket lipillab o'tayotgan ko'p qavatli uylar, simda yuradigan shoxli avtobuslar, birining ketiga ikkinchisi tumshug'ini tirab borayotgan hisobsiz yengil mashinalar... Yo'laklarga odam sig'maydi, ko'chalarning keng va yaxlitligi, shishadek yaraqlab turgan asfaltlar — mana shularning hammasi zavqimni oshirib, mening ham qalbimga ilhom solgandek bo'ldi. Beixtiyor she'r o'qib yubordim:

*Ko 'chalar,
Oh begona ko 'chalar,
Muncha silliqsiz,
Muncha tiniqsiz.
Qalbimga yaqin ko 'chalar,
Uyqum yo 'qdir kechalar...*

Men o'sha kuni Saydullo akanikida yotib qoldim. Lekin mening yumshoq divanda huzur qilib, miriqib uxlaganimni na uning o'zi, na bola-chaqasi bildi. Ertasiga esa shoirlik hayotim o'z-o'zidan boshlanib ketdi. Oldinda hurmatli o'rtoqlar, meni shonu shuhrat kutardi.

Bunaqangi katta shaharda birinchi bor bo'lishim. To'g'ri, kinolarda ko'rganman, o'lka geografiyasi kitobida uncha-muncha o'qiganman, odamlardan ta'rifini oz-oz bo'lsa ham eshitganman. Lekin, takror aytamanki, bir-biriga o'xhash bo'lgan hisobsiz ko'chalari, bir-biridan shinam, bir-biridan go'zal, sarishta hiyobonlari, sanab hisobiga yetib bo'lmaydigan soya-salqin bog'lari bo'lgan bu azim shaharni birinchi bor ko'rib turibman.

Bir kun kechgacha tomosha qilib rosa maza qildim. Muzeylarni, kinoteatrnlarni, qo'g'irchoq teatri, sirk — hamma-

hammasini ko'rdim, devorlarini qo'llarim bilan siladim.
Kechqurun shinam mehr.onxonalardan biriga kirib:

— Joy bormi, opajon? — deb so'radim.

— Kattaga yo'q-ku, senga yo'l bo'lsin, — dedi qoshi mushukning dumiga o'xshaydigan novcha bir xotin. Bo'lmasa bo'lmasin dedimu, qalpoqchamni kiyib ichkari kirdim. Bo'sh joylar ko'p ekan. Bittasiga yechinib yotib tong otguncha she'r mashq qildim. Ertalabga yaqin ijod mahsulim ham tayyor bo'ldi. O'pkamni qo'ltiqlab redaksiyalardan biriga qarab yugurdim. Eshigining ustiga «Adabiyot, san'at bo'limi» deb yozib qo'yilgan xonaga «assalomu alaykum» deb kirib bordim. Xonaning egasi boshqa bir shoirning she'ri ni ko'rib, so'zlashib, chaqchaqlashib o'tirgan ekan, mening she'rimni qo'liga olib ichida, ovoz chiqarmasdan maza qilib o'qidi. Avval oyog'imga, undan keyin qornimga, eng oxirida boshimga nazar tashlab:

— Bo'lmaydi, uka, — deb qo'ydi.

— Nega endi bo'lmas ekan, bo'ladi, — dedim shoshib pishib.

— Bu she'r emas, oddiy gap-ku.

— Nega endi, she'r bc'lmas ekan, ajoyib she'r bu!

— She'rda qofiya, vazn, turoq degan narsalar bo'lishi kerak.

Ma'no, mantiq degan narsalar bo'lishi kerak. She'ringizda men o'shalarni ko'rmayapman.

— Bor, sinchiqlab qarang! — deb turib oldim.

— Menga qarang, uke, otingiz nima edi?

— Shoir Hoshimjon F.o'zi

— Shoir Hoshimjon F.o'zi, Sizga maslahatim shuki, mashq qiling, she'r mashq bilan kamolotga yetadi.

— Xo'p bo'ladi, — dedim gapni cho'zib o'tirmasdan.

She'rim o'tmadi, bahos ikki pul bo'ldi. Lekin men umidsizlikka tushganim yo'q. Yo'q aslo bunday deb o'ylamang. Umidsizlik menga begona. Oyim sen tirmizak tegirmonga tushsang ham tirik chiqasan, der edi. Haqiqatan ham to'g'ri aytgan ekan. Nega desangiz, men har qanday qiyinchilikdan g'am-tashvishsiz, bir xil, o'zim tengi bolalarga c'xshab yig'lab-siqtab o'tirmasdan osonlikcha chiqib ketaveraman. Bu gal ham shunday bo'ldi. She'rim kasodga uchragach, lab-lunjimni osiltirib o'tirmasdan, qofiya, vazn, turoq so'roqlab magazinlarni kezishga tushdim.

— Opajon, sizda qofiyadan bormi? — deb so'radim kitob sotib o'tirgan ayoldan. U shapaloqdek oynaga tikilib, labiga qizil surtish bilan ovora edi. Gapimni eshitmadni shekilli, «Qofiya bormi?» deb so'radim yana.

— Nima? — Yuzimga qaramasdan so'radi ayol.

— Qofiya, she'rqa ishlatalidigan qofiya, — tushuntirdim, — jon opa, bo'lsa yuz gramm topib bering. Juda zarur bo'lib qoldi.

— Unaqa narsa yo'q bizda.

— Bo'lmasa besh-o'nta vazn topib bering.

— Vazn ham yo'q.

— Turoq-chi? Turoq ham bo'lmasa kerak? — dedim kesatib.

— Yo'q dedim-ku. Qanaqa ezma bolasan o'zing. Sen so'ragan narsalar kultmagda bo'ladi.

Kultmagga borgan edim, xozmagdan so'rab ko'ring deyishdi.

O'sha kuni men bormagan magazin qolmadi. Hatto bir oz qimmatga bo'lsa ham ola qolay deb chayqov bozoriga ham birrov tushib chiqdim. Yo'q anqoning urug'i bo'lib ketgan ekan bu narsalar, topilmadi. Alamimdan kechasi qofiya, vazn, turog'i bo'lmasa ham she'rni shunaqangi ko'p yozdim-ki, ko'rsangiz yuragingiz vahm oladi.

Ertasiga yana yaxshi umidlar bilan redaksiyaga keldim. Kechagi odam o'rnidan turib iliqqina qarshi oldi:

— Xo'sh, mashq qildingizmi?

— Bo'lmasam-chi, tuni bilan uxlamadim.

— Qani, she'rni oling-chi.

— Marhamat.

Jo'ra Juman she'rimni maza qilib o'qigach, miyig'ida bilinar-bilinmas kulib qo'ydi, keyin xuddi kechagiga o'xshatib, avval oyog'imga, keyin shu paytda juda ochqab, chuldurab nag'ma qilayotgan qornimga, eng oxirida terlab turgan peshonamga nazar tashlab:

— Nechanchi sinfda o'qiysiz shoir? — deb so'radi.

— O'qishni tugatganman. — dedim shoshib-pishib. Nega desangiz falon sinfda o'qiymen desam, bor, avval o'qishingni tugatib kel, deb yuborishidan qo'rqqan edim-da.

— Qaysi shoirni ko'proq o'qiysiz?

— Hammasini ham.

— Hamid Olimjonni o'qiganmisiz?

Qarasam, savol ketic an savol yog'ilaveradiganga o'xshaydi. Yolg'on gapirib qiynal;gandan ko'ra, rost aytib savol-javobni qisqartirib qo'ya qolm^c qchi bo'ldim:

— Yo'q o'qigan emasman.

— G'afur G'ulomni-chi?

— Unaqangi shoirning she'rini ko'rganim yo'q.

— Uyg'unni-chi?

— Yo'q dedim-ku. Bizning qishloqda unaqangi shoir yashamaydi.

Aftidan Jo'ra Juman bugun savol berish uchun ataylab tayyorgarlik ko'rib kelg'anga o'xshaydi. Yetti uxbab tushimga kirmagan shoirlarning she'rlarini, kitoblarini so'raydi. Biriga yo'q deyman, ikkinchisi;^{ja} yelkamni qisaman. Bir mahal bunday qarasam ikkovimiz hanı charchab, terlab ketibmiz. O'shanda ham to'xtamaymiz. Yo'q deb yelkamni qisaverGANIMdan bo'yinlarim og'rib, oyoc da zo'rg'a turibman. Chiqib ketmoqchi bo'lib yura boshlagan edim:

— To'xtang! — deb qoldi Jo'ra Juman.

— Rus adabiyotidar ko'proq kimlarning she'rini o'qiysiz?

— Nima?

— Pushkinni o'qiganmisiz?

— Yo'q.

— Lermontovni-chi?

— Yo'q.

— Nekrasovni-chi?

— Yo'q.

— Mayakovskiyini-chi?

Yo'q, deyman deb og'zimni ochmoqchi bo'lgan edim, ishonsangiz, tinkam qurigandan lablarimni qimirlata olmadim. Og'zimga tolqon solgandek jimgina orqamga burilib eshik tomon yurdim. «To'xtang», degan ovoz eshitildi orqamdan. To'xtadim.

— Ko'ngilda shoir bo'lishlik orzu bo'lsa, hozir nomlarini tilga olganimiz shoirlarning she'rlarini ko'proq o'qing, yod oling. Xo'pmi?

— Xo'p bo'ladi.
 — Demak kelishdik shundaymi?
 — Shunday.
 — Xayr.
 — Salomat bo'ling, — dedim-da, shoirona yurish qilib tashqariga chiqib ketdim. Sof havodan to'yib-to'yib nafas oldim. Mast odamga o'xshab chalama-chatti qadam tashlab yurib boryapman. Qayoqqa ketyapman, nima uchun ketyapman, rostini aytsam, o'zim ham bilmayman. «Gapni qarang-a? O'qing emish, — deyman o'zimga-o'zim,— nega o'qir ekanman? O'qiydigan bo'lsam o'zimizning mактабда ham kitob to'lib yotgan edi-ku, o'sha yerda o'qiyverardim-da. Yo'q, men o'qimasdan shoir bo'laman. Shoshmay tursangiz hali, hurmatli Jo'ra Juman, men sizga shoir bo'lganimni ko'rsatib qo'yaman. Sehrli qalpoqcham omon ekan, menga yordam beradi, albatta yordam beradi shundaymi, qalpoqcham?

— Shunday, — degan ovoz eshitildi qo'lting'imdan.
 — Yordam berasanmi?
 — Berganda qandoq.
 — Aytchi, ishni nimadan boshlashim kerak?
 — Avval mehmonxonaning oshxonasiga kirib qorningni to'yg'azib ol, — deb maslahat berdi qalpoqcham.

Oh, qadrdon qalpoqcham, jonimning shuzuri, maslahatgo'yim! Sen borsan, g'am-tashvishim yo'q, qornim to'q, ustim but. Balli senga, omon bo'lgur qalpoqcham. Ana shunday o'y-xayollar bilan oshxonaga kirib borganimni o'zim ham sezmay qolibman.

Uch-to'rt kungacha qilar ishimni bilmay yurdim. Men unaqangi qimmatli vaqtini bekorga o'tkazadigan bolalardan emasman. Bekor qolgan kunlarimdan foydalanib, Mirzacho'lda tanishgan shoirlarning adresini aniqlab, uyrlariga yo'l-oldim. Maqsad — ulardan yaxshi she'r yozish yo'llarini o'rganish.

Saydullo aka o'z she'rлarini ko'proq kechasi, shahar xalqi oromli uyquga ketgan mahalda, hammadan yashirib yozarkan. Shunaqangi ko'p yozadiki, ba'zan tikilib o'tiraverib zerikib ketaman. Erkin Hamid bo'lsa sahar chog'ida yozarkan. Jo'ra Juman ham shoir ekan. Uch kungacha poylab boramanu, qay-

vaqtida she'r yozishini hech aniqlay olmayman. Keyin bilsam, ishdan qaytgach, to'yil uxлarkan, so'ng o'rnidan turib she'r yozishga kirisharkan. Tinov kuni bir yaxshi she'rimni yomonga chiqarib, hammayog'iga chizib tashlagani uchun men ham unga jindak hazil qilib qo'ydim. Ish stolining ustida turgan bir taqsimcha shokoladini pok-pokiza tushirdim-da, qog'ozini asta borib, qo'shni xonada pishillab uxlab yotgan qizining yoniga qo'ydim. Shoir asta boshini ko'tarib bundoq qarasa — taqsimchadagi shokola 1 yo'q.

— Oyisi, shokoladn olib qo'ydingmi? — deb so'radi.

— Yo'q, — dedi xctini, keyin «voy o'lmasam, shokoladni qizingiz yebdi. Dilbar, qurib ketmagur, tur o'rningdan», degan ovoz eshitildi. Jo'ra Juman ham yugurib o'sha xonaga kirdiyu, qizining qo'llaridat tortib uyg'ota boshladi.

— Ozroq yesang bo'lmaydimi? — so'radi uyqusirab turgan qizidan.

— Nimani? — dedi qizi.

— Yana tag'in nimani deydi-ya.

Er-xotin tag'in qizi nizga zarar qilmasin, deb oshxonadan ikki banka qatiq olib chiqishdi.

— Ich! — dedi shoi: bankani qizining qo'liga tutqazib.

— Ichmayman, ada!

— Ichasan. — Shunday deb Jo'ra Juman nima ish bilandir tashqariga chiqib ketdi. Tag'in zarar qilmasin deb bankalardagi qatiqni o'zim ichib qo'ya qoldim.

Shunday qilib desangiz, shoirlarning hayotiga aralashib ketgan edim. Ammo harchand qidirsamda, ularning uyidan na qofiya, na turoq, na vazn topdim. G'aladonni titkilab ko'rdim, shkaflarni birma-bir o'chdim, kitoblarning orasini varaqladim — yo'q, hech joyda yo'q. Kunlarning birida Saydullo akaning divanida yonboshlab uning she'r yozishini tomosha qilib o'tirgan edim. Boshimga ajoyib bir fikr kelib qoldi. Saydullo aka she'rini yozadi, yczadi-da, qog'oz to'lganda uni g'ijimlab derazadan tashqariga irg'itadi. O'sha she'rlardan birini olib ko'rsam, nazarimda, qofiya, vazn, turog'i bor she'rlarga o'xshab ketdi. Nega u bu she'rni tashlab yuboradi, axir unga kerak bo'lmasa, menga kerak-ku, qofiya topolmay garang bo'lib

yuribman-ku, dedimda, she'rni olib o'z kulbamga — mehmonxonaga qaytdim. Kechasi bilan uxlamay oqqa ko'chirdimu, ertalab oyoqni qo'lga olib redaksiyaga yugurdim. Jo'ra Juman she'rimni o'qib o'z odatiga ko'ra avval oyog'imga, keyin qornimga, eng oxirida peshonamga boqib:

— Qani, qo'lni bering, bir tabriklab qo'yay! — dedi zavqi oshib. — Mehnat qilganingiz shundoqqina ko'riniб turibdi.

— Ha, she'r yozish qiyin ekan, — dedim taltayib.

— Oxirgi to'rtlik bir oz sustroq lekin tuzatsa bo'ladi, o'zim tuzatarman. Siz boravering.

— Demak she'rim gazetada chiqadimi?

— Chiqadi.

— Rasmim-chi, rasmimni ham bosasizmi?

— Nega endi rasmingizni bosar ekanmiz?

— Axir oyim, yo'q direktorimiz Otajon Azizovich ko'rsinlar devdim-da... Ha, mayli. Demak, she'rim bosiladi, shundaymi?

— Navbatdagi sonlarning birida berishga harakat qilaman.

O, o'sha kuni mening quvonganimni aytsangiz. Ko'chada ketyapmanu, sakrab-sakrab o'yinga tushaman, ashula aytaman, do'ppimni osmonga otaman, yuguraman yelaman.

— Hoy bola, jinni-pinni bo'lib qoldingmi? — dedi bir odam bilagimdan ushlab.

— She'rim chiqyapti, amakijon, she'rim!

— She'ring chiqsa, sal u yoq-bu yoqqa qarab yurda.

— Iloji yo'q, amakijon, ilojim yo'q. — Shunday deymanu, sakrab-irg'ishlab yo'limda davom etaman.

O'sha kundan boshlab ishlarim yurishgandan-yurishib ketdi. Birinchi she'rim bosilib chiqishi bilan mazaxo'rak bo'lib oldimda, boshqa shoirlarning g'ijimlab tashlangan she'rlarini ham redaksiyaga ketma-ket keltirib beraverdim. Shuni ham aytib qo'yayki, gazetalarda she'r uchun katta pul to'lashar ekan. Pulim ham ancha ko'payib (restoranlarda yashirinchasiga ovqat yeyish jonimga tegib yurgan edi) ochiqchasiga, odamlardek pul to'lab kerilib o'tirib ovqatlanadigan bo'ldim.

O'sha quvonchim ichimga sig'may yurgan kezlarda, negadir. do'stim Orifni tez-tez xotirlaydigan bo'lib qoldim. Rost, u menga ko'p yaxshiliklar qilgan edi. Odamgarchilik qiluvdi. Menchi? Men

uni xafa qildim, begunoñi kaltakladim, joniga ozor berdim... Xat yozib, undan kechirim so'rashga jazm qildim. Mana o'sha xat:

«*DC 'STIM, ORIFBOY!*

Salom, salomatmisan? Ishlarинг joyidami? Umuman olganda, meniki ham chakki emas. Endi senga aytadigan gapim shundan iboratki, jon do'stim, meni kechir. Qarshingda boshimni egib turibman. Istanang, yu:imga tarsaki tort, istanang, kallanga mushtla. Ammo kechir, kechir meni. Qalay, yaxshi yuribsammi? O'qituvchimiz Qobilovchi, Otajon Azizovichchi? Ularga aytib qo'y, men hozir qatto shoир bo'lib ketganman. She'rimni gazetalardan o'qib turishgan bo'lsa kerak. O'sha Hoshimjon Ro'zi degan shoир men bo'lamus. O'zlari ham endi uyalib qolishgandir, battar bo'lishsin. Bundan so'ng hech kimga o'qimasang, uy vazifalarini bajarmasan; odam bo'lmaysan, deb aytishmaydi.

Singillarim Oyshaxon, Donoxonlar-chi? Ularni maktabdan qaytishayotganda hech kim urmayaptimi? Agar bitta-yarimitasi shunday qilsa aytib qo'y, borganimda mijiglab tashlayman.

Oyijonimni ham sog'indim. Kechalari tushimga kiradi. «Bolaginam, o'zimniñ; shumshug 'im, qayoqlarda yuribsan, qorning ochmadimi, us'ing yirtilmadimi?» — deb boshlarimni silaydi. O'rnimdan tursam atrofimda hech kim yo'q, o'tirib olib yig'layman.

Aziz do'stim, sendan kechirim so'rab qolaman. Aytganday, haliyam futbol o'ynub turibsizlarmi? Mening o'rninga kapitanlikka kimni sayla tilaring? G'ulomwimi? Uning zarbi zo'rku, ammo oyoqni chalish oquti yomonda... Meni kechir, xayr.

Salom bilan shoир Hoshimjon Ro'zi».

Xatni jo'natib, yelkamdan og'ir tog' qulagandek yengil nafas oldim. Nega desangiz, uning oldida o'zimni aybdor hisoblaganimdan vijdoni azob chekib yurgan edi-da. O'zi shu vijdon azobidan og'iri bo'lmas ekan.

O'sha kuni redaksiyaga so'nggi she'rimni olib bordim. Xonaga shundoq qadam bosishim bilan Jo'ra Juman: «Juda vaqtida keldingizda», -- deb qarshi oldi.

— Tinchilikmi o'zi? — negadir xavfsirab qoldim men ham.

— Tinchlik. Siz o'tirib turing. — Shunday deb Jo'ra Juman tashqariga chiqdi-yu, zum o'tmay o'zi bilan Saydullo aka, Erkin Hamid, Toshqin Obid, Zohid To'xta degan shoirlarni ergashtirib kirdi. Ularning hammasini taniyman. Bir yoqlama bo'lsa ham do'stona aloqa bog'laganmiz, oramizdan qil o'tmaydi, bordikeldimiz bor. Qofiya, vazn, turoqlarini mendan berkitib ishlatajigan shoirlar mana shular bo'ladi.

— Bizning gazetada bosilgan «Ona, o'lka» nomli she'rni o'zingiz yozdingizmi? — so'radi Jo'ra Juman menga yuzlanib.

— O'zim yozganman.

— Yolg'on, — dedi Saydullo aka o'rnidan turib, — bu she'r meniki bo'ladi, mana originali.

— «Paxtakor, seni kuylayman» sarlavhali she'rni ham o'zingiz yozganmisiz? — yana so'radi Jo'ra Juman.

— Bo'lmasam-chi?! — dedim ovozni bir parda yuqorilatib.

— Bo'Imagan gap, — shunday deb Erkin Hamid menga qarab bostirib kela boshladi, — bu she'rni men yozganman, ha, men yozganman.

Qarasam, ishning keti xunuk bo'ladigan. O'zлari g'ijimlab tashlagan, hecham keragi bo'Imagan she'rлaridan uncha-muncha foydalanganim uchun meni o'rtaga olishmoqchiga o'xshaydi. Boshimga qalpoqchamni kiyib sekin jo'nab ketdim. Orqamdan:

— Sehrgar!

— Plagiator.

— She'r o'g'risi.

— Uyatsiz.

— Tekinxo'r.

— Ishyoqmas.

— Dangasa, — degan kishini uncha xursand qilmaydigan, yo'g'on-ingichka ovozlar ancha vaqtgacha eshitilib turdi. Ko'chaga chiqib bexavotir joyga borib olgach, qo'limni og'zimga karnay qilib adabiyot bo'limining derazasiga qarab qichqirdim:

— O'zлaringchi, o'zлaring! Magazinga kelgan qofiya, vazn, turoqlarni bizga o'xshaganlarga bir gramm ham bermasdan olib qo'yasizlar-ku! Uyat emasmi!

XAYR, AMAKILAR

Shoirlik olamidan eson-omon quvilgach, mehmonxonaning choyshab, bolish, ko'rpa singari mayda-chuydalari saqlanadigan omborida uch kechayu uch kunduz qimirlamay uxladim. Qiladigan ishim, hasratimni aytib ko'ngil yozadigan biron mehribon kishim yo'q edi. O'z yog'imda o'zimi qovurilib, o'ylab, shirin-shirin xayollar surib yotaverdim. To'rt kun deganda o'rnimdan turib, biron ishning boshini tutguncha ermak bo'lar-ku, deya mehmonxonaning administratori, qoshi mushukning dumiga o'xshaydigan E'tibor Umarovadan o'ch olishga tushdim. Nega desangiz, bu xotin pora olishda ustasi faranglardan. Mehmonxonada bo'sh joylar to'lib yotgan bo'lishiga qaramay:

- Afsuski, bo'sh o'r'in yo'q, — deb bezrayib turaveradi.
- Jon opa, uzoqdan kelganmiz, hech bo'lmasa ikkita o'r'in topib bering, — deb yolvorishadi mehmonlar.
- Ikti-uch kunsiz ilojim yo'q, — deydi administrator. Ikti-uch kun degani — ikti-uch so'm cho'zing degani. Mehmonlar gapning ma'nosiga tushunsa, albatta yeng uchida uch-to'rt so'm uzatishadi. Shundan keyin E'tibor Umarova:

— Sharifa, — deb qichqiradi kassirga, — mehmonlarga chek yozib ber, to'rtinchchi xonada bo'sh o'r'in borga o'xshaydi.

Xullas, bu E'tibor Umarova deganlari borib turgan poraxo'r. Bir varaq qog'ozga: «Ehtiyyot bo'ling, butun ishlaringizni bir haftadan buyon formasiz militsioner kuzatib yuribdi...» deb yozdimu, sezdirmasdan cho'ntagiga solib qo'ydim. Birpasdan so'ng qog'ozga ko'zi tushib opaning qoshlari mushukning dumidek o'ynab ketdi, ko'zlar ola-kula bo'ldi. Hovliqqancha direktorning oldiga kirdi. Keyin direktor ikkovlari xuddi quvlashmachoq o'ynayotgandek ketma-ket yugurib chiqishdi-da, kassir Sharifa opaning qulog'iga nimalarnidir shivirlab, rangi qutlari o'chgancha, sovuq urgan pomidordek gezarishib, pastga tushib ketishdi.

O'sha kuni mehmonlarning ro'yxati qaytadan ko'rib chiqildi. Formasiz militsionerni topolmay, nazarimda, rosa

xunob bo'lishdi ham. Opa kimdan pul olgan bo'lsa, hammasiga, bir so'm organiga ikki so'mdan, ikki so'm organiga to'rt so'mdan qilib qaytarib berdi. Kechgacha haloslab, oyog'i quygan tovuqdek har tomonga zir yugurib, adoyi-tamom bo'ldi. Uning bu kulgili ahvolini ko'rib ich-ichimdan kuldim. Shu bahona bo'lдиу ko'nglimdagi g'ashlik tarqab, sen ko'rmen ko'r bo'ldim-ketdim.

Tashqariga chiqsam, mehmonxona oldidagi maydonchaga odam degan sig'may ketibdi, igna tashlasang yerga tushmaydi. Kattayu kichik bir-birini itar-itar qilib o'rtaga intiladi. Surishtirsam, mashhur sayyoohlар Vlasov bilan Petrov degan odamlar kelishgan ekanu, kishilar o'shalar bilan ko'rishish, qo'llarini siqib so'rashish umidida bir-birlarini urib-surib o'rtaga intilayotgan ekan.

Nihoyat, ikki sayyooh, odamlar to'dasidan ajrab mehmonxona tomon yura boshladilar. 24-xonaga kirib, dam olishmoqchi shekilli, yechinib, yumshoq ko'rpalari, paryostiqlar to'shalgan karavotlarga cho'zilishi.

Qalpoqni kiyib sekin huzuriga kirib bordim-da:

— Salom, amakilar, — deb qo'ydim. Vlasov amaki u yoqbu yoqqa qarab:

— Gapirdingizmi? — deb so'radi sherigidan.

— Yo'q, qorning quyduragandir, — deb kului Petrov amaki.

— Gapirgan menman! — dedim yana. Ikkovlari ham yotgan o'rinlaridan turib, yelkalarini qisgancha bir-birlariga tikilib qolishdi.

— Sen kimsan, o'zi? — so'radi biri.

— Men mashhur o'zbek sehrgari Hoshimjon Ro'zi bo'laman.

— Qanday qilib sehrgar bo'lding?

— Bo'ldim-da...

— Mumkinmi, sirlaringdan biz ham xabardor bo'lsak? Zora Janubiy Afrika o'rmonlaridagi yirtqich hayvonlar bilan olishayotganimizda sehrgarlik qo'l kelib qolsa.

Rostini aystsam, shu savolni kutib turgan edim, ha, ha, xuddi shu savolni. Bundan bir necha kun avval gazetada bu ikki sayyooh haqida maqola o'qiganimda ularga havasim kelganidan

ko‘zlarim chaqnab ketgandi. O’shalardek qo‘rqmas, o’shalardek jasur sayyoh bo‘lishni orzu qilib ko‘nglimga tugib qo‘ygandim. Jahonda bular bormagan mamlakat qolmagan, ular bosib o’tgan yo‘l shunchalik uzunki, bir olim hisoblab chiqaman deb, aqdan ozib qolgan. Ular o‘z ko‘rgan-bilganlari haqida shunaqangi ko‘p kitoblar yozishganki, o‘qib chiqish uchun naq o‘n besh yil kerak bo‘ladi. Ular tezoqar tog‘ daryolaridan quloch otib suzib o‘tishgan, dengizlarda sovuq bo‘ronlarda qolishgan, Afrika o‘rmonlarida yirtqich sherlar bilan yakkama-yakka olishganlar, yovvoyi odamlar bilan bir ko‘rpada uxlab qolgan paytlari bo‘lgan. Har bittasi o‘n metrdan keladigan bo‘g‘ma ilonlar bilan omonsiz janglar bo‘lgan, ha, ha, bular chakana bo‘lmaydi, minglab gazetalarda rasmlarim bosiladi, nomim tillarda doston bo‘ladi. Shoirlik esa... turgan-bitgani mehnat, mashaqqat, uyqusiz tunlar ekan, kerak emas, nima qilaman boshimni qotirib. Yaxshisi, sayyoh bo‘laman, Magellanga o‘xshab yovvoyi odamlar bilan qilich yalang‘ochlab jangga tushaman, nayzavozlik qilaman. Robinzon Kruzoga o‘xshab orollarda hayot kechiraman, yovvoyi hayvonlarni o‘rgataman.

— Agar meni o‘zlaringga sherik qilib olsalaring,— dedim bir oz jimlikdan so‘ng, — sehrimdan sizlarni xabardor qilaman, qalpoq uchovimizniki bo‘ladi.

— Bajonu dil, — dedi Vlasov amaki, — lekin buning uchun ba’zi bir tayyorgarlikdan o‘tish kerak-ku, o‘rtoq Hoshimjon Ro‘zi?

— Bajonu dil, — dedim men ham.

— Avvalo geografiyani yaxshi bilish kerak.

— Men uni SUV qilib ichib yuborganman.

— Juda soz. Ruxsat bersangiz, ba’zi bir savollarim bor.

— Marhamat.

— Qani, mana bu kartaga yaqinroq kelib, dunyodagi eng kichik ko‘lni ko‘rsatib bering-chi.

Kartaga shuncha tikilsam-da, hech qanday ko‘l topolmadim. Shundan so‘ng boshimni ko‘tarib:

— Bu yerda ko‘l yo‘q, qurib qolganga o‘xshaydi, — deb qo‘ya qoldim.

— Ehtimol. Qani ayting-chi, dunyodagi eng katta ko'lning nomi nima?

— Xotiram yomon, nomlarini esimda olib qololmayman. — dedim shoshib-pishib.

— Shundaymi? Geografiyani suv qilib ichib yuborganman devdilar-ku? — so'radi Petrov amaki kulimsirab.

— Geografiyani yaxshi bilamanu, kartaga tikilsam ko'zim jimirlashib ketadi-da, — deb tushuntirdim.

Vlasov amaki o'rnidan turib yengilroq kiyindi-da, stolga joylashib o'tirib oldi, ketma-ket savollar bera boshladi. Men ham o'ylab-netib o'tirmasdan shartta-shartta javob qaytaraverdim.

— Bo'lmasa, marhamat qilib aytsinlarchi, Afrika qit'asida necha xil xalq yashaydi?

— Hali aytdim-ku, xotiram yomon deb, esimdan chiqib qolgan.

— Hammasini esdan chiqara berish yaxshi emas, — norozi bo'lib dedi Vlasov amaki, — bo'lmasa boshqa savol beraman. Aytsinlar-chi, siz bilan biz yashab turgan Yer necha yoshga kirgan?

— Tilimning uchida turibdi-yu, aytolmayapman.

— Arabistondagi eng katta cho'lning nomi nima?

— Hali u tomonlarga borganim yo'q.

— Janubiy Amerika o'rmonlarida yashaydigan eng katta qushning nomini aytib berolmaydilarmi?

— Yo'q, aytib berolmayman.

— Indoneziyada necha orol borligini so'rasam, janobi sehrgarni xafa qilib qo'ymaymanmi?

— Xafa bo'laman, boshqasini so'rang.

— Dunyodagi eng baland sharshara qaysi mamlakatga joylashganligini so'ramoqchi edim?

— Iy-e, amaki, siz aytganlar hammasi rebus-ku. Menden geografiya to'g'risida so'rang-da.

— Marhamat, boshqasini so'rashim mumkin. Qani, aytsinlar-chi, Atlantik okeanining eng chuqur joyi necha metr?

— O'lchab ko'rganim yo'q.

— Yer yuzida qancha aholi yashaydi?

- Yuz million — dedim nihoyat achchig'im chiqib.
 - O'h-ho', janobi sehrgar, yer yuzi aholisining qolganlarini nima qildingiz, yo allaqachon oyga ko'chirib yubordingizmi?
 - Ha, oyga ko'chirib yubordim.
 - Hurmatli Hoshimjon Ro'zi, geografiya ilmidan xabaringiz yo'qqa o'xshaydi-ku? — deb so'radi halidan buyon karavotda chalqancha yotib savol-javoblarimizni mazza qilib eshitayotgan Petrov amaki.
 - Ilmim bo'lmasa ham, hamroh qilib olaverenglar,— deb turib oldim, — bir kun nafim tegib qolar axir.
 - Ilmsiz hamrohning keragi yo'q! — dedi sayyohlardan biri.
 - Nega endi kerak bo'lmas ekan?
 - Chunki mashinamizga ortiqcha yuk bo'ladi. Sizning o'rningizga O'rta Osiyo tog'larida yashaydigan yovvoyi qo'ylarning terisidan olib ketsak... o'sha foydaliroq.
 - Hech bo'lmasa choy-poy qaynatib berib turarman,— dedim shashtimdan tushib.
 - Iltifotingiz uchun tashakkur! Shunday qilib sehringizni bizga aytmaysizmi?
 - Afsuski, aytolmayman.
 - Bo'lmasa, xayr.
- Ikkovlari bilan do'stona xayrlashib uncha xafa ham bo'lmasdan, uncha xursand ham bo'lmasdan, har qancha iltimos qilsalar ham sehrimni aytmay, yuzimni ko'rsatmay tashqariga chiqib ketdim.
- Xayr, amakilar! — deb qichqirdim koridordan turib.
 - Ko'chaga chiqib to'yib-to'yib nafas oldim. Savol javob mahalida terga tushib ketgan ekanman. Ro'molchamni chiqarib yuz-boshimni artdim. Keyin «Sholikor» stadioni tomon yo'l oldim. Aytgandek, Sizga aytaman deb butunlay yodimdan chiqib qolipti. Shaharga kelganimdan buyon tez-tez futbolchilar bilan uchrashadigan odad chiqarganman. Avvallari ham bu o'yinni jonu dilimdan yaxshi ko'rardim. O'zimizning maktabdagи komandanining kapitani edim. Bu yerda futbolchilar shunaqangi ko'p ekanki, o'yinlar shunaqangi tez-tez bo'lib turar ekanki, gohida qaysi biriga borishni bilmay boshim qotib qoladi.

Shunday qilib «Sholikor» stadioni tomon sekin yo‘l oldim. Borsam, allaqachon odam hech yoqqa sig‘may ketibdi. Ammo o‘yin hali boshlangancha yo‘q. Birinchi qatordagi hukumat arboblari uchun ajratilgan yumshoq o‘rinlardan biriga o‘tirmoqchi edim, qarasam darvozaning shundoqqina yonidagi haligi dublyorlar o‘tiradigan uzun skameyka bo‘sh, o‘sha yoqqa o‘tib keta qoldim. O‘yin ishqibozlarining bahslashuvi baralla eshitilib turibdi.

- Menimcha, bugun «Sholikor» yutadi.
- Tunovgi o‘yini bo‘lsa, ikki dunyoda ham yutolmaydi.
- Vilgelm Qodirovning o‘yinlari juda susayib ketgan-da.
- Bo‘limgan gap, to‘pni uzoqqa aniq tepishda uning oldiga tushadigani yo‘q.
- Teodor Rahimovich, ishqilib bugun chiqsinda.
- Hammasi chiqmasa ham, Gennadiy Supanitskiy chiqsa bas.

Xullas, ana shunga o‘xhash bahslar hech to‘xtamas edi. O‘yin boshlanishi bilan mehmonlar darhol hujumga o‘tishdi-da, komandamizni dog‘da qoldirib, darvozamizga boplab to‘p urib qo‘yishdi. Shundan keyin o‘yin demagani shunaqangi qizib ketdiki, shunaqangi qizib ketdiki, agar menga o‘xshab yaqinroqdan ko‘rsangiz, hayratdan og‘zingiz ochilib qolgan bo‘lardi. Qasam ich desangiz, qasam ichib aytamanki, bunaqangi shiddatkor o‘yinni ilgari hech ko‘rmagandim. Mehmonlarning himoyachisi juda zo‘r ekan, hujumchilarimizning qilgan harakatlari befoyda ketaverdi. O‘n minut chamasi to‘p qo‘ldan-qo‘lga o‘tib turdi-da, nihoyat mehmonlar uni ustalik bilan olg‘a surib ketishdi. Chap qanot himoyachisi olisdan turib o‘ng qanot himoyachisiga uzatdi. U bo‘lsa to‘pni havolatib, markaziy hujumchiga oshirdi. Markaziy hujumchi umuman bizning yigitlarga qaraganda chaqqonroq ekan, kuchli bir zarb bilan bu to‘pni ham eson-omon to‘rga joylab qo‘ydi. Ishqibozlar betoqat bo‘lib:

- Gennadiy, jon kojtitib o‘ynasang-chi!
- Teodor, g‘ozga o‘xshab lapanglab yuraverasanmi!
- Yoqubov, eplasang maydonga chiqqin-da, sharmanda qilding-ku! — deya har tomondan qichqirib, hushtaklar chala

boshlashdi. Mehmonlarning to'jni uzatish san'ati biznikiga qaraganda qittak bo'lsa ham yuqori ekan. Buni men uchinchi to'jni kiritganlarida payqab qoldim.

Tomoshabinlarning hafsalasi pir bo'ldi, ko'plar o'rinalidan turib, qo'llarini umidsiz siltaganlaricha asta-sekin jo'nab qolishdi. «Sholikor»ning yutqizishi aniq, bo'lib qolgan edi. Agar yutqazsa, o'z-o'zidan to'rtlikdan tushib qoladi. E-voh, qancha mehnat qilishgan edi-ya, attang! Qanday qilib qalpoqni boshimga kiyib maydonga tushib ketganimni o'zim ham bilmay qolibman. Hali shoshmay turinglar, hurmatli mehmonlar. Biz sizlarga osonlikcha yutqazib qo'yamaymiz. «Sholikor»ning kimligini ko'rsatib qo'yamiz, bu yerda sal kam yuz ming tomoshabin bekorga o'tirganimiz yo'q. O'z komandamizni g'alaba bilan tabriklash uchun kelganmiz. ha, ha, shoshmay tursinlar hali!

Maydonga tushdimu, to'jni qo'lting'imga qisib mehmonlarning darvozasi tomon tashlandim. Odamlarning nazarida to'p havoda ilon izi yasab, o'yinchilarga chap berib, uchib borayotgandek, aslida esa uni men ko'tarib boryapman. Orqamdan halloslagancha Gennadiy kelardi. Darvozaga yigirma metr chamasi qolganda to'jni sekin qo'yib yubordim... Oh, Gennadiyning, o'zimizning Genkaning zARBini bir tomosha qilsangiz edi, bir tomosha qilsangiz edi...

Stadionda qiyqiriq, ura, yashasan Supanitskiy degan sadolar yangradi. Odamlar jonlanib ketdi, hammasining kayfiyati ko'tarildi. Xuddi shu paytda, yangrab turgan qiyqiriq sadolari ostida men yana bir ustalik ishlatdim. Mehmonlarning darvozaboni to'jni yerga qo'yib kuchliroq zARB bilan tepish maqsadida orqaga tisarilgan edi, yugurib borib to'jni ilib oldimda, shu atrofda o'ralashib yurgan Yoqubovning oyog'iga tashladim.

— Udar!!! — deb qichqirdi odamlar. Chindan ham kuchli zARB bo'ldi. Mehmonlarning darvozaboni to'jni ilib olmoqchi bo'lib ikki qo'lini olg'a cho'zgancha qiyalab sakragan edi, to'pga yetolmadi-yu, ammo o'zi xuddi suvga sakragan baqadek shaoloplab yerga yiqildi.

Afsuski, gapga uncha chechan emasman. Bo'lmasa Sizga bu yerdagi shodlik-xurramlikni, qulqlarni qomatga keltiruvchi

baxtiyor qiyqiriqlarni, osmonga minut sayin uchirilayotgan to'p-to'p kaptarlar — hamma-hammasini ta'riflab bergan bo'lardim.

Shu paytda, negadir men o'zimni juda g'alati his qila boshladim. Axir men o'z xalqimga, ko'rib turganingizdek, shodlik, quvonchlar keltirdim-ku! Ahmoq bo'lib qayoqdagi ishlarni orzu qilib yuribman-a, o'zimni ham, o'zgalarni ham qiy nab yurgan ekanman. Demak, mening o'rnim mana shu yerda, stadionda ekan. Xuddi shu yerda, ustiga ajriq qoplangan shu yumshoq maydonchada men foydali kishi bo'la olar ekanman. Bir umr futbolchi bo'lib qolganim bo'lsin. Eshityapsizmi, hurmatli Otajon Azizovich, Siz ham qadrdon o'qituvchim Qobilov, bilib qo'ying, men futbol olamida shuhrat qozonmoqchiman...

Belni mahkam bog'lab yana ishga kirishib ketdim. Zum o'tmay to'pni yana ilib oldimu, sakkiz yil futbol o'ynab, sakkiz yil muttasil yugurib, darvozaga bironta ham to'p kirta olmagan Akmal Lazizxo'jayevning oyoqlari ostiga tashladim. To'p kiritishning gashtini bu bechora ham bir surib ko'rsin dedimda. Shundan keyin komandamizning o'n bir o'yinchisiga ikkitadan, chapdonrog'iga uchtadan to'p tashlab berdim. Hisob bizning foydamizga 24—3 bo'lgan edi. O'yin asosan mehmonlar darvozasi oldida bo'ldi. Bizning darvozabonomiz Yura Kukuruznikov zerikkanidan dublyordagi bir yigitni chaqirib, ko'k choy ichishib, shaxmat o'ynab o'tirishaverdi. Stadion esa hamon buloqdek qaynab, bo'ronda qolgan dengizdek to'lqinlanardi.

Vaqt ham, baxtsizlik ham oyoq ostidan chiqadi deganlari to'ppa-to'g'ri ekan. Agar so'nggi to'pni qo'llig'imga qisishim boshimga ne-ne kulfatlar solib, bir umr meni futboldan judo qilishini bilganimda, zinhor uni qo'llimga olmagan bo'lardim, bir chekkaga chiqib o'yinning qolgan o'n besh minutini maza qilib tomosha qilgan bo'lardim.

O'zimizning maydonga o'tib ketgan to'pni chaqqonlik bilan ushlab, g'izillaganimcha mehmonlar darvozasiga qarab ketayotgan edim, shu payt chap tomonimdan qarshi tomonning himoyachisi o'qdek otilib chiqdi-da, to'pni osmonga tepib qaytarmoqchi bo'ldi shekilli, kuchli zarb bilan chap biqinimga

tepdi. Shilqillab yerga tushdim. O'shanda ham qaysarlik qilib to'pni qo'yib yubormagan ekanman, boshqa biri kelib yelkam aralash tepganini sal-pal eslayman... Keyin nima bo'lganini bilmayman, xushdan ketib qolibman...

Bir mahal ko'zimni ochsam, janub tomondan zar kokillarini tarab qo'yosh ko'tarilib kelyapti. Nariroqda ikkita kampir, bir qo'lida chelak, bir qo'lida uzun sopli supurgi, gangur-gangur gaplashib atrofni supurish bilan ovora.

— Qo'shni, kechagi o'yinda ko'rinnmadingizmi? — deb so'radi novcha kampir.

— Kecha cholim belimga kepak qizdirib bosasan, deb o'yinga chiqarmadi, — tushuntirdi pakana kampir, — siz-chi, qo'shni? Siz chiqdingizmi?

— Kechagi o'yinni ko'rmabsiz, dunyoga kelmabsiz, qo'shni. Voy, bunaqangi o'yinni, tavba qildim-ku, xudoyi taoloning o'zi ham hali ko'rmagan bo'lsa kerak. Sizga yolg'on, menga chin, hoy qo'shni, qiyqiriqdan mana shu stadion naq yorilib ketay dedi-ya.

— Nima bo'ldi o'zi, qo'shni, tezroq aystsangiz-chi.

— Biznikilar mehmonlar darvozasiga 25 ta to'p kiritishdiya. Eng qizig'i o'yinning oxirida bo'ldi. Mehmonlar o'yin tugashi bilan yugurib kelib darvozabonlarini qo'llariga ko'tarib, osmonlarga otishdi. Nega unday qilasizlar deb so'rashsa: «Agar shu hushyor bo'limganda, darvozamizga ellikta to'p kirishi hech gap emas edi, balli shunga!» — deyishadi deng. Shunday qilib deng, qo'shni, darvozabonlarini ko'tar-ko'tar qilib e'zoz-ehtirom bilan olib chiqib ketishdi. Bo'ldi kulgi, bo'ldi qiyqiriq. Kampirlarning gapiga quloq solib yetib, u yoq-bu yog'imni paypaslab ko'rdim. Ikkita qovurg'am qattiq shikastlangan, belim chiqib ketibdi, aftidan, hushsiz bo'lib yiqilganimdan so'ng ustimdan u yoq-bu yoqqa rosa yugurib o'tishganga o'xshaydi — boshim yorilgan, tizzamning ko'zidan haligacha qon oqib yetibdi. Ne-ne mashaqqatlar bilan boshimdagi qalpoqchamni olib maykam ichidan osib olgan xaltaga joyladim-da:

— Xolajon! — deya ingradim. Kampirlar darhol boshimga yugurib kelishdi.

— Voy, bolaginam, qayoqdan paydo bo'la qolding? — so'radi novchasi.

- Shu yerda edim.
- Voy o'lay, qo'shni, bola bechoraning hammayog'i qonku! Qani, o'rningdan tur-chi, o'g'lim.
- Turolmayman, belim chiqib ketgan.
- Voy, sho'rim! Hoy, qo'shni, yuguring, iskara pomsh chaqiring! Bolam bechora-ey! — der edi tinmay novcha kampir,
- kimning o'g'lisan o'zi?
- Musofirman, xolajon. Hech kimim yo'q.
- Onaginang aylansin! — dedi kampir yana boshimdan silab, — kechasi bezorilarning qo'liga tushibsan-da.

Yigirma minutlardan so'ng meni o'lik tashiydigan usti berk mashinada kasalxonaga olib ketishdi. Yonimda dag'al qo'llari bilan boshlarimni silab, ko'zlarimga termilib novcha kampir borardi.

VII b o b

INJENERMAN, INJENER

IKKI oydirki, mana kasalxonada yotibman. Karavotim shundoqqina oynaning tagida, bor-yo'g'i ikki kishimiz. Eshikning oldida, kiraverishdagi o'rinda Said aka yotadi, juda qiziqchi odam. Kuldirgani-kuldirgan. Qurilishda ishlarkan, o'zi Mehnat Qahramoni, ammo yulduzini hecham taqmaydi. Agar o'shanaqangi yulduz menda bo'lganda jon-jon deb xalatimning ustidan taqib olgan bo'lardim. Ishxonasida ham obro'yi zo'r bo'lsa kerak, uni ko'rgani nuqlu shoirlarga o'xshab movut shlyapa kiygan, qorni katta odamlar keladi. Birovi tovuq pishirib keladi, birovi uzum, olma tashlab ketadi, gul ko'tarib kelganlari ham ko'p. Pishirilgan tovuq kelgan kuni, Said aka qanaqa bo'layotganini bilmayman-ku, ammo men ich-ichimdan sevinib ketaman. Nega desangiz, Said aka parranda go'shtini uncha xushlamas ekan, nuqlu menga uzatadi.

Uni ko'rgani hamma keladi, jag'i-jag'iga tegmay gapiradigan xotini, ko'zi menga tushishi bilan qo'rqqanday yig'lab qochadigan Hasan-Husan ismli o'g'illari, birga ishlaydigan yor-birodarlari — ishqilib yonidan odam arimaydi. Hasan bilan

Husan menga Jirafa deb nom qo'yishgan. Kasalxonaga tushgan kunimning ertasiga bunday qarasam, meni yosh bolalarga qo'shib qo'yishibdi. Biri yig'laydi, biri to'polon ko'taradi. Na uyquda orom boru, na mundoq bir maza qilib, tinchgina dard tortasan.

Kattalar xonasiga o'tmoqchi bo'lib:

— Qalpoqcham, qalpoqcham, bo'yimga bo'y qo'shib ber,— deya iltimos qildim.

— Beling gipsda-ku, qanday qilib qo'shaman. — deydi qalpoqcham.

— Bir ilojini qil.

— Bo'yning cho'zilib ketadi-da.

— Mayli.

Bir mahal bundoq qarasam, bo'ynim uch qarichgacha cho'zilib ketibdi, boshimni ko'targan edim — Afrika o'rmonlarida yashaydigan jirafaning xuddi o'zginasi bo'lib qolibman.

O'sha kuni kechasi Said akaning yoniga olib o'tishdi. Shu yo'sin ikkovimiz hamxona bo'lib qoldik. Undan hol-ahvol so'ragani, hali aytganimdek hamma keladi, mening esa yo'qlaydigan kishim yo'q. Kun bo'yi yetimchadek ko'zimni mo'ltillatib eshik poyleyman. So'roqlab orqamdan hech kim kelmasligini bilamanu, shunday bo'lsa ham allakimning kelishidan umidvorman. Oh, hozir singillarim bo'larmidi! Akajonim, Sizga nima bo'ldi deb kechalari boshimda o'tirib chiqishmasmidi, zirqirab og'riyotgan oyoqlarimni bittadan bo'lib olib uqalashmasmidi? Oyijonim-chi, meni shu ahvolda ko'rib, bilaman, avval jig'ibiyroni chiqib bir urishardi-da, keyin isitmasi lovillab turgan peshonamdan o'pardi, sochlаримдан silardi. Mana kech ham kirib qoldi. Hozir oyijonim povillatib sigir sog'yapti. Bir nafasdan so'ng cho'tir yuzli shofyor mashinasini haydab, bidonlarni qaltiratib keladi-da, sutlarni olib rayonga jo'naydi. Oyim hovliqib uyga keladi, atrofga qarasaki, men yo'q, hamon qaytmaganman. Yig'lay-yig'lay mangalkaga o't yoqadi. Ko'cha eshik oldida mototsikl ovozi eshitilgandek bo'ladi. Bu — dadam albatta!

— Dadajon, dadajonim! — deb qichqirib yubordim. Said aka xayol surib o'tirgan ekan, bir cho'chib tushdi.

- Iye, kuyov bola, nega yig'layapsiz?
- Yig'laganim yo'q, shunchaki o'zim mashq qilyapman.
- Iye, yig'ining ham mashqi bo'larmikan?
- Bo'ladi-da.

Yana ikkimiz ham jim bo'lib qolamiz. Men derazaga tikilib qushchalarning sayrashini, daraxtdan-daraxtga sakrab o'tishlarini tomosha qilaman. Oshxonaning mo'risidan buralib-buralib qora tutun chiqyapti, hu nariroqda, osmoni falakda ortidan ko'k chiziq qoldirib, kumush qanotlarini yaltiratib samolyot uchib boryapti. Qayoqdan kelayotgan ekan, ehtimol qishlog'imiz tepasidan uchib o'tgandir.

— Shunday qilib, kuyov bola, injenerman, deng? — sekin so'raydi Said aka.

Said akaning mashhur quruvchi ekanligini eshitib, zora o'sha atrofda biron shuhrati tezroq chiqadigan, kattaroq ish topilib qolsa degan umidda o'zimni quruvchi injener qilib tanitgan edim.

- Ha, injenerman, — deb qo'yaman.
- Institutni bu yil bitirdingizmi?
- Ha, bu yil bitirganman.
- Hammasi bo'lib bir hafta ishladingiz xolosmi?
- Ha, bir hafta.
- Qurilishda, uka, ehtiyyot bo'lish kerak.
- Nimasini aytasiz, — deyman yengil uh tortib,— o'zim qurayotgan uyning u yoq-bu yog'ini ko'ray deb tomiga chiqqan edim, oyog'im toyib ketdi-da.

— Lekin, uka, kollektivingiz menga ma'qul bo'lmadi. Ikki oydan buyon loaqlal bittasi holing ne kechdi, deb so'rab kelmadiy! Bunaqangi kollektivning boridan yo'g'i.

- Shuning uchun ham o'sha yerdan ketmoqchiman-da.
- Xo'p desangiz, mana bizga boring, quruvchi injener anqoning urug'i bo'lib turibdi hozir. Boring, birgalashib ishlaymiz, bilmaganimizni bir-birimizga o'rgatamiz.
- Borib kimga uchrashamiz? — deb so'rayman gap orasida.
- Xo'p desangiz, birgalashib boramiz, o'zim o'rtada turaman. Bosh injenerimiz yoshlarni joni dilidan yaxshi ko'radi.

Oltmishto'rt kun deganda Said akaning tosh tushib majaqlangan oyog'i tuzalib, qo'ltiqtayoqsiz, hech kimning

ko'magisiz bir o'zi yurib chiqib ketdi. Uy adresini qoldirib, tez-tez kelib holimdan xabar olib turishga va'da ham berdi.

— Tezroq chiqishning payidan bo'lavering, — dedi u xayrashayotganda. — Siz bilan bizga bu yerda yotaverish yarashmas ekan. Ish masalasida esa ko'nglingiz tinch bo'lsin, o'zim gaplashib qo'yaman.

Said akaning o'rniga uzoqdan qarasangiz samovarga o'xshab ko'rinaradigan qo'l-oyog'i kalta, xo'ppa semiz bir odamni yotqizishdi. Juda uyuchi ekan, faqat ovqat mahalida uyg'onadi. O'shanda ham bir ko'zi paqqos uyquda bo'ladi. Buning ustiga shunaqangi xurrak tortadiki, rang-barang ovozlarni shunaqangi ko'p chiqaradiki, diqqat bilan quloq solsang, xuddi ichida orkestr chalinayotganga o'xshaydi. Bir qarasangiz, bo'g'izlangan qo'ydek xirillab qoladi, bir qarasangiz, buzuq karnay chalayotganga o'xshaydi, ba'zan eski parovozdek pishillagan ovozlar chiqaradi, tongotarga yaqin surnay, doira sadolariga o'xhash g'alati ovozlar yangraydi. Gohida qo'rqib ketib, beixtiyor hamshirani chaqirib yuborganimni o'zim ham bilmay qolaman.

Baxtimdan o'rgilayki, xo'ppa semiz amaki bilan uzoq turmadik. Said aka ketgach, o'n kun déganda meni ham chiqaradigan bo'lib qolishdi. Bechora Said aka menga boshdan-oyoq yangi sarpo qilib, o'z «Volga»sini haydab kelibdi. Mendant qo'rqib qochadigan o'g'illari bir dastadan gul ko'tarib olishgan.

— Iye, amaki bo'yningizning qolgani qani? — deb so'radi Hasan.

— Voy, amaki, tag'in siz boshqa odam bo'lman? — so'radi Hasan.

Gipsdan chiqishim bilan qalpoqchamga yolvorib bo'ynim bilan oyog'imni bir oz qisqartirib belimga bel qo'shib, asli odam holiga kelib olgan edim.

— Yo'q, men o'sha Hoshimjonman, — tushuntirdim bolalarga, — faqat dard tortaveranimdan bo'ynim cho'zilib ketgan edi-da.

Said akaning «Volga»sida jimgina boryapmiz. U rulda o'tirgani uchun yuzi ko'rinnmaydi, nima to'g'risida o'ylaganini bilolmayman. Hasan bilan Hasan yo'l bo'yi dadasi qurgan

imoratlarni sanab boryapti. Men bo'lsam Said aka, uning menga ko'rsatgan cheksiz mehribonliklari borasida o'ylayman. Kasalxonadaligimda ovqatimdan xabardor bo'lib turdi, yaxshi gaplar aytib ko'nglimni ko'tardi. Mana bugun kiyim-bosh qilib kepti, uyiga olib ketyapti, ishga joylab qo'ymoqchi. Bu o'zi qanaqa odam, nega bunchalik saxiy, o'ylab o'yimga yetolmayman. Katta bo'lsam, deyman, o'zimga-o'zim, men ham odamlarga yaxshiliklar qilaman, kasalxonada yotganlardan ko'ngil so'rab turaman...

Said akalarning uyi shaharning bir chekkasida ekan. Uchastka yangi qurilganga o'xshaydi. Ko'cha tomoni hali suvalmagan. Darvozaga bo'r bilan «Hasan-Husan» deb yozib qo'yishibdi. Ichkariga kirishim bilan og'zim ochilib qoldi. Xoh ishoning, xoh ishonmang, ixtiyor o'zingizda, ammo-lekin men bunaqangi dang'illama uchastkani haligacha ko'rgan emasman. Hatto kolxozimizning raisi Nosir akaning uyi ham buning oldida ip esholmaydi. Bu yerda hamma narsa mexanizatsiyalashgan: priyomnik, televizor, telefon, xolodilnik, kir yuvadigan mashina, gaz qozon, narigi uy bilan berigi uy o'rtaida ham telefon aloqalari o'rnatilgan. Hatto, umivalnikda ham knopka. Ko'k tugmani bossangiz sovuq suv keladi, sariq tugmani bossangiz qaynoq suv keladi. Ikkovini tengdan bosgan edim, ilimiliq suv jildirab tusha boshladi. Bularni ko'rib Said akaning xotini ham jindak mexanizatsiyalashgan bo'lsa kerak, deb o'ylab qo'ydim ichimda. Nega desangiz. Fotima kelinoyim bidirlab gapiraveradi-gapiraveradi, Said aka ko'zini sal olaytirib qo'ysa, to'satdan o'ti o'chib qolgandek taqa-taq to'xtaydi. Ko'zini chetga olishi bilan yana gapga tushib ketadi. Keyin bilsam, Fotima kelinoyim mexanizatsiyalashmagan ekanu, miyasi shamollab bechora shunaqangi kasalga chalinib qolgan ekan. Xonadonning erkatoy o'g'li bo'lib darmonga kirguncha shu yerda qolib ketdim. Bir-ikki marta stadionga ham borib keldim, albatta. Lekin ichiga kirishga yurak qurgur betlamadi. Nazarimda, o'sha kuni yegan tepkilaram bilan futbolga bo'lган muhabbatim ham jindek lat yeganga o'xshaydi. Bora-bora futbol desa ko'nglim ozib, o'qchiydigan bo'lib qoldim. Fotima kelinoyim Said akadan ham mehribon ekan: «O'g'lim, tezroq

tuzaling», deb tuxumlar pishirib beradi deng, go'shtlar qovurib bergen kunlari ham ko'p bo'ldi. Tanijoni soppa-sog' yigitlardan emasmanmi, o'n besh kun deganda o'ziyam naq boquvdagi otdek gijinglab ketdim.

Bir yuzu ellik uchinchi qurilish trestining o'n to'rtinchı uchastkasiga injener etib tayinlandim. O'sha kunlarda yoshlardan zarbdor brigada tuzib, injenerni qayoqdan topsak ekan, deb boshlari qotib, garang bo'lib yurishgan ekan. Trestning bosh injeneri meni ko'rishi bilan:

— Qadamlariga hasanot, azizim, — deb qo'llarimni qattiq qisdi. Bu gaplarga yaxshi tushunmasam ham odob yuzasidan biror narsa deyishim kerak-ku, degan o'y bilan lab-lunjimni endi yig'ishtirayotgan edim, bosh injener:

— Hojati yo'q, hojati yo'q, azizim, — deb qo'limni yana ham qattiqroq qisdi, — hamma gapni Said aka aytib bergenlar. Biz uchun bu kishining har bir so'zi oltin. Faqat azizim Ro'ziyev, ishga qachon tushmoqchisiz? Shuni aystsangiz bas.

— Ertadan tusha qolay.

— Muvaffaqiyat tilayman, azizim! — dedi bosh injener.

O'sha kuni qimmatli vaqtini qo'ldan boy bermaslik uchun biror tajriba o'rganarman, degan niyatda qurilish ob'ektlarini ko'zdan kechirib chiqdim. Hay-hay, bu yerda qurilishlar shunaqangi avj olganki, shunaqangi avj olganki, nazarimda shahar, besh-olti oydan buyon men darbadar bo'lib yurgan shu katta shahar ulkan qurilish maydonchasiga aylangan. Bir yoqda kinoteatr binosiga so'nggi pardoz berilyapti, bir yoqda shoshilib bolalar bog'chasi qurilyapti, turar-joy binolarining qavatlari shunaqangi ko'pki, tepasiga qarasang, do'pping tushadi. Bugun-erta shu atrosda men qurban imoratlar ham qad ko'tarib, husnini ko'z-ko'zlab turadi. Ha, ha, albatta shunday bo'ladi. Ana undan keyin o'tgan-ketgan yo'lovchilar:

— Shoshmang, shoshmang — deydi sherigining yengidan tortib, — bu go'zal imoratlarni kim qurban?

— Iye, bilmaysizmi? — deydi boshqasi.

— Yo'q. bilmayman.

— Bilmasangiz bilib qo'ying. Bu imoratlarni Farg'ona tomondan kelgan mashhur injener Hoshimjon Ro'ziyev qurban.

— E, bildim, bildim! Ana u algebra o'qituvchisi Qobilov, sevimli direktor Otajon Azizovichlar bilan bas boylashib kelgan yigit bo'lmasin tag'in?

— Topdingiz, xuddi o'sha.

— Barakalla Otasiga ming rahmat. Qarang-a, direktori o'qimasang sendan injener chiqmaydi degandi. Chiqibdi-ku, barakalla...

Ana shunday shirin xayollarga berilib bir kunning o'tganini sezmay qolibman. Ertasiga esa, hurmatli o'rtoqlar, injenerlik faoliyatim qizigandan-qizib ketdi.

Yetmish kishidan iborat qurilish brigadasiga boshchilik qilishim kerak ekan. Bosh injener Olimjon Olimjonovich:

— Mana bu siz qurishingiz kerak bo'lgan 71-uyning loyihasi, — dedi devoriy gazeta chiqaradigan qaln qog'ozni qo'limga berib, — mana bu esa, azizim, genplan, qurilish ob'ektingizni mana shularga qarab belgilab olaverasiz. Menga savolingiz yo'qmi, azizim?

— Tushunarli, azizim, — dedim ikkinchi qog'ozni ham uning qo'lidan olib.

Olimjon Olimjonovich ketgach, qog'ozlarning goh unisiga, goh bunisiga tikilib ancha vaqtgacha xunob bo'lib o'tirdim. Rostini aystsam «loyiha», «genplan» degan so'zlarga hech tushunmayman. To'g'ri, qog'ozlarda mayda-chuyda chiziqlar, hech tushunib bo'lmaydigan katta-kichik belgililar to'lib yotibdi. Lekin kallamni har qancha ishlatsamda, hech narsaga tushuna olmayapman. Shuning uchun ham qog'ozlarga tikilgancha, uyat ish qilib qo'ygan yosh boladek, lalayib o'tiraverdim.

— O'rtoq injener, ishga qachon tushamiz? — so'radi ishchilardan biri.

— Hozir men loyihalarni bir o'rganib olay, — dedim sir boy bermay. Brigadaning hamma a'zosi, asosan, yoshlar. Oralarida qop-qora sochlarni qizil durrachalar bilan tang'ib olgan oy yuzli qizlar ham o'tiribdi. Shu payt boshimga ajoyib bir fikr keldi-yu, sevinganimdan qarsak chalib yuborayozdim.

— Ilgari qurilishda ishlaganlar bormi? — deb so'radim. O'n beshtasi tengdan qo'l ko'tardi. Sevinchimga sevinch qo'shildi.

— Ish boshlashdan avval sizlardan imtihon olmoqchiman.

- Marhamat! — dedi yetmish kishi bir og'izdan.
- Qani ayting-chi, qo'limdag'i qog'ozlarning qaysi biri loyiha-yu, qaysi biri genplan? — Shunday deb qog'ozlarni baland ko'tardim. Yonginamda o'tirgan jingalak sochli yigit.
- O'ng qo'lingizdag'i loyiha, chap qo'lingizdag'i genplan, — deb javob berdi.
- Molodes! Qani kim aytadi, qurilishning birinchi ishi nimadan boshlanadi?
- Fundamentning o'rnini qazishdan, — degan ovozlar eshitildi har tomondan.
- Fundamentning chuqurligi qancha bo'lishi kerak?
- Loyihada ko'rsatilganidek.

Shunga o'xhash savollarni ustma-ust beraverdim, shunga o'xhash javoblarni ham ketma-ket olaverdim. Bir mahal bunday qarasam, ancha-muncha narsadan xabardor bo'lib, aqlim to'lishib qolibdi. «Qani endi ishga, o'rtoqlar!» deb yubordim.

Lekin ish demaganning ham changini osmonga chiqarvordikda, bir kun o'tar-o'tmas fundamentning o'rnini qazib qo'yibmiz-a. Qurilish ob'ektining shundoqqina yonginasiga brezentdan palatka tikib oldim. Yotish-turishim shu yerda. U yoq-bu yoqqa yugurib vaqtingiz ketmasin, deb telefon ham tushirib berishgan. Ba'zan Olimjon Olimjonovich:

- Alyo, bu kim? — deb qoladi.
- Injener Hoshimjon Ro'ziyev, — deb qo'yaman.
- E, salom, azizim, ishlar qalay boryapti?
- Joyida!
- Taxminan necha protsent bajarildi?
- Yaqinda yuz bo'ladi!
- Barakalla, ofarin! — deydi Olimjon Olimjonovich. — Shuning uchun ham yoshlarni yaxshi ko'raman-da, yoshlar — olov qalblar, yoshlar — burgutlar, yoshlar, eh yoshligim!.. Lekin, azizim, bu yog'iga ham bo'sh kelmaymiz.

Yigirma bir kun deganda o'ttiz sakkiz kvartirali yetmish birinchi uy bitib foydalanishiga topshirsa bo'laveradigan darajaga kelib qoldi. Oh, o'sha kungi mening quvonchimni aystsangiz. Sevinganimdan yuragim koptokdek o'ynab turibdi,

yuguraman, yelaman, yuzlarimni o'zim bitkazgan uyning devorlariga surib: «Uyim, uyginam, ey men bitkazgan turar joylar!» — deb irg'ishlayman.

Qabul marosimi tantanaliroq o'tib, shuhratim Farg'ona tomonlarga ham borsin degan umidda juda ko'p tashkilotlarga qo'ng'iroq qildim, vakillar yuborishini so'radim. Ertasiga, o'zim kutgandek, hammayoqda shlyapa kiygan basavlat odamlar bosib ketdi. Shahar ijroiya komitetidan ko'zoynakli o'rtoq Qurbonov, gazetadan bo'yniga fotoapparat osgan novcha bo'yli o'rtoq Ibrohimov, trestimizning gapirganda «tak-tak» deb gapiradigan boshlig'i o'rtoq Malikov, militsiyadan jamiki militsionerlarning kattasi o'rtoq Toshmatov — hamma-hammalari yetib kelishdi.

— Boshladikmi? — dedi Olimjon Olimjonovich komissiya a'zolariga murojaat qilib.

— Ta-aak, boshladik! — dedi o'rtoq Malikov. Uchtadan-to'rttadan bo'lib uyning sifatini tekshirishga tushib ketishdi.

— Iye, — dedi Olimjon Olimjonovich hayron bo'lib, — uyning kanalizatsiyasi qani?

— Qanaqa kanalizatsiya? — dedim rangi qutim o'chib.

— Rasvo qilibsiz-ku! — deb baqirdi bosh injener. Shu payt narigi tomonidan ham komissiyaning bir gruppera a'zosi hovliqqancha kelib qoldi.

— O'rtoqlar, uyni qabul qilolmaymiz, — dedi bittasi, — xonalarning hammasi qiyshi.

— Nega endi qiyshiq bo'lar ekan? O'zingiz qiyshiq,— dedim jahlim chiqib. Ammo gapimni tugatmasimdan yuqoridan qahqaha ovozi eshitildi-yu, zinadan kula-kula odamlar tushib kela boshlashdi.

— O'rtoqlar, yangilik... — dedi oldingisi o'zini kulidan arang tiyib, — tepasidagi xonalarning hech qaysisiga eshik ochilmagan, uylar bamisolgi gugurt qutisiga o'xshaydi...

Bo'ldi kulgi, bo'ldi qahqaha. Qahqaha ovozlari bosilmasdan turib ko'cha tomonidan ham komissiyaning ikki a'zosi entikib bir narsadan quruq qolayotgandek hovliqib kelib qolishdi.

— Bu uy bo'lapti, ko'chaga ko'prik bo'lipti.

— Nima? — so'radi Gorispolkom vakili.

— Mana loyiha, ishonmasangiz o'zingiz tekshirib ko'ring.
Uy ko'chaga ko'ndalang tushib qolgan, ha-ha ko'ndalang!

Yana gurillab kulgi ko'tarildi. Ammo bu galgi kulgida na quvonch, na shodlik, na taajjub bor edi. Unda olam-olam g'azab, olam-olam nafrat mujassam. Hammasi kulyapti. Mening ustimdan kulyapti. Shu g'azab, shu nafratning hammasi mening boshimga yog'ilyapti... Bir nafas avval o'zimda yo'q, shod edim, xursand edim, sevinchlarim bir dunyo edi... Endi-chi? Boshim egilgan, ko'zimdan miltillab yosh oqyapti, yig'layapman.

— Jinoyatchi! — dedi vakillardan biri.

— Brakchi! — dedi boshqasi qo'lini bigiz qilib.

— Qamash kerak! — deb o'shqirdi yuqori tashkilot vakili,
— ushlang uni, o'rtoq Shermatov.

Sehrli qalpoqchamni sekin boshimga kiydimu, ko'zdan g'oyib bo'la qoldim. Qayoqqa boraman, endi qaysi dargohdan boshpana axtaraman?..

Albatta, Said akaning yoniga borishim, hamma gapni ochiq aytib menga shuncha yaxshilik qilgan, o'z dadamdek boshimni silagan bu mehribon odamdan yana maslahat so'rashim kerak. Qalpoqchamni olib avvalgi holimga, oltinchi sinf o'quvchisi Hoshimjon Ro'ziyev holiga qaytdim-da, borib ko'k darvozali hovlining tugmachaşini bosdim. Yo'l-yo'l pijama kiyib, hozirgina palov yegan bo'lsa kerak, tishini kovlab, yo'l-yo'lakay kekirib Said akaning o'zi chiqib keldi.

— Salom, — dedim ko'rishish uchun qo'limni cho'zib.

— Nima?

— Salom deyapman.

— Hasanning sen bilan o'ynagani vaqtি yo'q, bor ishingni qil, — dedi Said aka meni tanimay.

— Men... men, meni tanimadingizmi? — dedim duduqlanib.

— Sen kimsan o'zi?

— Men Hoshimjonman, Hoshimjon Ro'ziyev.

— Bor ishingni qil. Bitta Hoshimjonning sharmanda qilib qochgani ham yetar. Endi sen bormiding. Bor, Hasan bugun o'ynamaydi...

Darvoza oldida uzoq, turib qoldim.

VIII bob

MANA, ARTIST HAM BO'LDIM

Yana ish axtarib yuribman. Ko'nglimda xafagarchilikdan asar ham yo'q. Nega endi xafa bo'lar ekanman. Nima, imorat ko'chaga ko'ndalang tushib qolgan bo'lsa ayb mendami? O'zlaridan ko'rishsin, ajab bo'pti! Bundan keyin birovni ishga oladigan bo'lishsa surishtirib, ma'lumotini tekshirib, sehrgarmi-sehrgar emasmi, mana shuni ham aniqlab, keyin olishadi.

Shunday qilib yana ish axtarib yuribman. Bu shaharda ishga kirishdan osoni yo'q. Gazetalarning to'rtinchchi betida katta-katta harflar bilan «Ishga taklif qilamiz» deb e'lonlar bosishadi. Undan keyin tramvay-trolleybuslarning ostanovkalaridagi simyog'ochlarga yopishtirilgan qog'ozlarga qarab ham qayerda qanaqa ish borligini bilib olsa bo'ladi. Ana shunday qog'ozlarning birida: «Qo'g'irchoq teatriga artistlar kerak. Ishlashni xohlovchilar uy-joy bilan ta'minlanadi. Moyana ishbay asosida. Spravka olish uchun kunduz soat ikkiga qadar kadrlar bo'limiga murojaat qilish mumkin. Direksiya», deb yozilgan ekan. O'qiyanu, ko'zlarimga ishonmayman. Takror-takror o'qiyan, pichirlab, ovoz chiqarib o'qiyan. Nahotki, nahotki, shu rost bo'lsa! Nahotki, baxtim yana kulib boqqan bo'lsa! Ha, ha, men o'zi shunaqa baxti kulgan yigitman-da, ishim doim o'ngidan kelaveradi.

Bunday qarasam, tepamdag'i soat o'n minuti kam ikki. O'qdek uchib ketdim. Tramvay-trolleybuslarni ortda qoldirib ketyapman, yengil mashinalarning ustidan xatlab o'taman. Chorrahada o'n tonnalik gruzovik yo'limga ko'ndalang bo'lib o'tgan edi, bu eshididan kirib, narigi eshididan chiqib ketdim. Odamlar hayron, militsionerlar churillatib hushtak chaladi. Shunday katta tezlik bilan boryapmanki, hay-hay, olimpiada championi Ivan Bilotnikov ko'rganda og'zi ochilib qolgan bo'lardi.

- Nima balo, jinni-pinni bo'lganmi, — deydi odamlar.
- Sportchi bo'lsa kerak.
- Sportchi emas, bezori. Ana qarang, militsioner hushtak chalyapti, — degan ovozlar eshitiladi.

Besh minuti kam ikkida to'ppa-to'gri direktorning eshigiga qora brezent mato qoplangan kabinetiga kirib bordim. To'g'ridagi kresloda yosh bola desam yosh bolaga, katta kishi desam katta kishiga o'xshaydigan bir odam o'tiribdi. Bo'yimendan bir qarich past. Said akaning o'g'li Hasancha keladi... Kresloda o'tiribdi-yu, oyog'i yerga yetmaydi. Qop-qora soqoli ko'ksiga tushib turibdi. «Ishqilib, menga o'xhash sehrgar bo'lmasin», deb qo'ydim ichimda. Shu payt devlarnikiga o'xhash yo'g'on ovoz bilan:

- Xizmat, yigitcha? — deb so'rab qoldi.
- Kechirasiz, menga direktor kerak, — dedim.
- Shahar qo'g'irchoq teatrining direktori men bo'laman.
- Haligi... men ish so'rab keluvdim.
- Qanaqa ish?
- Ishda. E'londa yozib qo'yibsizlar-ku, o'shanaqa ish.

Direktor oyoqlarini pitirlatib bir amallab kresloden tushdi-da:

— Ukajon, bu teatr yoshlari teatri bo'lsa ham, tomoshalarimizni asosan yoshlari ko'rsa ham, — deb tushuntira boshladi, — bizda katta odamlar ishlaydi. Sizni ishga qabul qilolmayman. Siz hali yoshsiz, teatrshunoslik institutini ham bitirmagan ko'rinasiz. Artistlik oson ish emas. Unga talant, qobiliyat kerak. Artistlarimiz ko'proq hayvonlarning obrazlarida chiqishadi; payti bilan it bo'lib uvillashadi, lozim bo'lganda sigir bo'lib ma'rashadi, echki bo'lib tog'dan-toqqa sakrashadi.

— Men ham o'shalardek bo'la olaman, — deb oyog'imni tirab turib oldim. Direktor borib o'rniga o'tirdi-da, boshini bir tomonga hiyol solintirgancha o'ylanib ketdi. Keyin menga yuzlanib: «Qani, bir it bo'lib vovillang-chi» deb qo'yadi.

- Qanaqa it bo'lay?

— Masalan... nima desam ekan? Siz, xo'sh, aytaylik qari itsiz, kun bo'yiko'chada, darvoza yonida yotasiz, o'tgan-ketgan bilan ishingiz yo'q. Hamma narsa joningizga tekkan. Faqat sizni tinch qo'yishsa bas. Lekin yosh bolalar sizga kun bermaydi: toshmi, baqlajondan bo'shagan konserva qutisinimi, otib turishadi. Qani uyg'oqmikin, deb juningizdan tortib ham ko'rishadi. Mana, bir yo'lovchi bexosdan etigining poshnasi bilan

dumingizni bosib oldi. Qani ayting-chi, siz shunda qanday muomala qilasiz?

Boshimni ko'tarib: «Irrrrrrr» deyman-da, yotaveraman, — dedim shosha-pisha.

— Barakalla! — dedi direktor xursand bo'lib, — tarbiyalasam sizdan ajoyib it chiqdi.

Bir oy sinab ko'rish sharti bilan qo'g'irchoq teatriga qabul qilishdi. Moyana esa, e'londa ko'rsatilgandek, ishbay asosida. Endi hamma narsa o'zimga bog'liq bo'lib qolgan edi. Ertasiga teatrning bosh rejissyori Oqil Turg'unov bilan uchrashdim. O'sha kunlari hayvonlar to'g'risidagi bir spektaklni sahnaga qo'yishayotgan ekan. Menga o'z-o'zidan it roli tegdi. O'sha kundan boshlab mashqlar ham qizib ketdi.

— Qani, ona it bo'lib bir vovillangchi, — deb iltimos qildi rejissyor. Vovillagan edim, ovozimning nimasidir u kishiga yoqmadi.

— Bo'lmaydi. — dedi boshini chayqab, ona it ovozidagi mayinlikni berolmayapsiz. Qani, boshqatdan vovillang.

Yana vovillardim.

— Yo'q. — dedi rejissyor xafsalasi pir bo'lgandek qo'lini siltab, — nazarimda sizdan artist chiqmaydiganga o'xshaydi.

— Nega endi chiqmas ekan, chiqadi! — deb qaysarlik qilib turib oldim.

— Menga qarang, yigitcha, — kuyib-pishib gap boshladi Oqil Turg'unov, — teatrımız xozraschyotga o'tgan. Agar spektakl sisatsiz o'tsa, tomoshabinlar qaytib teatrga tushmaydigan bo'lib ketadi. Spektaklni jonli, qiziqarli qiladigan esa siz bilan biz. Sahnada vovillaganingizda kishilar sizni Hoshimjon Ro'ziyev deb o'ylamasin, balki haqiqiy it deb o'ylasin. Tushunarlimi, yigitcha?

— Tushunarli.

— Boring, mashq qiling. Bir haftadan so'ng uchrashamiz.

Darhol shaharning chekkarog'idan xoliroq bir joyni kvartiraga oldimu, mashqni boshlab yubordim. Ko'cha eshik ustiga «Ehtiyot bo'ling, hovlida qopag'on it bor» deb yozib qo'yanman. Kunning birinchi yarmida onasini yo'qotib och qolgan kuchuk bolaga taqlid qilaman, ona it bo'lib bolalarimni

erkalayman. Kunning ikkinchi yarmida esa, ayniqsa, kechalari haligi cho'ponlarda bo'ladijan bir xil katta itlar bo'ladi-ku, xuddi o'shalarga o'xshatib uvillayman.

Biror kasbni chin yurakdan sevib qolsang, uning mashaqqatlari jonga huzur bag'ishlarkan. Mashqlarga shunday berilib ketdimki, gohida kechalari ham uyqum kelmaydi deng. Shunday qilib desangiz bir hafta o'tar-o'tmas haqiqiy itning o'zi bo'ldim-qo'ydim. Endi ko'chalarda ham jim yurmayman. O'quvchi bolalarga qarab jo'rttaga irillab qo'yaman. Bechoralar goho papkalarini uloqtirib qochib qolishadi...

Yo'q, uyqusiz o'tkazgan kunlarim bekorga ketmagan ekan. Rejissyorimiz vovillashimni eshitib, xuddi yoqimli muzika tinglagandek erib ketdi. Yelkamga qo'lini qo'yib:

— Mana endi haqiqiy artist bo'libsiz, — deb qo'ydi.

O'sha kundan boshlab oz-oz sahnaga ham chiqa boshladim. Kelishib olganimizdek ishim «izdejniy»: ya'ni bir marta «vov» deb qo'ysam ikki tiyin olaman, ikki martasiga to'rt tiyin. Ba'zida uch so'm-to'rt so'm ishlab qaytgan kunlarim ham bo'ladi. Cho'ntagingda puling ko'p bo'lsa tashvishlardan xoli bo'larkansan. Shu kunlarda qayg'u nima bilmayman, og'zimdan ashula tushmaydi. Undan keyin har xil rejalar ham tuzaman. «Agar, — deyman o'zimga-o'zim, — shu yo'sin pul ishlab boraversam, oyning oxirigacha to'plangan pulimga uyimizga sovg'a-salom qilib jo'natsam ham bo'ladi...»

Ammo rejalar tuzishga tuzdimu, amalga oshirishga kelganda ishni o'zim buzib qo'ydim. Teatrimizda Karim aka degan laylak uyaga o'xshatib soch qo'ygan, yurganda xuddi shamolda qolgan terakdek lapanglab yuradigan novcha bir artist bor. U doim birovlarining g'iybatini qilib yuradi. Men ham o'shaning dastidan qochgani joy topa olmay qoldim. Obro'yim kun sayin, balki soat sayin o'sib borayotganini ko'rib, mening sha'nimga har xil tuhmatlar yog'dira boshladi. Men emish, har kuni choyxonaga chiqib palovxo'rlik qilarmishman, undan keyin choyxonada o'tirib olib: «O'rtoqlar teatrtdagi narsalarining hammasi yolg'on, qalbaki. U yerda birorta tirik it ham, bironta tirik parranda ham yo'q. Hammasini menga o'xshagan artistlar o'ynaydi. Agar haqiqiy hayvonlarni tomosha qilaman desanglar, hayvonot bog'iga boringlar, ana u yerdagi

hayvonlarni tomosha qilsa arziydi. Sizlarga maslahatim shu, pul to'lab qo'g'irchoq teatriga tushib yurmanglar», — degan emishman. Direktorimiz Sarvar Mira'zamov o'z kabinetiga chaqirib: «Hali shunaqami?» — deb so'radi.

— Nima, shunaqami? — so'radim men ham.

— Choyxonada nima deb laqilladingiz?

— Hech narsa deb laqillaganim yo'q.

— Bo'limgan gap, siz teatrimizga qarshi propaganda yuritgansiz. Men sizni tarbiyalayman, odam qilaman, shu yilning o'zidayoq teatrshunoslik institutiga kiritib qo'yaman, deb yaxshi niyatlar bilan tarbiyamga olgan edim. Siz bo'lsangiz sirlarimizni fosh qilyapsiz.

— Yolg'on, men hech kimga hech narsa deganim yo'q.

— Yolg'onmi? — deb direktor Karim akani chaqirtirib keldida, uning o'zidan so'radi, — qani Karimjon, aytingchi, bu yigit choyxonada nima deb laqilladi?

— Og'ziga nima kelsa shuni dedi-da. Hali sizga aytdim-ku, bu bola hammamizni sharmanda qildi. — deb yolg'ondan tushuntirdi Karim aka.

Ikkovlari bir bo'lgandan keyin mening gapim inobatga o'tmay qo'ya qoldi. Shunday qilib birovning tuhmati tufayli nomim yomon otliqqa chiqib qoldi. Direktor meni qattiq ogohlantirdi. Ikkinchchi marta bu odatimni takrorlasam, teatrdan butunlay haydaladigan bo'ldim. Tashqariga chiqqach:

— Bu nima qilganingiz? — so'radim Karim akadan oyoq-qo'lim qaltirab.

— Qarasam, shuhrating oshib ketyapti, direktorimiz oldida obro'li, e'tiborli bo'lib qolyapsan. Shuning uchun popugingni sal silab qo'ydim-da, ukajon! — dedi Karim aka meni mazax qilgandek qiqirlab kulib. O'sha kundan boshlab bu odamni jinimdan battar yomon ko'rib qoldim-u, xap senimi, deb ko'nglimga ham tugib qo'ydim.

Kechqurun navbatdagi spektakl o'ynalishi kerak edi. Men keng yaylovlarda yosh cho'pon bilan qo'y boqaman, egamning ortidan dumimni solintirib, ba'zan oyog'iga boshimni surkab, erkalanib, ergashib yuraman. Qo'ylar dam olgani yotganda cho'pon ularning yoniga meni qorovul qilib qoldiradi-da, o'zi

ovul tomonga ketadi. Shu payt qayoqdandir tishlarini taqillatib och bo'ri — Karim aka paydo bo'lib qoladi. U yangi tug'ilgan barra go'shtli qo'zichoq yoniga kelib:

— Seni hozir yeyman! — deb og'izlarini katta ohib, yirtqich tishlarini ko'rsatadi.

— Qoplonjon, yordam ber! — deb baqiradi qo'zichoq.

Shunda men, ya'ni qoplon, bo'ri, ya'ni Karim aka ikkimiz o'rtamizda omonsiz olishuv boshlanadi... Oxirida men bo'rnini bo'g'ib o'ldirishim kerak.

Mana, spektakl ham boshlandi, zalga odam sig'maydi. Yosh cho'pon menga bir parcha go'sht berib, boshimni silab o'zi ovul tomonga jo'nab ketdi. Sahnada och bo'ri — Karim aka paydo bo'ldi.

— Qoplonjon, yordam ber! — deb qichqirdi qo'zichoq.

Bir sakrab o'rnimdan turdim-da, sehrli qalpoqchamni boshimga kiyib, och bo'rige tashlandim: betidan, qo'lidan, ko'kragidan — duch kelgan joyidan tishlayverdim. Bechora Karim aka qochgani joy topolmay qoldi.

— Qutqaringlar! — deb qichqirdi nihoyat u. Bizni ajratish uchun sahnaga artistlarning hammasi yugurib chiqishdi. Lekin men ko'zga ko'rinas edim, yelkasiga minib olib Karimi akani hamon qiynardim, tishlab badanlarini ko'kartirardim.

— Yana birovga tuhmat qilasanmi? — deb so'radim.

— Tavba qildim, voydod!! Ajratinglar... — deb Karim aka jonholatda o'zini zalga, tomoshabinlar orasiga urdi. Qiy-chuv, to'polon ko'tarildi, hamma o'rnidan turib tashqariga qochib chiqqa boshladи, o'n minut o'tar-o'tmas teatrda artistlardan o'zga hech kim qolmadi.

O'sha kundan boshlab, tomoshabinlarni teatrda bezdirib qo'yganimiz uchun, Karim aka ikkovimizni hamma yomon ko'rib qoldi. Pesaning avtori ham o'sha to'polon bo'lgan soatda zalda o'tirgan ekan, uning ko'ziga ham xunuk ko'riniq qolibmiz. O'z asarini qayta ishlab, qoplon bilan bo'rinining obrazini butunlay chiqarib tashladi. Bularning o'rniga yosh cho'ponning rolini kuchaytiribdi.

— Afsuski, siz bilan xayrashishga to'g'ri keladi,— dedi direktor Mira'zamov, — sokrosheniye tushib qoldingiz.

— Bo'lmasa, boshqa rol bering, — deb yolvordim.

— Boshqa rolni o'ynay olarmikansiz?

— O'ynayman, juda boplab o'ynayman, — deb ishontirishga harakat qildim uni. Bosh rejissyorimiz bilan uch kun mashq qildik. Harchand tirishsamda, boshqa rolni durustroq, o'ynay olmadim. Sigir bo'lib ma'rasam, ovozim ho'kiznikiga o'xshab chiqadi. Qushlarning ovozini esa, ochiq iqror bo'lishim kerakki, hech o'xshatolmadim. Direktor yana o'z kabinetiga chaqirdi:

— Uka, hali yoshsiz, — ko'nglimni ko'tara boshladi u. Xo'p desangiz, teatrshunoslik institutiga kiritib qo'yaman.

— O'qishgami — dedim rangi-qutim o'chib.

— O'qiysiz, o'rganasiz... Xafa bo'lganimni sezdirmaslik uchun, jo'rttaga arslon bo'lib «auuuu» deya bir ulidim-da, tashqariga chiqib ketdim...

X b o b

QAYERDASAN, MAKTABIM

Meni aldab-suldbab ko'chaga haydab chiqarishdi, ha, shunday qilishdi. Bo'lmasa teatrda ish to'lib yotgan edi. Hech bo'lmasa ko'cha eshik oldida turib bilet yirtay desam «o'shang ham ma'lumot kerak» deyishdi. Gapni qarang-a. O'qing, o'rganing emish! Nega endi o'qir ekanman.

— Nega?

To'xtang, nega endi ishim doim ketga ketaveradi? Agronom bo'ldim — quvildim. Shoir bo'ldim — nomim yomonga chiqdi. Injener bo'ldim — arang qochib qutuldim.

— Nega?

Sayohatchi bo'lmoqchi edim, Petrov amaki bilan Vlasov amaki hamrohlikka olishmadi, yonlariga ham yo'latishmadi. Artist bo'lib nomimni shonu shuhratga burkamoqchi edim, bo'ljadi.

— Nega?

Hoy, ko'chadagi odamlar, javob bering. Hoy, shumshayib turgan azim daraxtlar, osmondag'i erkin uchgan qushchalar, yelib-yugurgan mashinalar, javob bering, sizdan so'rayapman:

— Nega, nega?!

Yo'q, hech kimdan sado chiqmaydi. Hamma jim, o'z ishi bilan band.

Safarga chiqqanimdan bo'yon ko'p ajoyibotlarni ko'rdim, ko'p g'aroyibotlarning guvohi bo'ldim. Xursand bo'lган kunlarim bo'ldi, xafa bo'lган kunlarim bo'ldi. Ammo hech qachon bugungidek ko'nglim o'ksimagan, bugungidek xo'rligim kelmagan. To'g'ri, oyijonimni sog'inganman, singillarim ko'z o'ngimdan nari ketmay qolishdi, birga o'qigan o'rtoqlarim: malla sochli Ortiqvoy, darsda uxlab o'tiradigan Shokirjon — hamma-hammalarini sog'indim, ko'rgim keladi. Ammo nachora. Men o'qimasdan agronom bo'lmoqchi edim, shuning uchun ham barcha azoblarga, barcha mashaqqatlarga tishimni tishimga qo'yib chidagan edim, maqsadimga erisha olmadim, sharmanda bo'ldim!

— Nega?

Ho'ngrab yig'lab yubordim. Turtinib-surtinib o'z uyimga bordim-da, boshimni ko'rpagina burkab ko'zlarim-da yosh tamom bo'lguncha yig'ladim.

— Qalpoqcham, ey safarlarda hamisha yo'ldoshim, maslahatgo'yim, qani, o'zing aytchi, nega men maqsadga erisha olmadim.

— Chunki ilming yo'q edi, — deydi qalpoqcham.

— Ilm olish uchun nima qilishim kerak edi?

— O'qishing kerak edi...

— Nima?!

— Ha, ha, o'qituvching Qobilov, sevimli direktoring Otajon Azizovichlarning gapiga quloiq solishing kerak edi.

— Demak, sen meni chalg'itgan ekansan-da, aldabsan-da!

— Yo'q, aldamadim, chalg'itmadi. Fikrlaring xato ekanligini tushunib olgin, deb qo'limdan kelgancha ko'maklashdim, yordamimni ayamadim. Och qolsang ovqat berdim, usting yirtilsa kiyim-bosh berdim. Faqat sen o'z xatoyingni tushunib olgin dedim, — deb so'zlaydi qalpoqcham.

Yana o'ylanib ketaman, yig'layman. Xato qilgan bo'lsam bordir, buni shu paytda o'zim ham tushunib turibman. Ammo o'z xatosini bo'yniga olishdan og'ir narsa bo'lmas ekan. Mayli,

yigirma gradusli sovuq suvda yalang'och suvgaga tushay, mayli, jazirama issiqda bir hafta suvsiz yuray, istasangiz. Moskvagacha piyoda yugurib boraman, istasangiz, bundan ham og'irroq ishlarni buyuring, hammasini bajoni dil bajaraman. Ammo o'zim yo'l qo'ygan xatoni bo'ynimga olgim kelmay turibdi. To'g'ri, kishi o'qimasa, yoshligida ilm o'rganmasa agronom ham, shoir ham, injener ham, artist ham bo'la olmas ekan, ha. bo'la olmas ekan. Ishonmasangiz, mana, qalpoqcham bugundan e'tiboran bo'shadi, uni kiyib charchaganingizda dunyonи aylanishingiz mumkin...

Sekin o'rnimdan turib, yuz-qo'limni yuvdim. To'yib ovqatlandim. Qorning to'q bo'lsa miyang yaxshi ishlaydi deganlari rost ekan. Qornim to'ygach, miyam ham yog'langan motordek ishga tushib ketdi. Darhol sovg'a-salomlar olish uchun magazinlarga qarab yugurdim. Qishlog'imizda yurganimda, vazifalarni birovdan ko'chirib olishni kashf qilganimdan keyin, darsliklarimni o'rtoqlarimga esdalikka deb ulashib bergen edim. Shuning uchun to'plangan pulimning beshdan bir qismiga chamadonni to'ldirib darsliklar, 54 ta umumiy daftar oldim. Singlim Donoxonning qo'ng'ir sochiga deb, oq lenta, Oyshaxonga olti xonalik charm papka, oyimga ko'k shohi durrayu dadamga atab jun qo'lqop xarid qildim. Hurmatli o'qituvchim Qobilov bilan Otajon Azizovichni ham quruq qo'ymadim, albatta. Biriga avtoruchkayu ikkinchisiga gul soladigan vaza oldim.

Qanday qilib poyezdga chiqib olganimni o'zim ham bilmayman. Xayr, ey qadrdon shahar! Shlyapa kiygan shoirlar, gapga usta artistlar, Sizlarga ham xayr, yaxshi qoling! Said aka, mehribon Said aka, Sizning oldingizda qarzdorman. Og'ir kunda boshimni siladingiz, uyingiz to'ridan joy berdingiz, injenerlik kasbiga havas uyg'otdingiz. Injener bo'laman, albatta, bo'laman. O'qiymen, qunt bilan, havas bilan o'qiymen. Avval a'lo baholar bilan o'ninchisinfni, so'ngra institutni ham bitiraman. Ana undan sc'ng qaytaman. Hozircha xayr, yaxshi qoling!

Ketib boryapman, jonajon qishlog'imga, ona maktabim quchog'iga qaytyapman.

Poyezddan tushib chamadonlarimni ko'tardim-da, hovliqib qishlog'imiz tomon yo'l oldim. Hamma narsa hal bo'ldi hisob. ammo ishonsangiz, haligacha bir muammoni yecholganim yo'q. Qadrdon qalpoqchamni nima qilishim kerakligini shu soatgacha o'ylab ko'rmabman. Olib ketaveray desam, yana sehrgar bo'lib ketishdan qo'rqaman. Ko'chada yolg'iz qoldirib ketgani. gapning ochig'i, ko'zim qiymaydi. Yaxshisi, qayerdan topib olgan bo'lsam, o'sha yerga olib borib tashlayman, dedim-da. sekin o'zidan so'radim:

— Xo'sh, bunga nima deysan?

— Juda yaxshi fikr. O'z joyimga, lattaga o'rab oxurga tashlab ket... Sendan boshqalarga ham kerak bo'lib qolarman.

Nihoyat, ikkимiz ajralishadigan minutlar ham keldi. Qayerdan olgan bo'lsam o'sha yerga olib bordim-da, o'pib bag'rimga bosib xayrlashdim. U ham mening peshonamdan cho'pillatib o'pib oldi, oz-ozdan ko'z yoshi ham to'kdik.

— Xayr, qadrdon qalpoqcham!

— Xayr, quvnoq do'stim Hoshimjon.

Uyimizga kirib borganimda qorong'i tushay deb qolgan edi. Ko'cha eshikni ochishim bilan birinchi bo'lib ko'zim oshxonaga qo'ltig'ida o'tin olib kirayotgan Donoga tushdi. U ham meni ko'rди-yu, yugurib kelib bo'ynimga osilish o'rniga qo'lidagi o'tinni yerga tashlab yuborib, turgan joyida haykaldek qotib qoldi. Keyin:

— Opa, akamning arvohi keldi! — deb qichqirib yubordi.

Oshxonadan qo'lida kapgir, hovliqqancha Oysha yugurib chiqdi-yu, u ham menga ko'zi tushishi bilan: «Arvoh, arvohmisan!» deya dodlab yubordi.

— Nima qilganlaring bu? Axir, men akalaring Hoshimjon bo'laman, — dedim achchig'im chiqib.

— Yo'q, sen bizning akamiz emassan, akamiz o'lgan!

— O'lgan?

— Ha, o'lgan, biz uni ko'mganmiz. E, arvoh, sen qayoqdan kelding? — qo'rqa-pisa so'rashdi singillarim.

— Ochiq mozordan! — dedim tobora achchig'im chiqib.

— Voy, ana, ochiq mozordan deyapti, — dedi Dono qo'rqqanidan rangi dokadek oqarib. Men ortiqcha toqat qilib

turolmadim. — Ehtimol, o'lgandirman, ehtimol, o'Imagandirman, lekin men sizlarni sog'inganman, singillarim! — Ularni ushlab ko'rishmoqchi bo'lib oldinga tashlangan edim, ikkovlari ham: «Bizni arvoh quvdi», deb dodlagancha ko'chaga chiqib ketishdi.

O'ylab o'yimga yetolmayman. Nima gap o'zi yoki uzoq vaqt dom-daraksiz bo'lib ketganimga meni o'lida chiqarishib qo'yishganmikan. Unday desam, sizni ko'mganmiz deyishyaptiku? Tavba...

Uyda hech kim yo'q, oyim ishdan qaytmaganga o'xshaydi. Ayvonda dadamning mototsikli turibdi. Demak, u cho'lidan qaytganu, choyxonagami, idoragami chiqib ketgan. Uyimiz, nazarimda hech o'zgarmagandek. Faqat men suv, don bermay qiyanaganim tovuqlarning xonasini sal kengaytirishibdi. Tovuqlar «tag'in keldingmi» deyishayotgandek setkadan boshlarini chiqarib, menga tikilib turishibdi. Shu payt ko'chadan oyijonimning ovozi eshitilib qoldi.

— Bolaginamning arvohini menga ko'rsatinglar. Mayli, arvohi bo'lsa ham bag'rimga bosay, to'yib-to'yib yuzlaridan o'pay. Hoshimginam, qani sen?

— Oyijon! — deb yubordim o'zimni tutolmay. Oyim meni bag'riga bosib, sochlarimdan o'pdi, uzoq yig'ladi.

— Bolaginam, tirikmiding? Yo chindan ham arvohmisan?

— deb so'radi u qaytadan orqasiga tisarilib.

— Oyijon, nega men arvoh bo'lar ekanman? Axir, men o'g'lingiz Hoshimjonman-ku, Hoshimjon Ro'ziyevman.

— Demak, o'Imagan ekansan-da?

— Qasam ichib aytamanki, o'lgan emasman.

— Seni deb biz boshqa bolani ko'mibmizda bo'lmasa...

Gap bunday bo'lgan ekan: mendan xat-xabar yo'q bo'lib ketgach, dadam bilan oyim yurak-bag'irlari ezilib militsiya organlari orqali qidirishga tushishibdi... Uzoq vaqt hech qanday xabar bo'lmapi. Nihoyat, men yashab turgan shaharning militsiya bo'limidan «kelib o'g'lingizning o'ligini olib keting» degan telegramma kelibdi. Oyim bilan dadam faryod qilib, darhol yetib borishibdi. O'lliklar saqlanadigan muzxonada bo'yи mening bo'yimga teng keladigan, egnida men uydan kiyib chiqib

ketgan kostyumga o'xshash kostyum, oyog'ida xuddi menikiga o'xshash botinkasi bor bir o'lik yotgan emishu, kallasi mashina gildiraklari ostida qolib majaqlanib ketganidan kimga o'xshashligini bilib bo'lmas emish. Shunda oyim o'likka o'zini tashlab, darrov uning ko'kragini ochib ko'ribdi. Chap yelkasida xuddi menikiga o'xshash xolni ko'rib:

— Bolaginam! — deb sochlarini yilibdi. Keyin o'sha o'likni samolyotga yuklab qishloqda keltirishibdi-da, yuvib-tarab, barcha rasm-rusmlarni joyiga qo'yib, yig'i-sig'i bilan ko'mishibdi.

— Bugun roppa-rosa ikki oy bo'ldi, — dedi oyim ko'z yoshlarini artib. Oyijonimning hikoyasi tugamasdan ko'chadan nomimni aytib chaqirgancha dadam ham kirib keldi. Keyin qo'shnilar, birga o'qiydigan sinfdosh o'rtoqlarim, o'qituvchilarim to'planishib hovlimizga odam sig'may ketdi. Dadam darhol kolxoz fermasidan qo'y oldirib kelib so'ydirib yubordilar. Ziyofat boshlanib ketdi. O'ziyam o'sha kuni rosa maza qildim-da: qovurilgan go'shtlardan, kaboblardan to'yib-to'yib yeyman-da, yonginamda erkalanib o'tirgan Donoxonning sochidan tortib:

— Puchchuqqinam! — deb qo'yaman.

SARIQ DEVNI MINIB

I b o b

BIZNING QISHLOQ

Voy, esim qursin, voy xomkalla bo'lmay ketay! Qarang-a, shunchadan buyon siz bilan gaplashib o'tiribmanu, qanchadan-qancha hikoyalar so'zlab beribmanu, sizga qishlog'imiz haqida bir og'iz ham gapirmapman-a. Axir bir kunmas-bir kun Mullahoshimboyni ko'rgingiz kelib qolsa yoki xat orqali ko'nglini so'ramoqchi bo'lsangiz, loaqal, adresimni bilmaysiz-ku! Yo'q, bari bir qachon bo'lmasin sizni qishlog'imizga bir taklif qilaman. Kelib uch-to'rt kun dam olib, mevalardan maza qilib yeb ketasiz.

Esingizda bo'lsin, rayonimiz markazidan har kuni qishlog'imizga besh-olti marta avtobus kelib-ketadi. Avtobusning naq, peshanasida «Yaypan — Xo'jaqishloq» deb katta-katta harflar bilan yozib qo'yishgan. Yozib qo'yishmasa ham bo'lmaydi-da. Nega desangiz, shofyor Xo'jaqishloqdan mashinani qaytarish o'rniya yanglishib Rafqonga o'tib ketishi mumkin. Shuning uchun ham «Xo'jaqishloq» deb yozib qo'yishgan. Ana shu qishloq bizning qishloq bo'ladi. Esingizdan chiqmasin — Xo'jaqishloq.

Nima uchun Xo'jaqishloq deb atashgan **desangiz**. **buning** ham bir sababi bor. Dadamning aytishiga qaraganda, **ilgarigi** zamonlarda bizning qishloqda xo'jalar, katta-kichik eshonlar, eshenbachchalar juda ko'p yashashgan ekan. U yoq-bu yoqqa bitta-yarimta ro'dapo eshonmi, qorni katta domlami, yoki qulog'ini cho'zib azon aytadigan so'fimi, kerak bo'lib qolsa, bizning qishloqdan olib ketishar ekan. Bordiyu bitta-yarimta qishloqda eshonpochcha yoki domla imom ishni pachava qilib qochadigan bo'lsa, sallani qo'ltiqqa urib, eshakka teskari o'tirib to'ppa-to'g'ri bizning qishloqni mo'ljalga olib qochar ekan-da, Uzunquloq ota mozorida «diydiyo» o'qib ayshini surib, kun kechirar ekan. Shuning uchun ham bizning qishloqni

Xo'jaqishloq, deb atashgan ekan. Qishlog'imiz shundoqqina tog'ning etagiga joylashgan. Bu yerda har xil mevalar shunaqangi ko'p bo'ladiki, kelib ko'rsangiz og'zingiz ochilib qoladi. Sarg'ayib pishadigan o'riklar, ustida mayizak bo'lib, tagiga to'kilib yotadigan olchalar, nordon giloslar deysizmi, shaftoli. uzum, olma deysizmi, har bittasi chala pishgan tarvuzdek keladigan anoru, ko'rganda og'zingiz suv ochib ketadigan oltindek sarg'ayib pishadigan non behilar deysizmi — yo'q, bari bir, hammasini aytib ado qilolmayman. Odamlarning aytishiga qaraganda, bizning qishloq vitamin zavodining o'zginasi emish.

Tog' ichkarisiga bir kilometrcha yursangiz, Uzunquloq otaning qabri bor. Qabr atrofiga osmon bo'yи keladigan chinorlar, tepasiga qarasang do'pping tushib ketadigan sadalar, besh kishining ham qulochi yetmaydigan yo'g'on tollar soya tashlab turadi. Bu atrofda katta-kichik o'n uchta zilol suvli buloq ham bor. Ziyoratgohning qoq o'rtaidan sharqirab muzdekkalari suvli anhor oqadi. Suvi biram muzdekkai, cho'milaman desangiz darrov oyog'ingizning tomiri tortishib qoladi. Ziyoratgohga yoz oylari, ayniqsa, chorshanba kuni odam demagani yog'ilib ketadi. Buvijonimning aytishicha, Uzunquloq otaga astoydil sig'ingan odam murodi maqsadiga yetmasdan qolmas ekan.

— A'lachi ham bo'p ketadimi? — deb so'rayman buvijonimdan.

- Ha, a'lachi ham bo'lib ketadi, — tushuntiradi buvijonim.
- O'zi, Uzunquloq ota qaysi fandan dars bergan, buvijon?
- Tavba qildim, de, esi yo'q!
- Tavba qildim, buvijon, — deb qo'yaman men ham...

Shunday qilib, rayon markazidan avtobusga o'tirasizda. to'ppi-to'g'ri Xo'jaqishloqqa kelib tushasiz. O'ng qo'l tomonda ko'k g'ishtdan chiroyli qilib solingan magazin, choyxona, kunduzi faqat bir soat ochib, boshqa vaqtda doim qufl turadigan dorixona, undan sal nariroqda sartaroshxona ham bor. Sartaroshxonada bir oyog'i yo'q usta Usmon amaki degan kishi ishlaydi.

Qachon soch oldirgani kirsangiz:

— Sochingizning hammasini olaymi yoki bir lankalik qoldiraymi? — deb so'raydi.

— Hammasini olaverar ekansiz, oyim aytdila, — desangiz:

— Pulingiz oz-ku akasi! — deb qo'yadi usta amaki.

— Bo'lmasa pulimga yarasha olib qo'ya qoling.

Usta amaki xaholab kuladi-yu, sochingizni mashina qaychi bilan birpasda qirtishlab tashlaydi.

Magazinning orqasida bir gektarcha keladigan bog' bor. Maktabimiz mana shu bog'ning qoq o'rtasiga joylashgan. Orif, Zokir, Ikrom — hammamiz mana shu yerda o'qiyimiz. Yashirib nima qilaman, bir-biridan chirolyi bo'lgan ikki baholarni men mana shu yerda olganman. Sevimli o'qituvchim Qobilov ham mana shu yerda ishlaydilar. Hozir bu yerda hech kim ko'rinxaydi. Nega desangiz, hammasi kanikulda, maza qilib dam olishyapti.

Qishlog'imiz markazidagi odamlarning ishi tushib turadigan binolarning bori yo'g'i shu. Qolgani kolxoz markazida. Ishi bor odamlar o'sha yoqqa borishadi. Ba'zan kunbo'yi qishlog'imizda ziyoratga kelgan begona odamlarning keti uzilmaydi, u yoq-bu yoqqa o'tib turishadi, mayda-chuyda so'rabb uyma-uy eshik qoqib yurishadi.

Magazin oldidan yuqoriga qarab ketgan yo'l to'ppa-to'g'ri toqqa olib boradi. Ikki tomoniga yangi imoratlar solishgan. Imoratlarning orqa tomoni poyonsiz paxtazorlar. Bu yerdarda Ikromning dadasi Xoliq tog'a brigadirlik qiladi. Odamlarning aytishicha, u g'o'zaning tilini bilar emish, u bilan pichirlashib gaplasharmish. Shuning uchun ham o'tgan yili Moskvaga borib bir yo'la ikkita orden taqib kelgan. Paxtazor tugab, ketidan o'rik maydon, undan keyin anorzorlar boshlanib ketadi. Anorzorlardan u yog'iga o'tmay qo'ya qoling. Hammayoq tosh, toshdan boshqa hech narsa topmaysiz. Tog'dan turib pastga qarasangiz, qishlog'imiz xuddi ichiga gul solingen katta piyolaga o'xshab ko'rindi. Bu yerdan eski qishloqdagi masjidning tomi, yangi mahalladagi televizorlarning antennalari ham bemalol ko'rini turadi. Yonma-yon turgan ikkita antennadan sal balandrog'i bizniki, pastrog'i Orliflarniki, albatta. Ammo buvijonim biznikiga kelganidan bo'yon televizorni kamdan-kam

qo'yadigan bo'lib ketganimiz yomon bo'ldi-da. Dadam bilan oyim doim ishda bo'lgani uchun men sal buzilib qolgan emishman. Meni tartibga solish, tarbiyalash uchun oyim bilan dadam maslahatlashib, buvijonimni ko'chirib olib kelishgan.

Buvijonim aytadilarki, televizor shaytonning o'yini emish. Hadeb ko'raversak, uyimizdan baraka ko'tarilarmish. Undan keyin gunohimiz ko'payib, narigi dunyoga borganda savol-javobda qiyalib qolar ekanmiz.

- Buvijonim, narigi dunyoda savol-javob ham bo'ladimi?
- deb so'rayman.
- Ha, savol-javob ham bo'ladi.
- Savolni kim beradi o'zi?
- Jabroil alayhsalom, — deb tushuntiradi buvum.
- Algebra haqida ham o'sha kishi so'raydими?
- Ishingni qil, tentak! — deb urishib beradi buvijonim. Men bo'lsam hammasini bilib olgim keladi. Shuning uchun qayta-qayta so'rayveraman:
- Yaxshi javob berganga beshu yomon javob berganga ikki qo'yadimi-a?

Buvijonim javob bermaydi-yu, ko'zlarini olaytirib qo'yadi. Bu — gapni bas qil degani bo'ladi. U kishi ko'chib kelgandan buyon mening ishlarim hech yurishmay qoldi. Ko'chaga chiqadigan bo'lsam ham, kechqurun sheriklarim bilan kinoga boradigan bo'lsam ham, bari bir buvijonimdan ruxsat olishim kerak. Keyin qo'li ishdan bo'shamdi deguncha, meni yonginasiga o'tqizib olib, tarbiyalashga tushib ketadi: har xil narsalarni yod oldiradi. Masmuni esa xuddi algebra formulalariga o'xshab juda-juda ham qiyin, kallamni ming ishlatsam ham, bari bir tushunolmayman.

— Buvijon, bularingiz nima o'zi, yo she'rmi-a? — deb so'rayman.

- Ha, she'r desa ham bo'ladi, bolam.
- Kimning she'ri o'zi?
- Buncha ezma bo'lib ketding, qoqbosh! — deydi buvijonim achchig'i chiqib.

Buvijonimdan o'rgatayotgan narsasi kimning she'ri ekanligini surishtirishimning ham bir sababi bor-da. Bir marta mana shunaqangi she'rni deb (o'shaniyam buvijonim o'rgatgan edi)

maktabda rosa kulgi bo'lganman. O'shanda beshinchi sinfni bitirayotganimizga bag'ishlab kecha o'tkazayotgan edik. Sheriklarim she'r o'qishyapti, o'yinga tushishyapti, ashula aytishyapti — ishqilib, o'zlarini ko'rsatishyapti-da. Odiljon nemischa she'r o'qib, hammani og'ziga qarattdi. Keyin shunaqangi qattiq qarsak chalindiki, naq maktabning tomi ko'chib ketay dedi. Men ham o'zimni bir ko'rsatib qo'yay deb shartta o'rtaga chiqdim.

— Ha, Hoshim, o'ynab berasanmi? — xursand bo'lib so'radi vojatiymiz.

— Yo'q, she'r o'qiyman.

— Jim, bolalar! — dedi vojatiy ikki qo'lini ko'tarib, — Hozir Hoshimjon Ro'ziyev sizlarga she'r o'qib beradi... Qani boshla, Hoshim.

Buvijonim o'rgatgan o'sha she'rni nomini aytishim bilan bolalar qiyqirishib, chapaklar chalib «unaqa she'rni buvijoningning o'ziga o'qib beraver» deb og'iz ochirtirgani qo'yishmadi. Shunaqangi uyalib ketdimki, ishonsangiz yig'lavorayozdim. O'shandan buyon bolalarning nega og'iz ochirtirmaganiga hech tushunolmayman... Mana hozir ham buvijonim menga eski odatlari bo'yicha yana bitta she'rini o'rgatmoqchi bo'layapti.

— O'zi yozganmi yoki birovdan ko'chirib olganmi? — deb so'rayman buvijonimdan. Mana shunaqangi paytda o'ng betimga yo chap betimga tarsaki kelib tushadi.

— Tavba qildim de!

— Demayman!

— Demaysanmi? — buvijonim bu betimga ham bir tarsaki tushrimoqchi bo'lib intilganda sapchib o'rnimdan turaman-da, shataloq otib qochib qolaman. Nariroqqa borib, ikki qulog'imdan cho'zib, oyoqlarimning uchida turib, boshimni goh o'ngga, goh chapga burib azon aytaman:

— Abdurayo'o'o'm,

— Madrayo'o'o'm,

— Mol qano'o'o',

— Ho', mano'o'o',

— He, o'o'o'!?

Ana shundan keyin desangiz, buvijonim shunaqangi tutaqib ketadiki, qani endi tutib olib sochlарimdan bittalab yulsa!

— Dadang kelsin hali, seni oyog'ingdan ostirmasammi! — deydi buvim ikki qo'lini musht qilib.

— Ostirsangiz ostiravering. Menga bari bir. Qayta, narigi dunyoda maza qilib yuraman, — deyman-da, boqqami, ko'chagami chiqib ketaman.

— Shuni bilginki, men seni odam qilmaguncha qo'ymayman, — orqamdan baqirib qoladi buvijonim.

Shunday qilib, buvijonimning tarbiyasidan birpasgina bo'shab, katakdan qochib chiqqan tovuqdek, erkin qanot qoqib uzoq-uzoqlarga o'yнagani ketaman.

II bo b

YO'Q, ZOKIR DANGASA EMAS

Buvijonim otinbuvi xolanikiga «Mushkulkushod» o'qigani ketgan edi.

Ko'cha eshigimiz oldidagi qum to'qilgan maydonchada ikki qo'limni yerga, oyoqlarimni osmonga qilib shu alfozda oldinga, orqaga yurib singlim Donoxonni qiqirlatib kuldirayotgan edim, ko'chadan Zokir o'tib qoldi. Zokir bilan birinchi sinfdan buyon birga o'qiyimiz. Gavdasini ko'rsangiz o'n birinchi sinfda o'qiydimi, deysiz. Ammo yurak degan narsadan zig'ircha ham yo'q. Hatto o'zi tengi qiz bolalardan ham qo'rqib, bitta-yarimtasi bexosdan tegib ketsa darrov borib o'qituvchimizga chaqimchilik qiladi, direktorga aytishdan ham toymaydi. Qizlar ham aksiga yurib nuqu'l o'shangacha tegajaklik qilishadi. Maktabdan qaytayotganda to'rtta-beshtasi bir bo'lib, oldilariga solishib, quvalab kelishadi. Tutib olib urishmaydi-yu, ammo uramiz deb bechoraning naq yuragini yorishadi. Buning ustiga Zokirning darsda uxlab o'tiradigan odati ham bor. Uxlaganda ham juda qattiq uxlaydi. Turtkilab uyg'otib:

— Nega uxlaysan? — desangiz, og'zini katta-katta ochib esnaydi-da:

— Qani, uxlaganim, — deb tonib turib oladi. Hatto bir kuni maktabimiz hovlisidagi maydonchada, fizkultura mashqlari

o'tkaziladigan yog'ochning ustida og'zida noni bilan yog'ochga posangi bo'lgancha uxlab qopti. O'qituvchimiz turkilab:

— Uyat emasmi, yiqilib ketsang nima bo'ladi! — degan edi, Zokir ko'zini uqalab:

— Uxlaganim yo'q, o'zim shunday... dam olib yotuvdim, — deb qo'ya qoldi.

— Ha, Zokirjon, yo'l bo'lsin! — deb chaqirdim uni. Zokir yurishdan to'xtab men tomonga o'girildi-da, negadir o'zida yo'q sevinib ketdi. Chap qo'lting'ida uch-to'rtta kitob, o'ng qo'lida bodring.

— Iya, sen shu yerdamiding, sherik? Men bo'lsam, qaramabman ham. O'zim ham o'ylanib ketayotuvdim-da.

— Nimalarni o'ylayapsan?

— Har narsalarni-da. Zokir qo'lidagi bodringni qarsillatib yeishga tushdi keyin shimining cho'ntagidan bitta barragina bodringni olib Donoga uzatdi-da, menga qarab: — Yeysanmi? — deb so'radi.

— Olchi, — dedim og'zim suv ochib, — o'zi qayoqqa ketayotuvding?

— Dars tayyorlagani.

— Hamma kanikulda yuripti-yu, nega endi sen dars tayyorlar ekansan?

— Eshitganing yo'qmi?

— Nimani eshitaman?

— Men kuzgi imtihonga qolganman. Ona tilidan, rus tilidan, undan keyin algebradan ham... Uchovidan kuzgi imtihon topshirishim kerak. Kuratorimiz sen o'zing bo'ladijan bolasan, aql-hushing ham joyida, faqat yozda jindakkina hafsal qilsang hammasini beshga topshirasan, dedilar.

— Hali kuzgacha ancha bor-ku, bari bir esingdan chiqib qoladi.

— Men ham shunaqa desam, oyim «bugundan boshlab dars tayyorlashga kirishmasang, kechasi uxlatgani qo'ymayman, boshingdan suv quyaman» deyapti... Bilasan-ku, kechasi uxlamasam, men kasal bo'lib qolaman... Bodringdan tag'in bitta beraymi? Ma, olaver, bu cho'ntagimda ham bor. Oyimga bildirmasdan asta boqqa o'tdim-da, cho'ntaklarimni to'ldirib

bodring uzdim. Keyin shimimni yechib devordan irg'itib yubordim. Chiqayotganda oyim «shimingni kiyib ol» degan edi:

— Trusikda ketaveraman, shim kiysam terlab ketib, yuragim qisiladi, — dedim. Ko'chaga chiqsam shim ariqqa tushib jiqqa xo'l bo'pti... Orqamni oftobga to'g'rilib ketyapman. Bilasanmi, hozir men Abboslarnikiga boryapman... U menga ota bo'lgan.

— Ota dedingmi? Qanday qilib ota bo'lar ekan? U sendan kichkina-ku! — dedim hech narsa tushunmay.

— Bilmasam, o'qish tamom bo'layotgan kuni zavuchning kabinetida uchala fandan ham yaxshi o'zlashtirishiga o'zim yordam beraman, ota bo'laman dedi-da.

— Otaliqqa olaman degandir? — deb so'radim.

— Bilmasam, ishqilib shunaqa dedi-da.

Dononi uyg'a kiritib yuborib, Zokir bilan anchagacha gaplashib o'tirdik. O'ziyam bir-birimizni rosa sog'inib qolgan ekanmiz. U mening yo'g'imda maktabda bo'lib o'tgan voqealarni bir boshdan gapirib berdi. Qizlar unga kun bermay qo'yishibdi. «Uyquchi», «dangasa» deb rosa jig'iga tegishibdi. Zokir bitta-yarimtasini tutib olib rosa do'pposlamoqchi ham bo'lipti-yu, ke qo'y, shularga teng bo'lib obro'yimni to'kib yuramanmi, deb indamapti.

— O'zing aytchi, — deb so'radi mendan ketma-ket esnab, — men uyquchimanmi-a?

— Hech ham-da. Dunyoda sendan kam uxlaydigan bola yo'q.

— Buning ustiga meni doim dangasa deyishadi.

— Bo'limgan gap, seni dangasa deganlarning o'zi **dangasa!** — dedim do'stимning ko'nglini ko'tarib. Keyin ikkovimiz ko'zgi imtihon masalasini ham bafurja o'tirib gaplashib oldik. Aslini olganda buning hech keragi yo'q. Bir yo'la uch fandan yomon baho olgandan keyin, yaxshisi o'sha sinfda qaytadan o'qib, ilmning poydevorini tagidan mustahkamlab chiqqan ma'qul. Tagidan mustahkamlamasang ishlar chatoq; yettingicha o'tganingga imtihonlarda yana yiqilib qolasan, sakkizinchida undan battar bo'ladi, o'ninchini bitirguningcha mana shunaqangi kuzgi imtihonlarga qolaverib naq iyig'ing chiqib ketadi.

Undan ko'ra oltinchi sinfda ilmning poydevorini mustahkamlab olish kerak. Ana undan keyin yuqori sinflarda doim beshga o'qiysan, ehtimol, hurmating oshib ketsa, seni sinfkom ham qilib yuborishar, a'lochi sifatida lagerlarga borasan, maza qilasan, deb tushuntirdim do'stimga.

— Qalay bo'larkin-a? — dedi Zokir ikkilanib.

— Qalay-palayi bormi. Bilasanmi, men sayohatda yurganimda bitta bilimdon bola bilan do'stlashib qoldim. O'zi yettingchida o'qiydi-yu, bilimi shunaqangi zo'rki, gaplashsang og'zing ochilib qoladi. Nega siz bunaqangi bilimdonsiz desam, akasi, men har bir sinfda ikki yildan o'qiganman, oltinchida uch yil o'qidim, deydi. Shuning uchun ham o'qituvchilar uni sizlab gapirar ekan.

— Rostdanmi-a? — deb so'radi Zokir havasi kelib.

— Rost. Xo'p desang, oltinchida birga o'qiyimiz. Hatto bir partada o'tiramiz. Uyqung kelib qolsa, mening tizzamga bemalol boshingni qo'yib xurrakni tortib uxlayverasan...

— Qo'lni ber! — dedi Zokir o'rnidan turib.

— Gapingdan qaytmaysan-a?

— Yo'q, qaytmayman.

Shu paytda, negadir, ich-ichimdan sevinib, ishonsangiz, o'zimda yo'q xursand bo'lib ketdim. Nazarimda, Zokir ham shunaqangi bir xilni boshidan kechiradi. Biz beixtiyor bir-birimizni quchoqlab shunaqangi o'pishib ketdikki, uzoqdan ko'rgan odam, bular, albatta, jinni bo'lsa kerak deb o'ylashi mumkin edi.

Buvijonim «mushkulushod»ga ketayotganida, Dono ikkovlaring shaftolini terib yorib qo'yinglar deb tayinlagan edi. Birpas o'ynay, birpas o'ynay deb, kunni yarim qilgan edim. Zokirni ishlashga ko'ndirgach, shoshilib boqqa kirib bordik. Kun tepaga kelib, hammayoqni yondirayotgan bo'lsa ham, bog' salqin, gir-gir shabada esib turganidan bahavo edi. Gapni ko'paytirib o'tirmay ishga kirishib ketdik. Yo'q qasam ichib aytamanki, Zokirvoyni dangasa deganlarning o'zi dangasa! Bunaqangi chaqqon ishlaydigan, bunaqangi pahlavon bolani men umrimda ko'rgan emasman...

Bir soat o'tar-o'tmas, yetti tup shaftolining mevasini terib, eson-omon tomga chiqarib oldik.

— Sherik, endi yorib ham tashlaymizmi? — deb so'radi Zokirvoy peshonasidan terini sidirib.

— Yo'q, endi birpas dam olamiz.

— Men charchaganim yo'q, — dedi Zokirvoy, — sen bo'lmasa birpas dampingni ol, men yorib turaman.

— Men sen charchab qoldingmi deb o'ylovdim. Charchamagan bo'lsang ishlayveramiz. Men-chi, Zokirjon, charchaganimda yaxshi ishlayman.

Kun biram qizidiki, naq miyamizni qaynatib yuboray deydi. Oyoqning ostidan esa tomning issig'i urib nafas oldirgani qo'ymaydi. Zokirjon xomsemiz bola emasmi, hademay pishillab qoldi. Joni qiynganidan o'zini qo'yarga joy topolmay, nuqul g'ing'illab ashula aytadi, og'zini katta-katta ochib, men hech tushunmaydigan shakllar yasaydi. Men bo'lsam, badanim sal salqin bo'larmikin degan umidda qahraton qishni, oppoq qorlarni, oyog'im sovuq qotib yaxmalak uchgan paytlarimni eslayman. Nihoyat, peshindan keyin shaftolini yorib bo'ldik. Zokir o'rnidan turib, uyushib qolgan belini changallab, kerishdi-da:

— Yana bormi? — deb so'ramoqchi bo'lган edi, ovozi chiqmadi.

— Qani, tushdik endi, — dedim gandiraklab o'rnimdan turib, — yana birpas o'tirsak o'zimiz ham shaftoli qoqi bo'lib qolamiz.

Boqqa kirib ariq bo'yidagi maysa ustiga yonboshladik. Qorinlar ham rosa ochgan edi. Bir oz dam olgach, uydan suzma qatiq bilan non olib chiqish uchun o'rnimdan turdim. Qaytib chiqsam, Zokir allaqachon uxlab qolibdi. Hatto, tush ham ko'rayotganga o'xshaydi, nega desangiz xuddi uyg'oq odamdek, kulimsirab har zamonda lablarini uchirib-uchirib qo'yadi. Kim biladi, tushiga nimalar kirayotgan ekan. Yo bitta-yarimta sinfga allaqachon sinfkom bo'lib oldimikin-a!

Men ham jindak mizg'imoqchi bo'lib shuncha urinsam ham, bari bir bo'ljadi — endi ko'zim ilinganda qiziqroq bir voqeа esimga tushadi-yu, piqillab kulib yuboraman, uyqum qochib ketadi...

AMERIKANCHА FOKUS

Bilmadim, shunaqangi odат mana bu yonginamda pishillab uxbab yotgan, shirin-shirin tushlar ko'rayotgan Zokirvoyda ham bormi, yo'qmi, bunisini aniq, bilmayman-ku, ammo-lekin men biron yaxshi ishni bajarib qo'ysam, ketidan yana tag'in shunaqangi ishlarni qilgim kelaveradi. Bir marta rahmat eshitgan kunim ikkinchisini ham eshitmaguncha tinib-tinchimayman. Mana, shaftolilarni bitta qo'y may tomga chiqarib yorib tashladik. Buning uchun buvijonimdan rahmatlar eshitishim aniq. Hatto dadam ham yelkamga qo'lini qo'yib:

— Obbo Hoshimboy-ey, barakalla, o'g'lim! — deyishi turgan gap. Lekin shunday bo'lsa ham, shu paytda qo'shaloq rahmat eshitgim kelib, sapchib o'rnimdan turib ketdim.

Ko'cha eshigimiz oldidagi qumni uyimizni alebastr suvoq qildirish uchun to'kkamiz. Dadam bir necha marta shu qumni elab qo'ygin deb tayinlaganu, men o'zimni jo'rttaga eshitmaganga solib yurardim. Sim elak bilan belkurakni olib ishga kirishib ketdim. Endigina ikki-uch elak elagan ham edimki, shu payt, qo'llarini orqasiga qilib kerilgancha Orif o'tib qoldi. Kechadan buyon shunaqangi qilib uchinchi bor o'tishi. Nimanidir aytmoqchi bo'ladi-yu, men gap tashlamaganim uchun bahona topolmay, jimgina o'tib ketaveradi. «Obbo, nimasiga kerilar ekan, yettinghiga o'tgani uchun bo'lsa kerak-da! Biqiniga ikkita mushtlasamu yettinghisi ko'rinish qoladi-ya...» deb o'ylab:

— Orif, qayoqqa ketyapsan? — deb gapga soldim uni.

— Ishing nima qayoqqa borishim bilan! — qo'llarini biqiniga tirab yurishdan to'xtadi Orif.

— O'zim so'rayapman-da.

— Bilasanmi, men lagerga borib keldim.

— Lager, qanaqa lager?

— Lager nimaligini bilmaysanmi hali?

— Yo'q.

— Oh-oh! Lager shunaqangi maza bo'lar ekanki, shunaqangi rohatijon bo'larkanki... Lekin u yerga faqat a'lochi o'quvchilar boradi-da, senga o'xshaganlarni qabul qilishmaydi...

Mana shu gapi menga hech ma'qul bo'lmadi. Qarang-a, menga o'xshaganlarni olmas emish.

- Kartoshka tergansizlar-da... — dedim achchig'im chiqib.
- Hecham-da... Biz u yerdan yaxshi niyatlar bilan qaytdik.
- Niyat? Qanaqa niyat?

— Niyat degani maqsad degani, bildingmi, shuniyam bilmaysan-a. O'sha yerdagi rahbarimiz: har birlaring bittadan maqsad bilan uylaringga qaytinglar. Kelgusi yil mana shu yerda yana uchrashamiz. O'shanda, kim o'zining yaxshi niyatini amalga oshirdi, kim oshira olmadi, surishtirib ko'ramiz. Birinchi o'rinni olgan kishiga mukofot beramiz dedi, bildingmi! Men uyimizda kutubxona ochmoqchiman.

- Kutubxona?
- Bo'lmasam-chi. O'zim kitob to'plab kutubxona ochaman.
- Shuni o'rganish uchun lagerga bordingmi-a?
- Hecham-da... Biz u yerda voleybol o'ynadik, tog'larga chiqdik, soylarda maza qilib cho'mildik... Undan keyin har xil o'yinlar ham o'rgandik...

Orif o'zi maqtanishni yaxshi ko'radigan bola. Qachon qarasang, maqtangani-maqtangan. Hatto birovdan kaltak yeb kelsa ham, boplab savaladim, deb keriladi. Bir kuni: «Men tog'dan arslonning bolasini ushlab keldim, quloqlari bir qarichdan, tumshug'i naq, chelakdek keladi, har qanday bo'rini ham tappa bosadi», deb maqtanib qoldi. Borib ko'rsak, mushukdan sal katta bir laycha ekan, bizni ko'rishi bilan bog'tomonga qarab vangillab qo'chib qoldi.

— Arsloning sal yuraksizroq ekanmi?! — desak, o'shanda ham bo'sh kelmay «shoshmay turgin hali, katta bo'lganda ko'rasan!» deydi.

— Ayt-chi, qanaqa o'yinlar o'rganib kelding? — deb so'radim Orifdan.

— Har xilidan o'rgandik... Xo'p desang, senga amerikancha fokus o'rgatib qo'yaman...

Rostini aystsam, sayohatda yurganimda juda ko'p fokuslarni ko'rganman. Bir xillari shunaqangi qiyin bo'ladiki, aqlingni har qancha ishlatsang ham, bari bir hech narsa tushunolmaysan.

Lekin amerikancha fokusni birinchi marta eshitishim. Ehtimol juda qiziqdir, o'rganib olsam bir kun ish berib qolar, deb o'yladim-da:

— O'shaningni menga ham o'rgatib qo'y, — deb iltimos qildim.

Orif to'satdan jiddiyashib, boshini sarak-sarak qildi.

— Yo'q, senga o'rgatmayman.

— O'rgatasan.

— O'rgatmayman dedim, o'rgatmayman!

— Qani, o'rgatmay ko'r-chi.

— Bilaman, o'rgatsam darrov yig'lashga tushasan.

— Men-a?

— Ha, sen.

— Men yig'laymanmi?

— Demak, yig'lamaysan-a?

— Yo'q, yig'lamayman.

— Yo'q, baribir, o'rgatmayman.

Orif paysalga solgan sari amerikancha fokusga bo'lgan qiziqishim oshaverdi. Yolvordim, iltimos qildim, ishqilib ko'ndirmaguncha qo'ymadim-da.

— Bor bo'lmasa, — dedi Orif nihoyat yumshab, — uylaringdan qiyiq bilan bir quloch pishiq arqon olib chiq. Tezroq chiq, bo'lmasa ketib qolaman...

Ko'z yumib-ochguncha arqon bilan qiyiqni olib chiqdim. Keyin Orif ko'rsatib, o'rgatib turdi. Qiyiq bilan ko'zimni mahkam bog'ladim. Orif chilvir bilan qo'llarimni orqamga qilib chandib tashladi.

— Endi yerga cho'kkala! — deb buyurdi u. Cho'kkaladim.

— O'tgan yili meni urgan eding-a? — so'radi Orif.

— Keyin kechirim so'ragan edim-ku.

— Yo'q, urganing esingdami?

— Esimda. Qani fokusning tezroq ko'rsat!

— Mana, mana, senga amerikancha fokus!!

Orif yugurib kelib yelkamga zarb bilan shunday tepdiki peshonam bilan yerga urildim. O'rnimdan turay desam, turolmayman. Dodlay desam, og'zimga qum to'lib qolgan, ovozim chiqmaydi. Bir mahal yelkamga suyanib o'rnimdan

turayotgan edim, nimadir, Orifning tepkisidan ko'ra qattiqroq bir narsa qornimga kelib urildi. Ketidan «bezori, boshni yeding-ku!» degan ovoz ham eshitilib qoldi...

Keyin u yog'i juda tez ketdi: kimdir avval qo'limni, so'ngra ko'zlarimni yechib tashladi. Motorli velosiped minib tuyulishdan chiqib kelgan Odiljon aka bexosdan menga urilib, munqib ketibdi-da, borib miyasi bilan to'ppa-to'g'ri (mo'ljalni to'g'ri olganini qarangki) tutga urilibdi.

— Bezori, boshni yeding-ku! — dedi yana menga qaramay.

Bir nafasda hammayoqni odam bosib ketdi. Shovqin solib, qo'shnimizning uyidan buvijonim ham chiqib keldi. Qayoqdandir oyim ham paydo bo'lib qoldi:

— Nima gap, nima qildilaring, mening bolamni — dedi oyim yig'lagudek bo'lib.

— Bolangizga jin ham o'rgani yo'q, — dedi Orifning oyisi. Shundan keyin hammasi meni o'rtaga olib, bezoridan olib bezoriga solishdi. Oyim bilan dadam meni juda erkalatib yuborishgan emish, shu ketishda ketaversam mendan qip-qizil bezori chiqar emish. Gapni qarang-a, bezorining qiziliyu sarig'i ham bo'lar ekan! Men hamma ayb Orifda degan edim, baloga qoldim. Qilg'ilinqni qilib nega tag'in birovga to'nkaysan deb, hatto meni gapirtirgani ham qo'yishmadi, Orif bo'lsa bir chekkada turib tilini chiqarib, meni hadeb ajab bo'ldi degandek masxara qilardi.

— O'zing aytgin, ko'zimni boyladimgmi? — deb so'radian undan.

— Hecham-da, — dedi Orif odamlarga qarab.

— Uning o'zi meni qistadi, ko'ziniyam o'zi bog'ladi, arqonniyam o'zi olib chiqqan.

Orif yolg'onchilik qilib hamma aybni menga to'nkagani uchun jahlim chiqqanidan sal bo'lmasa yig'lavoray dedim. Hammadan ham boshi yorilgan Odiljon akaning «seni mактабдан haydatmasammi!» degani oshib tushdi. Nega desangiz, u maktabimizda o'qituvchi bo'lib ishlaydi. Otajon Azizovichga bir og'iz aytса — tamom! Kattalar kattalarning gapiga tezroq kiradi-da, men bo'lsam bu yil yeng shimarib astoydil o'qimoqchi edim, o'zimni bir ko'rsatib qo'yay, degan orzum bor edi.

Buvijonim kechgacha bir og'iz ham gapirmadi, qovog'ini ham ochmadi. Faqat dadam ishdan kelgandan keyin ovqatlanib bo'lishgach:

— Hoshimingni tartibga chaqirib qo'yasanmi yoki ustiga kerosin quyib o't yoqvoraymi? — deb so'radi.

Dadam darrov javob qaytarmadi, choy ho'pladi, yana ho'pladi. Men bo'lsam so'rida chalqancha yotib osmondagijimir-jimir yulduzlarni tomosha qilaman, amerikancha fokus tufayli yegan tepkidan yelkalarim zirqirab og'riydi, «ishqilib, maktabdan haydatmasa bo'lgani, haydatmasa bo'lgani...» deb o'ylayman.

— O't qo'ysangiz, o't qo'yavering, — dedi nihoyat dadam.

— Senga doim hazil bo'lsa-da!

— Hazil emish... Yopishganlaring Hoshim bo'lib qoldi. Bolani hadeb undoq qil, bundoq qil deyaverish ham yaramaydi. To'g'ri ketayotgan mashinaning rulini u yoq-bu yoqqa buraversangiz avariya bo'ladi, oyi. Bola ham bamisoli mashinaday gap. Uni qil, buni qil deyaversangiz, anqov bo'lib qoladi. Ishingizga yordamlashyapti. Mana butun shaftolini yorib beribdi.

— Yorgan shaftolisi ham qurib ketsin, — hali ham shashtidan tushmay dedi buvijonim, — xomini termagin devdim, keyin qo'lim tegmaydi deb xomigacha qo'shib uzibdi.

— Mayli, ishslashga ham sekin-asta o'rganadi. Shu paytda o'choq boshida idish-tovoq yuvib o'tirgan oyim ham gapga aralashib qoldi:

— Adasi, Odiljon bugun o'g'lingizni maktabdan haydataman, deb ketdi.

— Haydatmaydi, — dedi dadam oyimga ham bo'sh kelmay, bordiyu haydatsa, xafa bo'ladigan joyi yo'q. Shuncha o'qigani ham yetar. Injener bo'lmasa, traktorchi bo'lar... Nima, traktorchi bo'lib men kam bo'ldimmi! Kimdan kammiz. Mana, uy-joy qildik, mol-xol qildik, kassada pulimiz bor. Aytgandek, oyisi, xushxabar olib keldim. Qani, choydan quy-chi!

— Qanaqa xushxabar ekan? — oyimdan oldin so'radi buvijonim.

— Cho'lda ishlab kelganlarga mukofot uchun ikkita «Moskvich» ajratishgan ekan. Bittasini bizga beradigan bo'lishdi.

- Voy, mashinami? — hovliqib dedi oyim.
- «Moskvich» mashina bo'lmay, toychoq bo'larmidi, mashina-da... Choydan quy, deyapman!

Shu paytda juda xursand bo'lib ketganimdan naq bo'lmasa urra deb qichqirib yuborayozdim. Ammo o'zimni halidan buyon uxlaganga solib yotganim uchun ovozimni chiqargani gapning ochig'i, jindak uyaldim. Ammo, shodligimni biror yo'l bilan ifodalashim kerak edi-da. Shuning uchun boplab bir xurraq tortib qo'ya qoldim. Kimdir ko'cha eshigimizni shiddat bilan qoqdi. Oyim borib eshikni ochgan edi, Zokirning oyisi ekan:

- Mabodo Zokir bu yerga kelmadimi? — dedi u entikib.
- Kelgani yo'q, tinchlikmi?
- Osh vaqtida chiqib ketgancha daragi yo'q, — yig'lamsirab dedi Karomat xolam, — qidirmagan joyimiz qolmadi...
- Zokir shu yerda! — deb sakrab o'rnimdan turib yugurdim. Kunduzi bo'lgan g'alvalar bilan ovora bo'lib, Zokirni paqqos unutib yuborgan ekanman. U ariqning bo'yida, qanday yotgan bo'lsa o'shandayligicha dong qotib uxbab yotardi. Turtkilab uyg'ota boshlaganimda orqamdan oyisi ham kirib bordi.
- Tur-e, odam ham shunaqa qattiq uxlaydimi! — dedim ikkala qulog'idan baravar cho'zib.
- Qani, uxlaganim, — dedi Zokir esnab, keyin tepasida turgan oyisiga ko'zi tushib qoldi shekilli, shosha-pisha qo'shib qo'ydi:
- Og'zingga qarab gapir, qani uxlaganim. Men bu yerda dars tayyorlab o'tiribman, bildingmi!..

IV б о б

KINNA SOLADIGAN APPARAT

Гendi o'zingiz ham bilsangiz kerakki, va'da bergandan keyin uni bajarish masalasi ham bor. Kecha Zokirjonga alg'ov-dalg'ov ishlaymiz, deb so'z bergenman. Shuning uchun ham u menga ishlashib berdi, yomon ishlamadi, terlab-pishib ishladi. Bugun men unikiga borishim kerak. Ammo buvijonimdan qanday ruxsat olsam ekan? Kechagi gaplardan keyin darrov javob bera

qolmas. Ehtimol, Zokirning o'zi u yoq-bu yoqqa o'tib qolar, unda javob olish juda osonlashib ketardi-ya. Shu fikr bilan tez-tez ko'chadan xabar olib turibman.

— Hoshim, tug'adigan tovuqdek buncha betoqat bo'lib qolding? — deb so'radi buvijonim, ke, ignadan mana bu ipni o'tkazib bergen, ko'zim o'tmayapti.

— Betoqat bo'Iganim yo'q, — deb tushuntirdim buvijonimga.

— O'tir bo'lmasa, namozlik o'rgataman.

— Yuragim qisilib ketyapti, buvijon.

— Bo'lmasa boqqa chiqib salqinda birpas sabzi o'tagin.

Qara, shunday o't bosib ketibdi.

Buvijonimga Zokirga bergan kechagi va'dam haqida yotig'i bilan gapirib bergan edim, avval qoshlarini chimirib o'ylanib turdi-da, keyin sal yumshab:

— Boshimga biror g'alva orttirib kelmaysanmi? — deb so'radi.

— Yo'q, buvijonim, hech qanday g'alva orttirib kelmayman.

— Bora qol bo'lmasa, birpas o'ynab darrov qaytgin.

Oh, mening buvijonim o'zi boshqachada. Sho'xlik qilsang qulog'ingdan cho'zishdan ham qaytmaydi. Yotig'i bilan gapirsang, mana shunaqangi gapingga darrov tushuna qoladi. Buvijonim-ey, ming rahmat sizga! Katta bo'Iganimda sizga qo'shqavatli ko'zoynak olib berib bir xursand qilmasammi!.. Shu paytda mehrim shunaqangi tovlanib ketdiki, yugurib borib buvijonimning oppoq sochlardan, tirish bosgan yuzlaridan qayta-qayta o'pdim-da, sakrab-sakrab, iring'ishlab ko'chaga yugurdim. Ostona oldida andak bo'lmasa Donoxonni ko'kragim bilan urib yuborayozdim. Dono ikki bukilib, chap qo'li bilan qornini changallagancha yig'lab kirib kelar edi.

— Kim urdi?

— Qornim og'riyapti, akajon!.. — Dono battarroq yig'lab yubordi. Bechoraning sochlari to'zg'igan, rangi bir ahvol, yuzi kichkina bo'lib ketibdi — rahmim kelib ketdi unga. Darrov qo'ltig'idan oldim. Tikayotgan chokni yerga qo'yib buvijonim o'rnidan turdi. Ichkarida tepki mashinada chok tikib o'tirgan oyim ham chiqib keldi. Xuddi birov chaqirtirib kelgandek idoraga naryad topshirgani ketgan dadam ham kelib qoldi.

Dononi so'riga avaylab yotqizib bugun ertalab nima yegani, kecha, avvalgi kuni nima yegani to'g'risida surishtirib ketishdi. O'n minutlardan keyin ma'lum bo'ldiki, Dono qorin og'ritadigan hech narsa yemagan ekan. Qaymoqdan, umuman, qorin og'rimas ekan.

— Kinna kirgan bolangga! — dedi buvijonim go'shtsiz. g'adir-budur kaftini dononing peshonasiga qo'yib, — bor, Sora kampirni aytib ke.

Men yalt etib oyimga qaradim. Nazarimda, dadamga qaraganda, oyim ko'proq tashvishga tushib qolganga o'xshaydi — qo'llari bilinar-bilinmas qaltirab, yuzi juda-juda ham g'amgin bo'lib qopti.

— Yugur, — dedi oyim ham, — darrov oldingga solib kel.

Ochiq aytib qo'ya qolay, Sora xolamni jinimdan battar yomon ko'raman. Uyimizdan shaytonning ovozi keladi, deb o'g'li Mirobiddinxo'jani xumga qamab, qo'liga taqinchoqlari taqib ming kuya solib o'ynatganini o'z ko'zim bilan ko'rganman. Sharmandasini chiqarganman ham. Ammo bu haqda hech kimga aytmaganman, ayta olmas ham edim. Nega desangiz. bu ishlarning hammasini qadrdon do'stim — Sehrli qalpoqcham bilan birqalikda bajarganmanda. Oh, qalpoqcham, qadrdonim. qayerlarda yotibsani, hozir?..

— Oyi, — dedim e'tiroz bildirmoqchi bo'lib.

— Yugur deyapman, haliyam shu yerdamisan? — urishib berdi oyim.

Rostdan ham ikkilanishning payti emas hozir. Bu yoqda jondan aziz singlim azob chekib, chinqirib yotibdi-yu, men bo'lsam qayoqdagagi xayollarga borib o'tiribman-a. Ehtimol, Sora xolam rom ochishni yaxshi bilmasu, kinna solishning ustasidir. Hozir borib «kinna soladigan apparatingizni olib darrov yurar ekansiz...» deyman-da. Yo'q, bormayman, bari bir, u aldaydi, bechora singlimning joniga ozor beradi.

— Oyi, u aldoqchi-ku! — dedim ko'cha eshik oldiga yetganda orqamga qaytib.

Oyshani yuborishdi. Sora xola bir nafasda hovliqib yetib keldi-da, ayvonda yotgan Donoga ko'zi tushishi bilan og'zini katta ochib esnab yubordi. Xoh ishoning, xoh ishonmang shu

paytda meni ham, oyim bilan dadamni ham esnoq tutib qolsa bo'ladimi, og'zimizni kap-kap ochib, naq uch minut chaması «hay-hay-hay»lashib na'ma qildik-da.

— Toza kul bilan isiriq keltir, — buyurdi Sora xolam. Keyin bir narsalarni pichirlab fotiha o'qidi. Piylaga solingan kulning betini ro'mol bilan berkitib Dononing qorniga surkay boshladi:

— Chiq, chiq, chiqmaganingga qo'ymayman, — derdi xolam o'zi ham ketma-ket esnab, — eski tegirmonlarga bor, qorni katta boylarga bor! Chiq, chiqmaganingga qo'ymayman...

Xuddi shu paytda, nazarimda Dononing yuzi yorishganday bo'ldi. Esnab, dadamga qarab kulimsirab qo'ydi. Hammamiz xursand bo'lib ketdik. Oyim kinnachi xolamga pul, ikki banka qaymoq chiqarib berdi.

Sora xolam ketdi. Men esa so'rida oyoqlarimni solintirib o'tirganimcha o'ylanib qoldim... Shu Sora xolamga hech tushunib bo'lmaydi-da, o'zi. Bir qarasang, odamlarni aldayotgan bo'ladi, yana bir qarasang, eng og'ir kasallarniyam ko'z yumib-ochguncha davolab qo'yadi... Har qalay, men o'shanda chakki ish qilganga o'xshayman. Bechora Mirobiddinxo'janing yelkasiga igna sanchib jonini qiyabman-a. Yo'q, hoziroq borib undan kechirim so'rayman, velosipedining qosqonini bukib qo'yan edim, haqini to'layman. Velosiped olaman deb, shaftoli sotib pul yig'ib yurgan edim, yarmini oldim-da, Sora xolamning orqasidan yugurdim...

Mirobiddinxo'ja bo'sh chelakni taraqlatib chalib uydan chiqib kelayotgan ekan.

— To'xta! — dedim entikib.

— Aytaver gapingni, — dedi Mirobiddinxo'ja hayajonlanganimdan bir oz tashvishga tushib...

— Senga pul bermoqchiman.

— Nega endi menga pul berar ekansan?

— Bergim kelib qoldi-da, to'xta.

Sekin qo'limni cho'ntagimga solgan edim, Mirobiddinxo'ja meni uradi deb o'yladi shekilli, chelakni salanglatib qochib qolsa bo'ladimi! Menam bo'sh kelmay orqasidan quvlab ketdim. Yo'l-yo'lakay pulni ko'rsatib boryapmanu o'shandayam ishonmaydi, deng.